

Εισαγωγή στις ιστορικές σπουδές

Διάγραμμα μαθημάτων

Δεκέμβριος 2019

Διδάσκων: Βαγγέλης Καραμανωλάκης

1. Ιστορία: εννοιολογήσεις και λειτουργίες
2. Ιστορικό γεγονός, ιστορική πληροφορία, ιστορικό πεδίο
3. Οι πηγές στην ιστορία
4. Αρχεία και συλλογές/Αρχεία και νομικά ζητήματα (Βλ. power point: συντάκτρια: Αμαλία Παππά)
5. Πως ρωτάμε τις πηγές μας;
6. Ο ιστορικός χρόνος
7. Ο χώρος στην ιστορία
8. Μνήμη και ιστορία
9. Έθνος: εθνική ιστορία και ιδεολογία
10. Ιστορία της ιστοριογραφίας I
11. Ιστορία της ιστοριογραφίας II
12. Οι ιστορικές σπουδές στη νεότερη Ελλάδα
13. Πως διαβάζουμε ιστορικά βιβλία και άρθρα/ Απλές οδηγίες ανάγνωσης και γραφής [ξεχωριστό pdf εκτός εξεταστέας ύλης]
14. Βιβλιογραφία

1. Ιστορία: εννοιολογήσεις και λειτουργίες

Ο όρος «Ιστορία» προέρχεται από την αρχαία ελληνική γλώσσα και πιο συγκεκριμένα από την ιωνική διάλεκτο: «η ιστορίη». Η ινδοευρωπαϊκή ρίζα της λέξης είναι το *wid*, ελληνικά είδω και οίδα δηλαδή βλέπω, γνωρίζω. Ίστωρ αυτός που γνωρίζει, ο έμπειρος, ο μάρτυρας, από όπου και το ρήμα ιστορώ δηλαδή ζητώ να μάθω, να πληροφορηθώ. Η λέξη απέκτησε την ειδική σημασία της γνώσης του παρελθόντος, κατά την ελληνιστική περίοδο, διατηρώντας και τις άλλες σημασίες της. Από τότε ως σήμερα η «Ιστορία» διατήρησε και απέκτησε ακόμη πολλές σημασίες. Λ.χ. στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας ο όρος «ιστόρηση» και το ρήμα «ιστορώ» δήλωναν την αγιογράφιση των ναών. Σε πολλές επιγραφές ναών αυτής της περιόδου συναντάμε τη φράση: «τον ναό ιστόρησε» ο τάδε καλλιτέχνης, εικονογράφησε δηλαδή την αλήθεια του Θεού, η οποία δεν έχει χρόνο, είναι συνεχώς παρούσα, αιώνια και άχρονη. Σήμερα ο όρος εμφανίζεται με πολλά νοήματα συνδεδεμένα με τα εκάστοτε συμφοραζόμενά του.

Οι δυο πιο κύριες σημασίες του, οι οποίες διατηρήθηκαν μέσα στο χρόνο: Η ιστορία ως το **σύνολο των γεγονότων και φαινομένων που συνέβησαν** (*res gesta*) και η ιστορία ως η **γνώση του παρελθόντος και η εξιστόρηση των όσων συνέβησαν** (*Historia rerum gestarum*), δηλ. ιστοριογραφία.

Σήμερα όταν μιλάμε για ιστορία αναφερόμαστε στη γνώση που έχουμε για το παρελθόν. Αυτή η γνώση εξαρτάται αφενός από την ποσότητα, την ποιότητα και το είδος των πηγών καθώς και των μεθόδων και των τεχνικών ανάλυσης που διαθέτουμε, αφετέρου από την επιλογή και την ερμηνεία των όσων έχουν συμβεί, την οποία κάνουμε με βάση την εποχή, το κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον, την πολιτική στάση, τη νοοτροπία κ.ά.

Αυτό που ονομάζουμε Ιστορία, μπορεί να κατανοηθεί γενικά ως η σχέση των ανθρώπων με το παρελθόν. Πως καθορίζεται αυτή η σχέση, πως την αντιλαμβάνονται οι ανθρώπινες κοινωνίες; Προφανώς δεν υπάρχει μια απάντηση. Οι άνθρωποι σε κάθε εποχή, αλλά και στην ίδια εποχή, δίνουν διαφορετικό νόημα στην ιστορία. Την αντιλαμβάνονται μέσα από τον πολιτισμό τους, τις νοοτροπίες τους, την κουλτούρα τους κ.ο.κ. Οι αντιλήψεις για την ιστορία είναι και αυτές ένα ιστορικό φαινόμενο. Αντιλαμβανόμαστε την ιστορία ιστορικά. Κάθε εποχή θέτει διαφορετικά ερωτήματα στην ιστορία. Από πού εξαρτιόνται τα ερωτήματα αυτά; Πώς προσδιορίζονται; Συνδέονται προφανώς με τη συγκυρία, με ευρύτερες πολιτικές, κοινωνικές και

πολιτισμικές επιλογές. Όταν λ.χ. κατά τη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής στην Ελλάδα, ο εορτασμός της 25^{ης} Μαρτίου γίνεται μέσα σε ένα ιδιαίτερα φορτισμένο κλίμα, αυτό συμβαίνει γιατί οι υπόδουλοι Έλληνες μέσω της Επανάστασης εκφράζουν τη δική τους επιθυμία και σχέδια για ξεσηκωμό.

Η σχέση των ανθρώπων με την Ιστορία είναι μια πολυεπίπεδη σχέση. Ας δούμε 3 κρίσιμους όρους που την αφορούν και μας βοηθούν να την περιγράψουμε: **ιστορική κουλτούρα, ιστορική συνείδηση, ιστορική γνώση.**

Ιστορική κουλτούρα: είναι η ενεργής και συναισθηματική σχέση που έχει μια ομάδα ανθρώπων με το παρελθόν, μια σχέση που ξεπερνά την επίσημη ιστορία, αυτό που ονομάζουμε ιστοριογραφία και αφορούν μια τεράστια σειρά από διαδικασίες και αναπαραστάσεις, γιορτές τελετές αλλά και η τέχνη, το σινεμά, η λογοτεχνία. Μέσα από τη διάχυση της ιστορικής κουλτούρας και την πρόσληψή της, σε θεσμούς και περιβάλλοντα όπως η οικογένεια ή το σχολείο, διαμορφώνεται η **ιστορική συνείδηση** των ανθρώπων αλλά και συλλογικοτήτων. Εάν η διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης συνδέεται καταλυτικά με την έννοια της πρόσληψης και της αφομοίωσης, αντίθετα η έννοια της **ιστορικής γνώσης** είναι ενεργητική προϋποθέτει την αυτενέργεια του ενδιαφερόμενου και την επιλογή των στοιχείων εκείνων που τη συγκροτούν.

Τα τελευταία χρόνια υπάρχει ένα πολύ μεγάλο ενδιαφέρον για την ιστορία. Το καταλαβαίνουμε από τα ένθετα των εφημερίδων, τα ιστορικά μυθιστορήματα, τις κινηματογραφικές ταινίες, τις συνεχείς αναφορές στην ιστορία ή στην ιστορική αλήθεια. Η κοινωνία μας καταναλώνει με έναν εντυπωσιακό τρόπο ιστορία. Δεν ήταν πάντα έτσι. Υπήρξαν κοινωνίες στο παρελθόν, οι οποίες έδειξαν πολύ λιγότερο ενδιαφέρον για την ιστορία, για το παρελθόν τους. Εάν, όμως η δική μας κοινωνία αποδίδει ένα ιδιαίτερο βάρος στο παρελθόν, γιατί οι άνθρωποι ενδιαφέρονται για την ιστορία και τι θέλουν να μάθουν; Πως οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται την ιστορία, αλλά και τις διαφορετικές κοινωνικές λειτουργίες που ασκεί;

Η ιστορία ως γνώση του παρελθόντος, απαραίτητη για τη συγκρότηση της ταυτότητάς μας. Μέσω της ιστορίας συνειδητοποιούμε την εξέλιξή μας, βρίσκουμε ένα στίγμα μέσα στο χρόνο, το οποίο είναι απαραίτητο για τη συγκρότησή της ατομικής και συλλογικής μας ταυτότητάς.

Η ιστορία ως γνώση του παρελθόντος, απαραίτητη για την κατανόηση του παρόντος. Η ιστορία βοηθάει στην κατανόηση των ιχνών του παρελθόντος που συναντούμε καθημερινά μπροστά μας (μνημεία, ναοί, κτίρια κ.ά.). Θέλουμε να

μάθουμε τι συνέβη στο παρελθόν, σε σχέση με το παρόν. Το παρόν δημιουργήθηκε μέσα στο χρόνο. Ζούμε επομένως τις συνέπειες των παρελθόντων πράξεων μας, αλλά και των πράξεων των άλλων.

Η ιστορία ως γνώση, η οποία μπορεί να απελευθερώσει τους ανθρώπους, να τους δώσει αυτοπεποίθηση, να τους απαλλάξει από στερεότυπα.

Η ιστορία ως δασκάλα της ζωής (Κικέρων: *Historia magistra vitae*), η ιστορία που διδάσκει μέσω της εμπειρίας των προγενέστερων. Η ιστορία εκπαιδεύει τους ανθρώπους, διδάσκονται μέσω αυτής για το πώς θα αντιμετωπίσουν τα πράγματα. Παρόλο που είναι σαφές ότι υπάρχουν αναλογίες ανάμεσα στο παρελθόν και στο παρόν, από την άλλη η λογική ότι κάποιος μπορεί να παραδειγματιστεί από την ιστορία, σημαίνει ότι τα πράγματα δεν αλλάζουν, ότι επαναλαμβάνονται διαρκώς. Υπάρχουν και άλλες πολλές απαντήσεις που μπορεί κανείς να δώσει σε αυτό το ερώτημα. Άλλωστε η ιστορία δεν είναι μόνο υπόθεση των ιστορικών. Η λογοτεχνία, τα εικαστικά, η προφορική μνήμη, οι επιγραφές, τα μνημεία, οι επέτειοι, τα ιστορικά μυθιστορήματα, οι ιστορικές κινηματογραφικές ταινίες, τα ντοκιμαντέρ, όλα αυτά συνομιλούν με το παρελθόν, συγκροτούν μορφές αναπαράστασής του. Κάθε κοινωνία είχε και έχει μορφές δραστηριότητας που αφορούν το παρελθόν. Για πολλούς αιώνες λ.χ. η ιστορία υπήρξε μια κυρίως ασχολία των πολυμαθών, με δυο κυρίως παραδόσεις ενασχόλησης: η αρχαιογνωστική και μαθησιακή, καθώς και η λογοτεχνική. Θα μπορούσε κανείς να ξεκινήσει από το Θουκυδίδη, ο οποίος κατ'εξοχήν χαρακτηρίστηκε ως φιλολογικό κείμενο στη μελέτη του, να προχωρήσει στα χρόνια της ιταλικής αναγέννησης και στις κορυφαίες στιγμές της μέσα από κείμενα στρατηγών, φιλοσόφων κ.ά. Από την άλλη πλευρά υπάρχει η αρχαιογνωστική ενασχόληση με την ιστορία, η ιστοριοδιφική, κατά την οποία υπήρξε η ιστορική προσέγγιση μέσω των φιλολογικών εργαλείων, όπως συνέβη κατά κύριο λόγο με τους μοναχούς και τα αρχαία κείμενα.

Από όλες αυτές τις μορφές μας ενδιαφέρει εκείνη που αποκαλούμε επιστημονική, ή ακαδημαϊκή, ή επαγγελματική ιστορία στις σύγχρονες κοινωνίες. Αυτή η μορφή ιστορικής δραστηριότητας απέκτησε ορισμένους κανόνες έρευνας και γραφής, δεοντολογία και χαρακτηριστικά, τον 19^ο αιώνα, κυρίως στα γερμανικά πανεπιστήμια, μέσω ενός εξαιρετικά σημαντικού ρεύματος σκέψης, του «ιστορικισμού». Έκτοτε πολλοί από τους κανόνες και τις θεωρίες του ιστορικισμού, άλλαξαν, εκτός από έναν, όπως επισημαίνει ο Αντώνης Λιάκος: **Η ιστορία αποτελεί μια πειθαρχημένη διανοητική δραστηριότητα η οποία ελέγχει την αξιοπιστία**

των πηγών της, το συσχετισμό των δεδομένων με τα συμπεράσματα, είναι ανοιχτή σε διάλογο και δεν επιβάλλεται αξιωματικά, τέλος συνεχώς αναστοχάζεται πάνω στη μέθοδο και τη θεωρία της. Με αυτή την ιστορία κυρίως θα ασχοληθούμε, χωρίς να κλείνουμε βέβαια τα μάτια στην ιστορία που καλλιεργείται γύρω μας, στα ΜΜΕ, στον κινηματογράφο, στο διαδίκτυο κ.ά.

2 . Ιστορικό γεγονός, ιστορική πληροφορία, ιστορικό πεδίο

Σε παλαιότερες προσεγγίσεις ως **ιστορικό γεγονός** εννοούσαμε αυτό που συνέβη στο παρελθόν και ποτέ δεν επαναλήφθηκε ξανά. Π.χ. η δολοφονία του Ιούλιου Καίσαρα. Σταδιακά αυτός ο ορισμός άρχισε να αμφισβητείται στο μέτρο όπου οι ιστορικοί άρχισαν να απασχολούνται με γεγονότα τα οποία μέσα στο χρόνο επαναλαμβάνονταν αλλά και «μη γεγονότα», συνήθειες, έθιμα, ήθη, τρόποι ζωής, ό,τι υπερέβαινε την αντίληψη που ήθελε η ιστορία να ασχολείται μόνο με την εξωτερική πολιτική ή τους πολέμους. Η ιστορία ασχολήθηκε και ασχολείται πλέον με μυριάδες μικρές καθημερινές πράξεις και συμπεριφορές και ιδέες των ανθρώπων, τη διατροφή, τα ρούχα, τη σεξουαλικότητα, τους τρόπους ξεκούρασης. Σε αυτό το πλαίσιο η έννοια του γεγονότος διευρύνθηκε περιλαμβάνοντας οτιδήποτε μπορεί να προσφέρει γνώση για το παρελθόν. Ο ιστορικός χαρακτήρας δεν ενυπάρχει στα γεγονότα αλλά συνδέεται με τον τρόπο με τον οποίο εμείς τα αντιλαμβανόμαστε.

Αποτέλεσμα της διεύρυνσης των οριζόντων της ιστορίας ήταν η χρήση δυο νέων όρων για την περιγραφή της πρώτης ύλης του ιστορικού: **Ιστορική πληροφορία** και **ιστορικό πεδίο**.

Η πληροφορία, η οποιαδήποτε πληροφορία, αξιοποιείται από τον χρήστη της. Εκείνος επιλέγει από ένα σώμα πολυάριθμων πληροφοριών που εγκλείονται λ.χ. σε ένα τεκμήριο ποιο θα αξιοποιήσει. Λ.χ. ένα προικοσύμφωνο του 18^{ου} αιώνα περιέχει μια σειρά από πληροφορίες, από την ταυτότητα των συμβαλλομένων, το είδος των προϊόντων με τα οποία προικίζεται η υποψήφια νύφη, την εκτίμηση της αξίας τους, τον τρόπο με τον οποίον περιγράφονται κλπ. Άρα η πληροφορία συνδέεται κατά κύριο λόγο με την ερώτηση την οποία θα θέσουμε σε ένα τεκμήριο, εξαρτάται από αυτό που θέλουμε να μάθουμε.

Εν ολίγοις, η πληροφορία για να είναι ιστορική πρέπει να μπορεί να ενταχθεί σε ένα ιστορικό πεδίο, να νοηματοδοτηθεί μέσω της ένταξής της σε ένα πλαίσιο, να συναρτηθεί με άλλες πληροφορίες. Η *ιστορική πληροφορία* είναι συνάρτηση του *ιστορικού πεδίου*. Ούτε το *ιστορικό πεδίο* υπάρχει από μόνο του, συνδέεται με το δικό μας ενδιαφέρον. Επομένως τόσο η *ιστορική πληροφορία* όσο και το *ιστορικό πεδίο* αποτελούν *σχέσεις*. Οι σχέσεις αυτές μεταβάλλονται μέσα στο χρόνο αλλάζοντας και τις πληροφορίες που συγκεντρώνουμε. Διαβάζοντας μια εφημερίδα άλλες πληροφορίες συγκεντρώνουμε ως ιστορικοί 50 χρόνια πριν και άλλες σήμερα. Ανάλογα

με το ιστορικό πεδίο στο οποίο αναφερόμαστε συλλέγουμε και τις πληροφορίες. Π.χ. εάν το αντικείμενο μας αφορά στην ιστορία της διαφήμισης θα αντιμετωπίσουμε ως ιστορικές πληροφορίες στοιχεία που έως τότε μπορεί να μην είχαν απασχολήσει καθόλου την ιστορική έρευνα.

Με την έννοια του πεδίου μπορεί να αναφερόμαστε σε ένα ευρύτερο γεγονός όπως ο Κριμαϊκός πόλεμος στη δεκαετία του 1850, σε ένα θέμα λ.χ. η ιστορία ενός σχολείου, μια βιογραφία, ενός λαού, μιας ευρύτερης περιόδου ή ενός τόπου. Ξεπερνιέται έτσι και η διάκριση ανάμεσα στη γεγονοτολογική και στην κοινωνική ή πολιτισμική ιστορία.

Το ιστορικό πεδίο δεν είναι δεδομένο, αλλά ορίζεται από τους ιστορικούς. Η έκταση και η ποικιλία του ιστορικού πεδίου επεκτείνεται όπου και η ανθρώπινη δραστηριότητα και περιλαμβάνει ό,τι συνδέεται με την ανθρώπινη παρουσία. Περιλαμβάνει ακόμη και τα φυσικά φαινόμενα στο βαθμό που επηρεάζουν την ανθρώπινη παρουσία. Π.χ. η ιστορία των σεισμών αφορά τη γεωλογία, αλλά στο βαθμό που οι σεισμοί επηρέασαν τις κοινωνίες, ενδιαφέρει και την ιστορία. Η ιστορία των ποντικών, στο βαθμό που αφορά τη βιολογική τους εξέλιξη είναι υπόθεση της βιολογίας. Σε ότι αφορά όμως τη σχέση τους με τους ανθρώπους και τη διάδοση της πανώλης, αφορά την ιστορία.

Η αναζήτηση της πληροφορίας

Η ιστορική πληροφορία για να μπορέσει να χρησιμοποιηθεί πρέπει πρώτα να διασωθεί και να φτάσει ως εμάς. Τα γεγονότα και τα φαινόμενα του παρελθόντος αφήνουν **ίχνη**, τα οποία βρίσκονται στα υλικά και γραπτά κατάλοιπα, αποτυπώνονται στη γλώσσα, στις συμπεριφορές, στις νοοτροπίες και αλλού.

Ο ιστορικός αναζητεί τα ίχνη και στη συνέχεια επιχειρεί με τις γνώσεις, τη φαντασία του, την εμπειρία του να τα αναγνωρίσει, να συγκροτήσει την ταυτότητά τους. Το ίχνος μετατρέπεται τελικά σε τεκμήριο, αξιοποιήσιμο από την ιστορική έρευνα. Ο ιστορικός εκπαιδεύεται να αναγνωρίζει τα ιστορικά ίχνη, να τα μετατρέπει σε τεκμήρια, να τα αξιοποιεί ιστορικά. Σκεφτείτε λ.χ. την εργασία ενός αρχαιολόγου. Μελετώντας τα εναπομείναντα μέλη ενός ναού μπορεί να οδηγηθεί στην ανασύστασή του. Αντίστοιχα ο ιστορικός συγκεντρώνοντας διαφορετικά ίχνη επιχειρεί να ανασυστήσει μια πληροφορία, να βρει την **πηγή**.

3.Οι πηγές της ιστορίας

Το έργο του παρελθόντος δεν παραμένουν ποτέ αμετάβλητα. Το πέρασμα του χρόνου, η φυσική φθορά, οι μεγάλες καταστροφές, η ανθρώπινη παρέμβαση καταστρέφουν τα περισσότερα. Ιδιαίτερα από τις παλαιότερες εποχές, σώζονται μόνο **ίχνη** του παρελθόντος, ίχνη γεμάτα ιστορικές πληροφορίες. Τα ίχνη αυτά είναι παντού: στα γραπτά κατάλοιπα, στις νοοτροπίες και συμπεριφορές των ανθρώπων, στα μνημεία, στα οδωνύμια, στα αρχιτεκτονήματα, στα ήθη και στα έθιμα. Κάθε εποχή κληροδοτεί στην επόμενη τα ίχνη της. Άλλες φορές είναι λίγα, άλλοτε περισσότερα. Η σχέση των ιστορικών με το παρελθόν διαμεσολαβείται από τα ίχνη που άφησαν οι άνθρωποι πίσω τους. Ο ιστορικός πρέπει να αξιοποιήσει τα ίχνη του παρελθόντος στο παρόν, χρησιμοποιώντας τη γνώση και τη φαντασία του, να τους δώσει ταυτότητα, να τα αξιοποιήσει. Οποιοδήποτε κατάλοιπο του παρελθόντος μπορεί να μας δώσει ιστορικές πληροφορίες, να απαντήσει στα ερωτήματα του ιστορικού, το ονομάζουμε **πηγή**.

Η έρευνα και συγγραφή της ιστορίας χρειάζεται τις πηγές για την τεκμηρίωσή της. Ιστορικοί, όπως ο Ηρόδοτος και ο Θουκυδίδης χρησιμοποίησαν, ήδη από την αρχαιότητα, πηγές για τη συγγραφή των ιστοριών τους. Στην ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου, ο Θουκυδίδης, βασίστηκε στην προσωπική του εμπειρία αλλά και στις μαρτυρίες άλλων για την τεκμηρίωση της αφήγησής του.

Στη διάρκεια του χρόνου, οι πηγές δεν παρέμειναν σταθερές ούτε αμετάβλητες. Η αύξηση των ιστορικών πηγών συνδέθηκε με τη διεύρυνση της θεματολογίας της Ιστορίας, τον πολλαπλασιασμό των ερωτημάτων που έθετε ο ιστορικός σε αυτές. Ερωτήματα που αφορούσαν λ.χ. την κοινωνική ή την προσωπική ζωή, όπως τέθηκαν κατά κύριο λόγο στον 20ό αιώνα, απαιτούσαν τη χρήση διαφορετικών πηγών από εκείνες τις οποίες είχε αξιοποιήσει η παραδοσιακή πολιτική, διπλωματική ή στρατιωτική ιστορία. Η συζήτηση λ.χ. για την απονομή της δικαιοσύνης και τον καθορισμό της έννοιας του εγκλήματος με βάση την πολιτική και κοινωνική συγκυρία, απαίτησε την αξιοποίηση των αστυνομικών και δικαστικών αρχείων, πηγή η οποία είχε μείνει για αιώνες αναξιοποίητη. Η μελέτη των αρχείων επέτρεψε την κατανόηση του τι κάθε κοινωνία θεώρησε ως έγκλημα και το πως έπρεπε να τιμωρηθεί.

Ο ιστορικός είναι εκείνος που επιλέγει το ποιές πηγές θα χρησιμοποιήσει γράφοντας την ιστορία του, επιλογή συνδεδεμένη με την προσωπικότητα, το μορφωτικό του επίπεδο, την ιδεολογική του σκευή, την κοινωνία μέσα στην οποία ζει, την εκάστοτε κυρίαρχη αντίληψη της ιστορίας. Έτσι λ.χ. ένα ιστορικός του 19^{ου} αιώνα δεν θα σκεφτόταν να χρησιμοποιήσει ένα κουτί από σπέρτα ή από τσιγάρα ως πηγή. Σήμερα, πηγές όπως τα κουτιά συσκευασίας μπορούν να μας δώσουν πολλές πληροφορίες για την αισθητική των ανθρώπων μιας εποχής ή τις τεχνολογικές εξελίξεις σε μια κοινωνία.

«Η Ιστορία φτιάχνεται με τις γραπτές πηγές, βέβαια. Όταν υπάρχουν. Μπορεί όμως να γίνει, πρέπει να γίνεται με οτιδήποτε επιτρέπει στον ιστορικό η επινοητικότητά του να χρησιμοποιήσει. Επομένως με λέξεις. Με σημεία. Με τοπία και με κεραμίδια. Με τις μορφές των αγρών και με τα αγριόχορτα. Με τις εκλείψεις της σελήνης και με τις λαιμαριές των αλόγων. Με πραγματογνωμοσύνες των γεωλόγων πάνω στις πέτρες, και με αναλύσεις μεταλλικών σπαθιών από χημικούς».

Απόσπασμα από κείμενο του Γάλλου Ιστορικού Λυσιέν Φεβρ στο *Encyclopédie de la Pléiade, Ιστορία και μέθοδοί της*, τ. Α', β' έκδοση, διεύθυνση σειράς: Charles Samaran, μετάφραση: Ελένη Στεφανάκη, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1985, σ. 386.

Κάθε εποχή έχει τις πηγές της. Πριν από τον 20ό αιώνα, όταν η ιστοριογραφία ενδιαφερόταν κυρίως για τις μεγάλες προσωπικότητες ή την ιστορία των κρατικών σχηματισμών, οι πηγές της Ιστορίας ήταν τα επίσημα έγγραφα, οι διακρατικές συνθήκες, τα βασιλικά διατάγματα, η νομοθεσία, τα απομνημονεύματα προσωπικοτήτων. Το 1824 ο Λέοπολντ φον Ράνκε, ο μεγαλύτερος Ευρωπαίος ιστορικός του 19^{ου} αιώνα εξέδωσε το έργο του *Ιστορίες των ρωμανικών και γερμανικών λαών από το 1494 έως το 1514*, αξιοποιώντας για πρώτη φορά με συστηματικό τρόπο τεκμήρια από κρατικά αρχεία.

Στον κόσμο των πηγών, στο έργο του Ράνκε, εγγράφονταν ό,τι μπορούσε να δώσει πληροφορίες για την πολιτική, διπλωματική ή στρατιωτική ιστορία, την ιστορία των κρατικών σχηματισμών. Στον 20ό αιώνα η διεύρυνση της θεματολογίας της ιστορίας οδήγησε και στη διεύρυνση των πηγών. Στο μέτρο που η ιστορία στράφηκε προς την κοινωνική, την οικονομική, την πολιτιστική ζωή των ανθρώπων και ενδιαφερόταν πλέον για συλλογικότητες που δεν την είχαν απασχολήσει στο παρελθόν, νέες πηγές αναδείχθηκαν. Τα συμβολαιογραφικά ή δικαστικά αρχεία, τα υλικά κατάλοιπα από την καθημερινότητα των ανθρώπων (ρούχα, κατάλογοι

φαγητών, έπιπλα κ.ά.), οι κινηματογραφικές ταινίες, οι τηλεοπτικές σειρές αποτελούν ορισμένες από τις πηγές που χρησιμοποιήθηκαν. Στο πέρασμα του χρόνου προστέθηκαν νέες πηγές, ενώ ορισμένες άλλες αξιοποιούνται πλέον λιγότερο. Ο κινηματογράφος, λ.χ., είναι παιδί του 20ού αιώνα, ενώ το διαδίκτυο εμφανίστηκε μόλις τις τελευταίες δεκαετίες, αποτέλεσμα των πρόσφατων τεχνολογικών και κοινωνικών εξελίξεων. Η πληροφορία που διακινείται στο διαδίκτυο αποτελεί μια πολυεπίπεδη ερευνητική πρόκληση για τον ιστορικό: ο όγκος και χαρακτήρας των πληροφοριών, οι παραγωγοί και οι κώδικες επικοινωνίας, η κοινωνική σημασία των νέων μέσων κ.ο.κ. Οι πηγές έχουν επομένως μια βαθιά ιστορικότητα – και οι τρόποι με τους οποίους τις επεξεργάζεται ο ιστορικός επίσης.

Σε κάθε περίοδο, οι ιστορικοί αλλά και οι φιλόστορες προσεγγίζουν τις πηγές με διαφορετικές τεχνικές και πρακτικές ώστε να προχωρήσουν στη συνέχεια στην αξιοποίηση της πηγής για τη συγγραφή της ιστορίας. Οι προσεγγίσεις αυτές που διευκολύνουν τον ιστορικό στο έργο του, παραδοσιακά έχουν χαρακτηριστεί ως **βοηθητικές επιστήμες** της Ιστορίας, αποτυπώνοντας μίαν ιεραρχική αντίληψη για την σχέση τους με την ιστορική επιστήμη. Για αιώνες, όσο το κύριο σώμα των πηγών ήταν γραπτό, οι κύριες βοηθητικές επιστήμες προέρχονταν από τον φιλολογικό κλάδο. Ανάμεσά τους, σημειώνουμε καταρχάς την παλαιογραφία, την επιστήμη δηλαδή που μελετά παλαιότερα συστήματα γραφής και διαβάζει παλαιά χειρόγραφα. Ακολουθούν η επιγραφική (η ανάγνωση και η έκδοση του κειμένου των επιγραφών, η κατηγοριοποίηση και η οργάνωση συλλογών των επιγραφών, κ.ο.κ), η αρχειονομία (η επιστήμη της διαχείρισης των αρχείων) κ.ά. Στο πέρασμα του χρόνου η διεύρυνση των πηγών συνοδεύτηκε και με την αύξηση των τεχνικών και πρακτικών που χρησιμοποιούμε για την προσέγγισή τους. Σήμερα, όπου υπάρχει μια μεγάλη ανάπτυξη των ιστορικών κλάδων και των αντίστοιχων εξειδικεύσεων, οι ιστορικοί καλούνται να διαβάσουν και να αναλύσουν ένα έργο τέχνης, να μπορούν να παρακολουθήσουν τα σύγχρονα οπτικοακουστικά μέσα, να αξιοποιήσουν το διαδίκτυο ως ιστορική πηγή, να προχωρήσουν σε μια ποσοτική έρευνα με στατιστικά στοιχεία. Οι τεχνικές που θα χρησιμοποιήσουν συνδέονται κατ' εξοχήν με τις πηγές και τα χαρακτηριστικά τους. Στις ενότητες που θα ακολουθήσουν θα μελετήσουμε διαφορετικά είδη πηγών και τις τεχνικές που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε στην προσέγγισή τους.

Ποιες είναι οι κατηγορίες των πηγών;

Οι πηγές μπορούν να διακριθούν σε τέσσερις μεγάλες ομάδες, οι οποίες μπορούν με τη σειρά τους να διακριθούν σε μικρότερες. Πιο συγκεκριμένα:

Διαχρονικά, οι κύριες πηγές για τον ιστορικό είναι οι γραπτές. Τα περισσότερα ιστορικά έργα, διαχρονικά, έχουν βασιστεί σε **γραπτές πηγές** είτε πρόκειται για τις μαρτυρίες των ανθρώπων είτε για τεκμήρια από τη δράση τους. Τα γραπτά τεκμήρια τα συναντάμε σε διαφορετικά **υποστρώματα**, σε διαφορετικά δηλαδή φυσικά μέσα στα οποία καταγράφονται οι πληροφορίες (π.χ. χαρτί, πέτρα, πάπυρος κ.ά.). Πολύ συχνά, τα γραπτά τεκμήρια φυλάσσονται στα **αρχεία**, την κατεξοχήν πηγή και χώρο εργασίας των ιστορικών. Τα αρχεία διακρίνονται σε διαφορετικές κατηγορίες: δημόσια, ιδιωτικά, αρχεία φορέων και οργανισμών. Διακρίνονται ακόμη σε κατηγορίες με βάση το περιεχόμενό τους: στρατιωτικά, εκκλησιαστικά, εκπαιδευτικά κ.ά. Σε επόμενες ενότητες θα ασχοληθούμε συστηματικά με τις διαφορετικές κατηγορίες αρχείων, τους τρόπους προσέγγισης και αξιοποίησής τους.

Για πολλούς αιώνες, οι γραπτές μαρτυρίες, τα απομνημονεύματα, τα χρονικά, οι αυτοβιογραφίες αποτέλεσαν μια από τις βασικές πηγές των ιστορικών έργων. Στην πολιτική και στρατιωτική ιστορία οι μαρτυρίες των πρωταγωνιστών –πρωθυπουργοί, στρατηγοί, διπλωμάτες-, αποτέλεσαν το κατεξοχήν υλικό για τη συγγραφή της. Παράλληλα, πάντως, οι ιστορικοί, ιδιαίτερα όσοι ασχολούνταν με την πρόσφατη ιστορία, συγκέντρωναν προφορικές πληροφορίες για τα θέματα που τους ενδιέφεραν, ακόμη και εάν δεν αισθάνονταν την ανάγκη να τα καταγράψουν. Από τη δεκαετία του 1960 και μετά αναπτύχθηκε όμως ένα έντονο ενδιαφέρον, στο πλαίσιο μιας αντίληψης για την *ιστορία από τα κάτω*, για τη συγκέντρωση μαρτυριών από όσους και όσες δεν είχαν ως τότε φωνή: από τα κατώτερα και πολύ συχνά αναλφάβητα κοινωνικά στρώματα ή τις ομάδες του πληθυσμού που ήταν αποκλεισμένοι - γυναίκες, μειονότητες, ομοφυλόφιλοι κ.ά. Η **προφορική ιστορία**, όπως ονομάστηκε αυτός ο κλάδος, ο οποίος αποσκοπεί στη συλλογή και στην επεξεργασία προφορικών μαρτυριών, έχει γνωρίσει από τότε ως σήμερα, σημαντική ανάπτυξη στη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία.

Οπτικοακουστικές πηγές: Από τον 19^ο αιώνα και μετά, η ανακάλυψη της φωτογραφίας, του ραδιοφώνου, του κινηματογράφου, της τηλεόρασης, του διαδικτύου μετέβαλε το τοπίο των ιστορικών πηγών. Σήμερα, ο ιστορικός καλείται να χρησιμοποιήσει αυτές τις πηγές και να τις αξιοποιήσει με βάση τα ερωτήματά του αλλά και τις ιδιαιτερότητες που διαθέτουν. Η συμμετοχή μας στα ψηφιακά περιβάλλοντα δημιουργεί νέα δεδομένα, τόσο για την εμπειρία και την ζωή των

ανθρώπων, όσο όμως και για την προσέγγιση του παρελθόντος. Το ζήτημα έχει πολλαπλές διαστάσεις και δεν επικεντρώνεται μόνο στην ψηφιοποίηση υφιστάμενων τεκμηρίων (λ.χ. ψηφιοποίηση αρχειακών και έντυπων συλλογών), αλλά και στην παραγωγή ενός τεράστιου όγκου πληροφορίας, ο οποίος θέτει καινοφανείς προκλήσεις όσον αφορά τη διάσωση και την αξιοποίησή του από τον ιστορικό του μέλλοντος.

Το διαμορφωμένο από τον άνθρωπο **περιβάλλον** και τα κατάλοιπα της δράσης του. Τα αρχαιολογικά ευρήματα είναι απόλυτα απαραίτητα για να ανασυγκροτήσουμε την ιστορία των πρώτων ανθρώπινων κοινωνιών. Τα κτίρια, ο πολεοδομικός σχεδιασμός, η διαμόρφωση του υπαίθριου χώρου για τις ανάγκες της γεωργίας ή της κτηνοτροφίας αποτελούν πολύτιμα στοιχεία για την κατανόηση της οργάνωσης της ανθρώπινης ζωής σε παλαιότερες κοινωνίες. Η ανθρώπινη δραστηριότητα δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή εκτός του συγκεκριμένου χώρου που διεξάγεται, τα υλικά κατάλοιπά της αποτελούν βασική ιστορική πηγή. Ο ιστορικός καλείται να μελετήσει και να αναδείξει την ιστορικότητα του τοπίου: προσεγγίζει τη σύγχρονη μορφή του με το ενδιαφέρον στραμμένο στα ίχνη των ανθρώπινων παρεμβάσεων (άμεσων και έμμεσων), στα στοιχεία των προγενέστερων φάσεων της ανθρώπινης κοινωνικής δραστηριότητας που διαμόρφωσαν το τοπίο και οργάνωσαν το χώρο μέσα στο χρόνο. Η ιστορική ανασύνθεση δεν αφορά μόνο τις μεταβολές του περιβάλλοντος στον αγροτικό χώρο, αλλά και το αστικό και το βιομηχανικό τοπίο.

Είναι ιδιαίτερα σημαντικός ο χρόνος που γράφεται ή γενικότερα παράγεται μια πηγή. Οι πηγές που προέρχονται από τη συγκεκριμένη περίοδο του παρελθόντος που μελετά ο ιστορικός ονομάζονται **πρωτογενείς**. Εντάσσουμε σε αυτή την κατηγορία πηγές όπως προσωπικά ημερολόγια που γράφτηκαν την ώρα που εκτυλίσσονταν τα γεγονότα, διοικητικά έγγραφα που εκδόθηκαν στο πλαίσιο μιας υπόθεσης, σύγχρονη αλληλογραφία, τον τύπο της εποχής, τα νομίσματα, τις φωτογραφίες κ.λ.π. Η προσωπική αλληλογραφία λ.χ. ανάμεσα στους δημοτικιστές διανοούμενους των αρχών του 20ού αιώνα αποτελεί μια πρωτογενή πηγή για τον μελετητή του γλωσσικού ζητήματος την περίοδο εκείνη.

Οι πηγές που δημιουργήθηκαν σε χρόνο μεταγενέστερο από την περίοδο που μελετά ο ιστορικός ονομάζονται **δευτερογενείς**. Εντάσσουμε σε αυτή την ενότητα πηγές, όπως επετειακά δημοσιεύματα σε εφημερίδες και περιοδικά, απομνημονεύματα που γράφτηκαν εκ των υστέρων κ.ά. Οι μαρτυρίες λ.χ. πολλών αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης, οι οποίες γράφτηκαν πολλά χρόνια μετά τα

γεγονότα αποτελούν δευτερογενείς πηγές. Αντιστοίχως, μεγάλες έρευνες για μείζονα πολιτικά και κοινωνικά γεγονότα του παρελθόντος που συναντάμε σήμερα στον Τύπο αποτελούν, επίσης, δευτερογενείς πηγές. Ένα μεγάλο μέρος των δευτερογενών πηγών αποτελεί η μεταγενέστερη από το συμβάν ιστοριογραφία.

Είθισται οι πρωτογενείς πηγές να θεωρούνται πιο αξιόπιστες σε σχέση με τις μεταγενέστερες. Το πότε γράφεται ένα κείμενο έχει πολύ μεγάλη σημασία για την αξιοπιστία του. Όπως θα δούμε και σε επόμενες ενότητες, ο χρόνος λειτουργεί καθοριστικά για την αφήγηση των γεγονότων. Στο παράδειγμα λ.χ. των αφηγήσεων των αγωνιστών της περιόδου 1940-1944, είναι πολύ διαφορετικές οι μαρτυρίες που προέρχονται από την ώρα των γεγονότων από εκείνες που κατατέθηκαν πολλά χρόνια αργότερα, όταν είχαν μεσολαβήσει κρίσιμα γεγονότα, όπως η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης από την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ (1982) ή η πτώση του Τείχους του Βερολίνου (1989). Σε αυτή την κατεύθυνση είναι ιδιαίτερα σημαντικό και το είδος της γραπτής πηγής που μελετούμε. Αλλιώς μελετούμε λ.χ. ένα ιδιωτικό γράμμα ενός πολιτικού που γράφει στη συζυγό του για τις συζητήσεις που έχει διεξάγει σε μια διεθνή συνάντηση, από τον επίσημο απολογισμό που θα εκφωνήσει στο Κοινοβούλιο της χώρας του. Ένα **«ανεπίσημο»** κείμενο μπορεί να περιέχει πιο πολλές σκέψεις και πληροφορίες, απαλλαγμένο από τις δεσμεύσεις που δημιουργεί ένα **δημόσιο** έγγραφο. Σε κάθε περίπτωση θα έχουμε τη δυνατότητα να αναφερθούμε αναλυτικά σε αυτή τη διάσταση με συγκεκριμένα παραδείγματα στις επόμενες διδακτικές ενότητες.

Γλωσσική κατανόηση - χρονολογική εξακρίβωση

Η σύγχρονη μελέτη των πηγών, εκκινώντας από τον γερμανικό ιστορικισμό και φτάνοντας στο σήμερα, έχει στο επίκεντρό της, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, το γραπτό κείμενο· έχει ωστόσο γνωρίσει πολλές αλλαγές και διαφορετικές τάσεις στο πέρασμα του χρόνου όσον αφορά τις πρακτικές και τους κανόνες που τη διέπουν. Όχι μόνο σε σχέση με τη έννοια και τα είδη των πηγών που διευρύνθηκαν αλλά και τη σχέση της με άλλες πειθαρχίες (disciplines) και επιστημονικά πεδία, την ίδια την έννοια της ιστορικής γνώσης και τις δεξιότητες του ιστορικού.

Η επεξεργασία μιας πηγής είναι απόλυτα συνδεδεμένη με την κατανόηση του περιεχομένου της. Ειδικά, για τις γραπτές που αποτελούν και τη συνηθέστερη κατηγορία των πηγών που μελετά ο ιστορικός, είναι αναγκαία η **γλωσσική κατανόησή** τους. Αυτό σημαίνει καταρχάς την γνώση της γλώσσας στην οποία είναι γραμμένη η πηγή, στοιχείο που δεν είναι αυτονόητο για τις αρχαϊκές κοινωνίες, όπου

ακόμη και σήμερα υπάρχουν γραφές που δεν έχουν αποκρυπτογραφηθεί, όπως λ.χ. η ετρουσκική. Η καλή γνώση μιας γλώσσας δεν σημαίνει την πλήρη κατανόηση ενός κειμένου. Για το τελευταίο είναι απαραίτητη η κατανόηση του ύφους του συγγραφέα, του επικοινωνιακού κώδικα που χρησιμοποιεί μέσα στα συγκεκριμένα κοινωνικά συμφραζόμενα, κ.ο.κ. Όπως θα δούμε και σε επόμενες ενότητες, η γλώσσα δεν είναι «ουδέτερη», μεταφέρει μηνύματα, των οποίων ο εντοπισμός και η «αποκρυπτογράφιση» είναι απαραίτητη για την ιστορική ερμηνεία ενός κειμένου. Η γλωσσική διατύπωση της μαρτυρίας πάντοτε αποτυπώνει το αξιακό και πολιτισμικό πλαίσιο του συντάκτη της.

Μετά τη γλωσσική κατανόηση είναι απαραίτητη η **χρονολόγηση** κάθε πηγής. Από τις πρώτες ανθρώπινες κοινωνίες έως σήμερα συγκροτήθηκαν μια σειρά από διαφορετικά συστήματα για τη μέτρηση του χρόνου. Σημειώνουμε ενδεικτικά, το χρονολογικό σύστημα που κυριαρχεί στον μουσουλμανικό κόσμο και έχει ως αρχή την μετοικεσία (Εγίρα) του Μωάμεθ από τη Μέκκα στην Μεδίνα. Οι αρχαίοι Έλληνες μετρούσαν τον χρόνο με βάση τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων, ενώ νέο χρονολογικό σύστημα επιχείρησε, χωρίς εντέλει επιτυχία, να επιβάλλει και η Γαλλική Επανάσταση (1789). Ο ιστορικός οφείλει να μπορεί να παραβάλλει μεταξύ τους τα στοιχεία των παλαιότερων συστημάτων χρονολόγησης με το σημερινό. Σε πολλές περιπτώσεις, όμως, δεν έχουμε σαφή χρονολόγηση σε ή και για μια πηγή. Τότε, αναζητούμε **εσωτερικά** στοιχεία, στοιχεία που προκύπτουν από την μελέτη του περιεχομένου ενός κειμένου. Στην περίπτωση λ.χ. μιας επιστολής, αναζητούμε εάν ο αποστολέας ή ο αποδέκτης έχουν σημειώσει μια ορισμένη ημερομηνία ή αν υπάρχει αναφορά σε κάποιο γεγονός που τους συνέβη ή γενικότερα έλαβε χώρα και μπορούμε να το χρονολογήσουμε με ακρίβεια. Αναζητούμε επίσης **εξωτερικά** στοιχεία, στοιχεία εξωκειμενικά που προκύπτουν από τη μελέτη του ίδιου του τεκμηρίου. Σε τι υπόστρωμα λ.χ. είναι γραμμένο, σε πάπυρο ή σε χαρτί και σε τι είδους χαρτί; Είναι χειρόγραφο, δακτυλόγραφο ή σε ποια άλλη μορφή; Τι στοιχεία διαθέτουμε για τον αποστολέα ή τον παραλήπτη; Μπορούμε λ.χ. από τη διεύθυνσή τους να συνάγουμε πληροφορίες για τη χρονική περίοδο που γράφτηκε η επιστολή; Συχνά μπορούμε να συνάγουμε πληροφορίες που θα μας επιτρέψουν όχι την ακριβή χρονολόγηση αλλά την ένταξη μιας πηγής σε μια χρονική περίοδο. Προσπαθούμε, όσο μπορούμε με ακρίβεια να προσδιορίσουμε το πριν από ποιο ή μετά από ποιο γεγονός έχει γραφεί μια επιστολή. Διαβάζοντας την επιστολή ενός κατοίκου της Αθήνας, ο οποίος μιλάει για το Οθώνειο Πανεπιστήμιο, γνωρίζουμε ότι έχει γραφτεί μετά το 1837 και την

ίδρυση του ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος. Αντίστοιχα μια επιστολή ενός κατοίκου του Βερολίνου, η οποία αναφέρεται στη λειτουργία του Τείχους που χώριζε την πόλη έχει γραφεί πριν το 1989 και την πτώση του.

«Η χρονολόγηση – η ακριβής τοποθέτηση ενός περιστατικού ή ενός συμβάντος στο χρόνο- είναι σημαντική για δυο λόγους. Πρώτον, όπως ήδη έχω αναφέρει, οι ιστορικοί επιμένουν πως δεν μπορούμε να αντιληφθούμε γιατί συνέβη ή ποιά είναι η σημασία του, χωρίς να γνωρίζουμε τη θέση του σε μια ακολουθία συμβάντων. Η σχολαστικότητα στη χρονολόγηση είναι ο μόνος τρόπος να είμαστε σίγουροι ότι έχουμε ανασυγκροτήσει σωστά αυτή την ακολουθία. Ωστόσο, η χρονολόγηση είναι επίσης σημαντική, επειδή η σημασία μιας ενέργειας ή ενός γεγονότος εξαρτάται από το χρονικό πλαίσιο στο οποίο λαμβάνει χώρα. [...] Η χρονολόγηση είναι κρίσιμος παράγοντας επειδή ακριβώς μας υποδεικνύει σε ποια ιστορικά συμφραζόμενα πρέπει να εντάξουμε τις ενέργειες, τα κείμενα ή τις υλικότητες που επιχειρούμε να ερμηνεύσουμε.

William H. Sewell Jr, *Λογικές της Ιστορίας. Κοινωνική θεωρία και κοινωνικός μετασχηματισμός*, μετάφραση: Ιούλια Πεντάζου, Ξιφαράς, Αθήνα 2013, σ. 15.

Η γνησιότητα των πηγών

Κρίσιμο ζήτημα για την αξιοποίηση των πηγών αποτέλεσε πάντα η διακρίβωση της γνησιότητάς τους. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιούνται, όπως και στη χρονολόγηση, μια σειρά από κριτήρια, εσωτερικά και εξωτερικά. Για παράδειγμα, στη διερεύνηση της γνησιότητας ενός κειμένου του 15^{ου} ή 16^{ου} αιώνα θα διερευνηθούν στοιχεία, όπως το υπόστρωμα που είναι γραμμένο, η μελάνη που χρησιμοποιήθηκε, οι σφραγίδες που τυχόν φέρει, τα χειρόγραφα σχόλια. Από την άλλη πλευρά, θα διερευνηθεί το περιεχόμενό του, κατά πόσο είναι συμβατό με την εποχή που γράφεται, ο γλωσσικός κώδικάς του, οι πιθανοί αναχρονισμοί. Πολλά κείμενα είναι εκ προθέσεως πλαστά. Ας σκεφτούμε λ.χ. τα πλαστά χειρόγραφα από την ύστερη αρχαιότητα και το Βυζάντιο που παρήγαγε στον 19^ο αιώνα ο περίφημος πλαστογράφος Κωνσταντίνος Σιμωνίδης, ανταποκρινόμενος στη συνεχή αναζήτηση για αυθεντικά άγνωστα τεκμήρια του αρχαίου και μεσαιωνικού κόσμου. Μια από τις πιο γνωστές ιστορίες ανακάλυψης της πλαστότητας ενός εγγράφου, είναι εκείνη της «Δωρεάς του Κωνσταντίνου», του εγγράφου που είχε υποτίθεται γράψει ο πρώτος χριστιανός αυτοκράτορας του

Βυζαντίου, μεταβιβάζοντας στον πάπα Σιλβέστρο Α΄ την κοσμική κυριαρχία του χριστιανικού κόσμου. Το 1440, ένας εξέχων λόγιος της Αναγέννησης, ο Λορέντσο Βάλλα απέδειξε, χρησιμοποιώντας φιλολογικές και γλωσσολογικές μεθόδους, ότι η διαθήκη ήταν μεταγενέστερη της περιόδου του Κωνσταντίνου, καταρρίπτοντας ένα από τα επιχειρήματα της παποσύνης για την εδραίωση της εξουσίας της. Η διαπίστωση της πλαστότητας ενός εγγράφου δεν σημαίνει αναγκαστικά την απαξίωσή του ως ιστορική πηγή. Αντίθετα μια πλαστή πηγή μπορεί να μας απαντήσει σε πολλά ερωτήματα αναφορικά με τις προθέσεις και τις αντιλήψεις των ανθρώπων μιας εποχής, το πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο εγγράφεται, τις σκοπιμότητες που εξυπηρετούσε.

Η αξιοπιστία μιας πηγής

Πόσο μια γνήσια πηγή είναι αξιόπιστη; Πόσο μεταφέρει την αλήθεια και ποιά αλήθεια; Η πηγή μεταφέρει τη δική της αλήθεια. Η αλήθεια αυτή δεν εξαρτάται μόνο από τις προθέσεις του δημιουργού της αλλά και τη σχέση του με τα γεγονότα στα οποία αναφέρεται, τη δυνατότητα του μάρτυρα να γνωρίζει τι έχει πραγματικά συμβεί. Επίσης κάθε μάρτυρας φέρει την ιδεολογική του τοποθέτηση, τις θρησκευτικές και πολιτικές του αντιλήψεις. Με αυτή την έννοια κάθε πηγή έχει τη δική της **αλήθεια**, η οποία όμως δεν επαρκεί τις περισσότερες φορές ώστε ο ιστορικός να σχηματίσει την πλήρη εικόνα της πραγματικότητας. Ας σκεφτούμε λ.χ. τους μάρτυρες ενός αυτοκινητιστικού δυστυχήματος. Οι μάρτυρες θα καταθέσουν τη δική τους αλήθεια βασισμένη στην οπτική γωνία που διέθεταν ή με βάση την προσωπική εμπλοκή τους στο γεγονός. Για να αναζητήσουμε την πλέον έγκυρη εκδοχή για το τι έγινε, έχουμε ανάγκη από τη **διασταύρωση** των μαρτυριών. Αυτή η διασταύρωση έχει τις δικές της λογικές, τις οποίες θα μελετήσουμε στις επόμενες ενότητες. Η χρησιμότητα της κάθε πηγής ποικίλλει με βάση τα ερωτήματα που θέτουμε αλλά και με τη σχέση με τα γεγονότα, τα οποία θέλουμε να μελετήσουμε. Κάθε φορά πρέπει να εκτιμούμε το ειδικό βάρος της κάθε πηγής. Μια πηγή είναι σημαντική όχι μόνο για το τι λέει αλλά και για το τι αποκρύπτει. Πολλές φορές αυτό που αποκρύπτεται μας κάνει να καταλάβουμε περισσότερα από αυτά που γράφονται. Από την άλλη πλευρά μέσα στις πηγές βρίσκουμε πολλές φορές πληροφορίες που διατυπώνονται χωρίς τη συνειδητή πρόθεση του συντάκτη τους. Μπορούμε να μιλήσουμε για **εκούσιες και για ακούσιες μαρτυρίες**. Στην πρώτη περίπτωση, ο μάρτυρας καταθέτει την εμπειρία ή την γνώση του συνειδητά, εμπρόθετα για ένα συγκεκριμένο γεγονός. Λ.χ. ας σκεφτούμε την περιγραφή ενός επίσημου δείπνου,

όπου παρακάθηνται κρατικοί και άλλοι αξιωματούχοι, με την ευκαιρία της επίσκεψης ενός ξένου προσκεκλημένου. Το δημοσίευμα της εφημερίδας που το περιγράφει αποσκοπεί στο να ενημερώσει το κοινό για το τι ειπώθηκε κατά τη διάρκεια του δείπνου, ποιοι μίλησαν, πως ήταν η ατμόσφαιρα, πως είναι οι σχέσεις των δυο χωρών. Αυτή είναι η εκούσια μαρτυρία. Την ίδια στιγμή η περιγραφή της σειράς με την οποία κάθονται οι προσκεκλημένοι, μας επιτρέπει να συνάγουμε, χωρίς να είναι στην πρόθεση του συντάκτη του άρθρου, μια σειρά από ιεραρχήσεις (ποιος προηγείται, ποιος έπεται κ.λ.π.), συνδεδεμένες με την οργάνωση της κοινωνίας και της εξουσίας. Πρόκειται για την έμμεση μαρτυρία. Όλα εξαρτώνται κάθε φορά από το ερώτημα που θέτουμε στις πηγές.

Τα αρχεία και η διαχείρισή τους

«*Αρχεία* είναι τα έγγραφα τα οποία δημιούργησε, παρέλαβε και συγκέντρωσε ένα άτομο ή ένας οργανισμός στα πλαίσια της άσκησης των δραστηριοτήτων του και τα διατήρησε λόγω της διηνεκούς τους χρησιμότητας [...].

Επίσης η λέξη *Αρχειό* αναφέρεται συνήθως: στον οργανισμό, την υπηρεσία ή το πρόγραμμα που είναι υπεύθυνοι για την επιλογή, τη μέριμνα και τη χρησιμοποίηση των αρχείων διηνεκούς χρήσης».

Judith Ellis (επ.), *Η διαχείριση των αρχείων*, μετάφραση: Ζωή Οικονόμου, Ελληνική Αρχειακή Εταιρεία, τυπωθήτω- Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα 2000, σ.22.

Δημόσια/ ιδιωτικά, εκκλησιαστικά, οπτικοακουστικά αρχεία, κ.ά.

Ενεργά/ανενεργά/ ιστορικά αρχεία

Πρόσβαση στα αρχεία

Απόρρητο/ βαθμός προσβασιμότητας/ η αρχή της τριακονταετίας

Το ζήτημα των προσωπικών δεδομένων

Διαδικασίες διαχείρισης των αρχείων

Πρόσκτηση

Εκκαθάριση και απομάκρυνση

Ταξινόμηση

(Αρχές που διέπουν την ταξινόμηση:

η αρχή της προέλευσης

η αρχή της αρχικής τάξης)

Περιγραφή

Τοποθέτηση

Σύνταξη ταξινομικού δέντρου

Σύνταξη ευρετηρίων

Μικροφωτογράφιση-ψηφιακή απεικόνιση

Συντήρηση αρχειακών τεκμηρίων

Πηγή: Judith Ellis (επιμ.), *Η διαχείριση των αρχείων*, μτφ: Ζωή Οικονόμου, Αθήνα,
Τυπωθήτω- Γιώργος Δαρδανός, 2000.

**4. Αρχεία και συλλογές/Αρχεία και νομικά ζητήματα (Βλ. Power
point: συντάκτρια: Αμαλία Παππά)**

5. Πώς ρωτάμε τις πηγές μας;

Μελετάμε το παρελθόν με βάση τα ερωτήματα που θέτουμε στις πηγές. Η εργασία μας είναι μια συνεχής κίνηση ανάμεσα στο αρχικό ερώτημα ή ερωτήματα, στις πηγές, στην αξιολόγηση, στη διασταύρωση, στη συγγραφή.

Τα ερωτήματα κατευθύνουν την ιστορική έρευνα. Οι πηγές νοηματοδοτούνται μέσα από τα δικά μας ερωτήματα. Μια πηγή μπορεί να περιέχει πολυάριθμες πληροφορίες. Ας σκεφτούμε λ.χ. μια ιστορία ενός χωριού στον Πάρνωνα που έχει συνταχθεί στις αρχές του 20ού αιώνα. Πόσα διαφορετικά ερωτήματα θα έθετε στην συγκεκριμένη πηγή ένας ιστορικός της ιστοριογραφίας, συγκριτικά με έναν ιστορικό του αγροτικού χώρου ή της διατροφής; Οι πηγές χρησιμοποιούνται και επαναχρησιμοποιούνται με βάση τις αναζητήσεις του ιστορικού. Προϊκοσύμφωνα που είχαν χρησιμοποιηθεί για τη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού μελετώνται από τον ερευνητή της ιστορίας του φύλου για να στοιχειοθετήσουν την θέση του άντρα και της γυναίκας στον γάμο. Το ερώτημά μας καθορίζει ποιες από τις πληροφορίες που περιέχει μια πηγή θα αξιοποιήσουμε.

Τα ερωτήματα που θέτουμε δεν είναι άμοιρα της εποχής και της αντίληψης των γεγονότων που διαθέτουμε. Μέχρι πρόσφατα η καθημερινή ζωή των γυναικών δεν απασχολούσε τους ιστορικούς. Στην αντίληψη των ανθρώπων παλαιότερων εποχών, τέτοια θέματα ήταν ανάξια μελέτης, αφορούσαν μια υποδεέστερη, λόγω φύλου, ομάδα του πληθυσμού; Σεξουαλικές πρακτικές/πράξεις μπορεί να αποτελούσαν αντικείμενο της εκκλησιαστικής ρητορικής ή της «ηθικής» φιλολογίας κατά περιόδους με αναφορά σε κανόνες και παρεκτροπές αλλά όχι αντικείμενο της ιστορικής έρευνας. Σε κάθε περίπτωση η ερώτησή μας γίνεται από τη θέση, από το σημείο που βρισκόμαστε, από τα ζητήματα που μας απασχολούν. Η πρόσφατη κρίση θα γεννήσει πολλές μελέτες οικονομικής ιστορίας, ερευνητών που θα στραφούν στο παρελθόν διεκδικώντας την κατανόηση του παρόντος. Στην αναζήτηση του παρελθόντος αποτυπώνονται οι αγωνίες και οι αντιλήψεις του παρόντος, τα σχετικά κοινωνικά ερωτήματα, τα οποία συνομιλούν με την ιστοριογραφία.

Οι ερωτήσεις του ιστορικού

Πώς ρωτάμε ως ιστορικοί; Καταρχάς επιδιώκουμε να κατανοήσουμε το γεγονός το οποίο γεγονός μέσα στο πλαίσιο της εποχής του, σεβόμενοι την ιστορικότητά του. Κάθε εποχή συγκροτεί το δικό της πλαίσιο. Δεν μπορούμε να

φτιάξουμε μια ευθεία γραμμή που να συνδέει τον Πελοποννησιακό πόλεμο με τον ελληνικό Εμφύλιο στη δεκαετία του 1940. Το κάθε ένα πρέπει να μελετηθεί στην εποχή του και στη συνέχεια να προχωρήσουμε στις όποιες συγκρίσεις και αναλογίες. σεβόμενοι την ιστορικότητα των φαινομένων και προσπαθώντας να τα κατανοήσουμε. Ρωτάμε επιδιώκοντας να μελετήσουμε τα γεγονότα εγγράφοντάς τα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Σε αυτή την κατεύθυνση είναι κρίσιμη η **συγκριτική διάσταση** των ερωτημάτων μας. Η σύγκριση αποτελεί βασικό συστατικό της ιστορικής μελέτης. Συγκρίνουμε για να κατανοήσουμε. Συγκρίνουμε προσέχοντας ώστε η σύγκριση να αφορά ομοειδείς καταστάσεις ή γεγονότα. Πριν συγκρίνουμε, πρέπει να είμαστε βέβαιοι για την συνάφεια των γεγονότων που ρωτάμε. Όταν μελετάμε την Επανάσταση του 1821 θα την συγκρίνουμε με τις αντίστοιχες εθνικές επαναστάσεις των αρχών του 19^{ου} αιώνα, ενώ θα σταθούμε διστακτικοί απέναντι σε αντιπαραβολές με τις επαναστάσεις του τέλους του 20ού αιώνα.

Στις ερωτήσεις μας γύρω από το παρελθόν πρέπει να πρωτανεύει ο **ορθολογισμός**. Ο ιστορικός δεν έχει ανάγκη να καταφεύγει σε στερεότυπα για να απαντήσει στα ερωτήματά του (π.χ. οι Έλληνες είναι τεμπέληδες, οι Γερμανοί είναι εργατικοί), ούτε σε ανιστορικές ερμηνείες (π.χ. οι εμφύλιοι οφείλονται στη διχόνοια που υπάρχει στο αίμα των Ελλήνων). Ο ορθολογισμός είναι απαραίτητος όταν προσπαθούμε να ερμηνεύσουμε γεγονότα που συνδέονται με ανορθολογικές καταστάσεις. Είναι ο μόνος τρόπος ο ιστορικός να διατηρήσει την αναγκαία απόσταση για την κατανόηση των όσων μελετά. Ας σκεφτούμε ένα έθιμο, όπως η βεντέτα στην Κρήτη ή στη Μάνη. Η «εύκολη» καταδίκη του από τον ιστορικό ως βαρβαρικού, δεν μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τους λόγους που οδήγησαν στην δημιουργία και κυρίως στη διατήρησή του. Είναι πολύ σημαντικό, επίσης, να μην απαντάμε με την αλαζονεία της γνώσης. Εάν σήμερα οι περισσότεροι ιστορικοί μιλούν για τον μύθο του «κρυφού σχολειού», δεν σημαίνει ότι η διατήρηση της πίστης στην ύπαρξή του από ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού συνιστά απλώς αναχρονισμό ή ένδειξη μιας ανεπαρκούς ιστορικής παιδείας. Η εργασία του ιστορικού είναι να κατανοήσει τους κοινωνικούς λόγους διατήρησης του συγκεκριμένου μύθου, να καταλάβει τις διαφορετικές σημάνσεις του μέσα στο χρόνο που επέτρεψαν τη διαιώνιση και την υιοθέτησή του από τμήματα του πληθυσμού.

Τι αναζητάμε με τις ερωτήσεις μας;

Στον 19^ο αιώνα, τον αιώνα του ιστορισμού, ο στόχος της ιστορικής έρευνας ήταν η ανασυγκρότηση *αυτού που είχε πραγματικά συμβεί*. Ύψιστο επίτευγμα του

ιστορικού θεωρείτο η «φωτογραφική» απεικόνιση των γεγονότων. Οι ιστορικοί μελετούσαν το παρελθόν πιστεύοντας ότι το ιστορικό έργο λειτουργεί ως ένας καθρέφτης στον οποίο θα απεικονίζονταν τα πραγματικά γεγονότα. Σήμερα το ερώτημά μας δεν μπορεί απλώς να είναι το πώς συνέβη ένα γεγονός αλλά γιατί συνέβη. Το κεντρικό ερώτημά μας σχετίζεται με την **αιτιότητα**, τους λόγους που οδήγησαν στα συγκεκριμένα γεγονότα. Δεν αναζητούμε απλώς τις αφορμές. Επιχειρούμε να εισχωρήσουμε σε βάθος, χρόνου και χώρου, για να κατανοήσουμε τους λόγους. Αναζητούμε τα αίτια τοποθετώντας τα γεγονότα στο πλαίσιο τους, επιχειρώντας να τα συνδέσουμε με την εποχή και τη γεωγραφική τους συνάφεια. Για το σκοπό αυτό η έρευνα του ιστορικού θα πρέπει να εκτείνεται σε βάθος αλλά και σε πλάτος. Κανένα, σχεδόν, γεγονός δεν οφείλεται σε ένα μόνο αίτιο. Τα γεγονότα είναι συνήθως αποτέλεσμα του συνδυασμού πολλαπλών παραγόντων. Αυτούς πρέπει να αναζητήσουμε με φαντασία και γνώση.

«Ο ιστορικός, επεκτείνοντας και βαθαινώντας τις έρευνές του, σωρεύει όλο και περισσότερες απαντήσεις στο ερώτημα ‘γιατί’; Ο πρόσφατος σχετικά πολλαπλασιασμός των έργων οικονομικής, κοινωνικής, πολιτισμικής και νομικής ιστορίας –για να μην αναφέρω νέες προσεγγίσεις σε σύνθετα ζητήματα πολιτικής ιστορίας, καθώς και τις νέες τεχνικές στο χώρο της στατιστικής και της ψυχολογίας- έχει αυξήσει εντυπωσιακά τον αριθμό και το εύρος των απαντήσεων στο ερώτημα αυτό.. [...]. Παράλληλα, όμως ο ιστορικός, λόγω της επιθυμίας του να κατανοήσει το παρελθόν, είναι και αναγκασμένος να απλοποιεί την πολλαπλότητα των απαντήσεων, να προτάσσει ορισμένες απ’ αυτές, να εισάγει στοιχεία τάξης και ενότητας στο χάος των γεγονότων και των επιμέρους αιτιών. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο ιστορικός οφείλει να δουλεύει τόσο μέσω της απλοποίησης όσο και μέσω του πολλαπλασιασμού των αιτιών. Όπως και οι άλλες επιστήμες, έτσι και η ιστορία προχωρεί μέσω αυτής της διττής – και εκ, πρώτης όψεως, αντιφατικής – εξελικτικής διαδικασίας.»
Ε.Χ. Κάρρ, *Τί είναι η ιστορία; Σκέψεις για τη θεωρία της ιστορίας και το ρόλο του ιστορικού*, μετάφραση: Ανδρέας Παππάς, Γνώση, Αθήνα 1999, σ. 121.

Με άλλα λόγια, οι αιτίες για την εκδήλωση ενός φαινομένου είναι συνήθως πολλές. Δεν υπάρχει μία μόνο αιτία. Υπάρχουν πρωτεύουσες και δευτερεύουσες αιτίες και αφορμές αλλά είναι λάθος να αναγόμεστε σε μια μόνο αιτία. Λ.χ. η αναζήτηση των αιτιών της δικτατορίας της 21^{ης} Απριλίου οδήγησε, ήδη αμέσως μετά το πραξικόπημα, σε μια σειρά από ερμηνείες: ο ξένος παράγων, η αδυναμία του πολιτικού προσωπικού, η ισχυρή θέση του Στρατού, η κυριαρχία του *βαθέος κράτους*. Σήμερα, γνωρίζουμε ότι η επιβολή του πραξικοπήματος συνδέεται με μια σειρά από λόγους. Είναι πολυπαραγοντική και η ερμηνεία της πρέπει να εκκινεί από τα χρόνια

της δεκαετίας του '40, όταν συγκροτούνται μια σειρά από παράγοντες που θα επιτρέψουν την επώαση και ισχυροποίηση της ομάδας των επίορκων αξιωματικών.

Η ιστορία καθορίζεται από τον ανθρώπινο παράγοντα, ο οποίος είναι απρόβλεπτος. Η ίδια αιτία δεν οδηγεί πάντοτε σε κοινό αποτέλεσμα. Για πολλά χρόνια οι ιστορικοί, στο πλαίσιο της ανάδειξης της ιστορίας ως επιστήμης, πίστευαν ότι θα μπορούσαν να ανακαλύψουν αναλλοίωτους «ιστορικούς νόμους», όπως συνέβαινε με τις φυσικές επιστήμες, νόμους που να εξηγούν την ανθρώπινη συμπεριφορά, να καθιστούν δυνατή την πρόβλεψη του τι θα γίνει. Οι αναζητήσεις αυτές κατέληξαν σε αδιέξοδο. Στην ιστορία δεν επικρατεί ο ντετερμινισμός, η συνθήκη δηλαδή ότι ένα αίτιο οδηγεί πάντοτε στο ίδιο αποτέλεσμα. Η αλυσίδα παρατήρηση-ερμηνεία-πείραμα-επαλήθευση στην περίπτωση της Ιστορίας έχει ισχυρούς μόνο τους δυο πρώτους κρίκους. Στην ιστορία δεν υπάρχουν πειράματα που να επιβεβαιώνουν τον κανόνα. Αντίθετα, τα αποτελέσματα μεταβάλλονται με βάση τις συνθήκες, την εποχή, και βέβαια τον ανθρώπινο παράγοντα.

Θέτοντας υποθέσεις εργασίας

Πώς εργαζόμαστε, επιθυμώντας να κατακτήσουμε βεβαιότητες, να προχωρήσουμε στις απαραίτητες γενικεύσεις; Ο ιστορικός, όπως και γενικότερα οι κοινωνικοί επιστήμονες, μπορεί να προχωρήσει στη διατύπωση μια σειράς από υποθέσεις για το ποιές είναι οι αιτίες που οδήγησαν σε ένα γεγονός. Οι υποθέσεις δεν είναι ατεκμηρίωτες. Βασίζονται στη γνώση των γεγονότων τα οποία επιδιώκει ο ιστορικός να ερμηνεύσει.

Στο αρχικό μας ερώτημα, αυτό που θα ονομάζαμε **υπόθεση εργασίας** ξεκινάμε από ένα επιμέρους γεγονός και προχωράμε σε μια πρώτη γενίκευση την οποία στη συνέχεια εξετάζουμε για να δούμε εάν μπορεί να ερμηνεύσει τη συγκεκριμένη υπόθεση, και επίσης να την δοκιμάσουμε και σε σχέση με άλλες αντίστοιχες.

Για να κατανοήσουμε ένα φαινόμενο, ένα γεγονός θα πρέπει να το εντάξουμε σε ένα πλαίσιο, θα πρέπει από το μερικό να αναχθούμε στο γενικό. Ο ιστορικός χρησιμοποιεί τις **γενικεύσεις** για να μπορέσει να εντάξει τα γεγονότα που μελετά σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Π.χ. όταν χαρακτηρίζει μια σύγκρουση ως εμφύλια, τότε προχωρεί σε μια **γενίκευση** που συγκροτεί ήδη ένα ερμηνευτικό πλαίσιο για το γεγονός. Οι γενικεύσεις δεν είναι αυτονόητες, η επιλογή τους συνδέεται με το συνολικό ερμηνευτικό πλαίσιο του ιστορικού. Δεν είναι το ίδιο όταν χαρακτηρίζεις μια σύγκρουση ως εμφύλια ή όταν την αποκαλείς συμμοριτοπόλεμο. Οι όροι έχουν φόρτιση συναισθηματική, ιδεολογική κ.ά. Όταν για πολλά χρόνια οι ιστορικοί

ονόμαζαν τη συζήτηση γύρω από την Οθωμανική αυτοκρατορία και την τύχη της ως το Ανατολικό ζήτημα, επρόκειτο για μια ευρωπαϊοκεντρική οπτική που καθοριζόταν από το ότι η αυτοκρατορία βρισκόταν ανατολικά της γηραιάς ηπείρου. Είναι πολύ σημαντική η **οπτική γωνία** από την οποία ο ιστορικός κοιτά τα πράγματα. Από πόσο κοντά ή από πόσο μακριά τα βλέπει. Επιμένει στις ομοιότητες ή στις διαφορές; Μελετά από κοντά τα γεγονότα αναδεικνύοντας τις ιδιαιτερότητες τους ή πάλι τα σκιαγραφεί από απόσταση θέλοντας να επισημάνει τα κοινά στοιχεία, τις ομοιότητες με άλλες αντίστοιχες περιπτώσεις. Λαμβάνοντας υπόψη την οπτική γωνία που έχει επιλέξει ο ιστορικός, μελετάμε καλύτερα το έργο του.

Η έννοια της γενίκευσης μας επιτρέπει να αναφερθούμε και σε μια σειρά από θεωρητικούς όρους που χρησιμοποιούμε λιγότερο ή περισσότερο συνειδητά στις εργασίες μας αλλά και στον καθημερινό μας λόγο: κοινωνία, έθνος, τάξη, φυλή, κράτος, ταυτότητες, κοινωνικό φύλο κ.ά. Η χρήση των όρων αυτών θα πρέπει να γίνεται με βαθιά γνώση του περιεχομένου τους και παράλληλα γνώση των ιστορικών συνθηκών στις οποίες αναφέρονται. Οι έννοιες έχουν τη δική τους ιστορία, η οποία αλλάζει και αυτή μέσα στο χρόνο. Η χρήση λ.χ. του όρου τάξη για την αρχαιότητα θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη της τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της αρχαίας οικονομίας. Αντίστοιχα, η χρήση εννοιών όπως εθνική συνείδηση στον αρχαίο κόσμο αποτελεί, σε μεγάλο βαθμό, αναχρονισμό. Η έννοια της νεότητας δεν προσδιορίζει μόνο μια ηλικιακή αλλά και μια κοινωνική κατηγορία. Τα δικαιώματα, οι υποχρεώσεις, ο ρόλος των νέων στην παραγωγή, οι αντιλήψεις για τα δυο φύλα, καθορίζουν το τι αντιλαμβάνονται οι άνθρωποι μιας εποχής ως νεότητα. Γυρίζοντας στο παρελθόν, δεν θα πρέπει να οδηγούμαστε σε αναδρομικές ερμηνείες, να προσπαθούμε δηλαδή να ερμηνεύουμε το χθες με βάση τον τρόπο με τον οποίον αντιλαμβανόμαστε τα πράγματα σήμερα.

Στην κατεύθυνση της επαλήθευσης ή διάψευσης μιας υπόθεσης εργασίας είναι ιδιαίτερα σημαντική η συγκριτική διάσταση. Για να μπορέσουμε να βεβαιωθούμε ότι η υπόθεσή μας είναι σωστή, είναι ανάγκη να συγκρίνουμε την περίπτωση που μελετούμε με άλλες αντίστοιχες, να δούμε αναλογικά εάν τα όσα βρίσκουμε μπορούμε να τα εφαρμόσουμε και σε άλλες αντίστοιχες περιπτώσεις ώστε, με κάποιο τρόπο να τα «επαληθεύσουμε».

Τι αναζητούμε θέτοντας ερωτήματα στις πηγές;

Τι επιδιώκουμε θέτοντας ερωτήματα στο παρελθόν; Το ερώτημα είναι κρίσιμο. Δεν ρωτάμε για να «φωτογραφίσουμε» τα γεγονότα, όπως πίστευαν οι ιστορικοί του 19^{ου}

αιώνα. Σήμερα γνωρίζουμε ότι δεν υπάρχει κάπου το παρελθόν στην ολότητά του και μας περιμένει απλώς να το ανασύρουμε στο φως. Οι ιστορικοί εργάζονται με τα ίχνη του παρελθόντος, τα σπαράγματα του, επιχειρώντας να ανασυστήσουν συγκεκριμένες πλευρές με βάση τα σύγχρονα ερωτήματά τους. Οι ερωτήσεις αποσκοπούν στην αναζήτηση των αιτιών σε μια *ιστορία – πρόβλημα*, σε μια ιστορία που εκκινεί από τα ερωτήματα του σήμερα, σεβόμενη όμως τη διαφορετικότητα του χθες.

Για ποιά λόγο, όμως αναζητάμε τα αίτια; Ο ιστορικός λειτουργεί ως **δικαστής**, όπως μια παλαιότερη ρομαντική αντίληψη για την ιστορία ήθελε; Είναι ο στόχος του να καταμετρήσει τις ευθύνες και να καταδικάσει τους ενόχους, να αποδώσει δικαιοσύνη; Εδώ και αρκετό καιρό η αντίληψη αυτή έχει εγκαταλειφθεί. Ο ιστορικός γνωρίζει ότι η ερμηνεία που δίνει στα γεγονότα δεν μπορεί να είναι οριστική, γιατί βασίζεται στην γνώση των γεγονότων που διαθέτει και στη συνολικότερη αντίληψή του. Ολοκληρώνει την ερμηνεία του και την κοινοποιεί, θέτοντας μια ψηφίδα σε μια συζήτηση που συχνά προϋπήρχε και σίγουρα θα συνεχιστεί μετά από εκείνον. Στην αντίθετη κατεύθυνση ο δικαστής θα εκδώσει την δική του απόφαση, η οποία θα είναι οριστική.

«Υπάρχουν δυο τρόποι για να είναι κάποιος αμερόληπτος: αυτός του λόγιου και αυτός του δικαστή. Βρίσκουν κοινή ρίζα στην ειλικρινή υποταγή τους στην αλήθεια. Ο λόγιος καταγράφει ή, καλύτερα, προκαλεί την εμπειρία, η οποία ίσως να ανατρέψει τις πιο προσφιλείς του θεωρίες. Ο καλός δικαστής, όποια και να είναι η κρυφή επιθυμία της καρδιάς του, εξετάζει τους μάρτυρες με μοναδική επιδίωξη να γνωρίσει τα αποτελέσματα, οποιαδήποτε και αν είναι αυτά. Και για τους δυο αυτό αποτελεί μια υποχρέωση της συνείδησης, η οποία ουδέποτε αμφισβητείται.

Ωστόσο, κάποια στιγμή, οι δρόμοι τους χωρίζουν. Μόλις ο λόγιος καταγράψει και ερμηνεύσει, η αποστολή του έχει τερματισθεί. Για τον δικαστή εκκρεμεί η κοινοποίηση της απόφασης. Αν τη διαμορφώσει σύμφωνα προς τον νόμο, κατασιγάζοντας τις προσωπικές του επιθυμίες, θα θεωρηθεί αμερόληπτος. Και θα κριθεί αμερόληπτος με μια δικαστική, αλλά όχι επιστημονική έννοια.»

Marc Bloch, *Απολογία για την ιστορία. Το επάγγελμα του ιστορικού*, μετάφραση: Κώστας Γαγανάκης, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα 1994, σ. 152.

Καμιά ιστορική «ετυμολογία» δεν είναι οριστική. Στο μέλλον μπορεί να προστεθούν νέες πληροφορίες ή να μεταβληθούν οι αντιλήψεις και να δοκιμαστούν νέες ερμηνείες. Όπως έγραφε ένας από τους κορυφαίους Έλληνες ιστορικούς του 20^{ου} αιώνα, ο Φίλιππος Ηλιού, στα συμπεράσματά μας για τη μελέτη του παρελθόντος πρέπει να βάζουμε άνω τελεία και όχι τελεία. Αύριο, μπορεί ένας άλλος ιστορικός να ανατρέψει τα συμπεράσματά μας, να συνεχίσει από εκεί που εμείς σταματήσαμε.

Ο ιστορικός οφείλει να κατανοήσει τα αίτια της δράσης των αντικειμένων μελέτης του. Λ.χ. ακόμη και εάν όλοι και όλες συμφωνούμε ότι ο δοσιλογισμός αποτέλεσε μια καταδικαστέα πρακτική στην κατεχόμενη από τους Γερμανούς Ευρώπη, όταν ο ιστορικός επιχειρεί να μελετήσει το συγκεκριμένο φαινόμενο, θα πρέπει να θέσει μια σειρά από ερωτήματα για τους λόγους που οδήγησαν τους συγκεκριμένους ανθρώπους στη συνεργασία, για τη δράση τους, για τα όνειρα και τα σχέδιά τους. Δεν έχει νόημα να αντιμετωπίσουμε τους συγκεκριμένους ανθρώπους απλώς ως εγκληματίες πολέμου ή προδότες της πατρίδας γιατί δεν θα κατανοήσουμε τα αίτια των πράξεών τους. Αν θέλουμε να μελετήσουμε ένα φαινόμενο, πρέπει να το εντάξουμε σε ένα πλαίσιο, να έχουμε όλα τα στοιχεία που αφορούν το πώς συνέβη. Χρειάζεται η ακριβής πληροφόρηση για να επιτύχουμε **την κατανόησή** του.

Η κατανόηση, στην περίπτωση της Ιστορίας, δεν αποτελεί μια αφηρημένη διαχρονική έννοια. Ο ιστορικός δεν κατανοεί μια φορά και εκεί τελειώνουν όλα. Η κατανόηση σχετίζεται με την εκάστοτε παροντική θέση του. Κατανοώ, σημαίνει ότι με βάση τα ερωτήματα που έχω θέσει, διαβάζω τις πηγές μου και χρησιμοποιώ τις απαντήσεις μου για να δώσω τις δικές μου ερμηνείες. Ο ιστορικός κατανοεί με βάση την αντίληψη που έχει για τη ζωή. Δεν μπορεί να ξεφύγει από τις ηθικές αρχές του, το κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον του. Άρα, όταν προσπαθεί να κατανοήσει κάτι στο παρελθόν, έχει ήδη συνειδητοποιήσει πόσο διαφορετικός είναι από αυτό που μελετά. Με επίγνωση της διαφορετικότητάς του, γνωρίζοντας και τις ιστορικές συνθήκες της εποχής που μελετά, επιχειρεί να κατανοήσει τα όσα έχουν συμβεί, σε μια **ανοιχτή** διαδικασία, η οποία μπορεί να μεταβληθεί στο μέλλον, είτε με βάση νέα στοιχεία είτε με νέες οπτικές. Ο κόσμος του ιστορικού δεν χωρίζεται σε μανιχαϊστικά δίπολα του τύπου καλοί – κακοί ή ένοχοι – θύματα. Εργάζεται γνωρίζοντας την πολυπλοκότητα των ανθρώπινων χαρακτήρων και των ιστορικών συνθηκών.

Ούτως ή άλλως ο τρόπος που προσεγγίζουμε το παρελθόν δεν είναι μόνο μια ατομική υπόθεση, εξαρτάται από το **εκάστοτε παρόν**, συνδέεται με τα ερωτήματα που τίθενται στην εποχή του. Λ.χ. η στροφή προς την εθνική ιστορία στον 19^ο αιώνα συνδέεται με τη συγκρότηση των εθνών-κρατών, ενώ η ανάπτυξη της ιστορίας του εργατικού κινήματος απηχεί τη γέννηση και ανάπτυξη των σοσιαλιστικών και κομμουνιστικών ιδεών. Άρα η ματιά μας απέναντι στα γεγονότα δεν μπορεί παρά να είναι **υποκειμενική**. Αντιμετωπίζουμε την υποκειμενικότητα της οπτικής μας, αναγνωρίζοντάς την και παράλληλα ακολουθώντας την επιστημονική και επαγγελματική δεοντολογία, χρησιμοποιώντας τη μεθοδολογία που απαιτείται. Στο

πλαίσιο της εργασίας μας προβάλλουμε τόσο τη μεθοδολογία που ακολουθήσαμε αλλά και τις πηγές και τη βιβλιογραφία που χρησιμοποιήσαμε ώστε να είναι διαθέσιμη στην κριτική των υπολοίπων.

Ρωτά και αφουγκράζομαι. Η σχέση του ιστορικού με τις πηγές

Ο ιστορικός ρωτά τις πηγές και με βάση τις απαντήσεις τους συγκροτεί τη δική του ερμηνεία για το παρελθόν. Σε αυτή τη διαδικασία ο ιστορικός πάντοτε εργάζεται αντιμέτωπος με μια σειρά διαμεσολαβήσεων σε διαφορετικά επίπεδα, άλλα περισσότερα συνδεδεμένα με τα χαρακτηριστικά των πηγών στα οποία έχει πρόσβαση, άλλα σχετιζόμενα κατά κύριο λόγο με τη δική συγκρότηση, ταυτότητα και θέση. Η κατάσταση των πηγών που έχουν σωθεί, το φύλο, το χρώμα, η ιδεολογία του ιστορικού θα αποτυπωθούν στο έργο του. Τι είναι, λοιπόν, αυτό που διασφαλίζει ότι ο ιστορικός δεν θα αυθαιρετήσει καταθέτοντας τη δική του ερμηνεία; Η απάντηση είναι διττή. Αφενός, η μόνη διασφάλιση είναι ο συνεχής διάλογος του ιστορικού με τις πηγές. Δεν πρέπει μόνο να τις ρωτά, πρέπει ταυτόχρονα να τις «αφουγκράζεται», να διερευνά συνεχώς αν οι ερμηνείες του δεν παραβιάζουν τη λογική των δεδομένων που παρέχουν οι πηγές, αν οι αναγνώσεις του δεν αυθαιρετούν. Μόνο αυτός ο διάλογος, μόνο ο σεβασμός προς την πηγή μπορεί να εξασφαλίσει την εγκυρότητα των ερμηνειών. Από την άλλη πλευρά, το έργο του ιστορικού δεν είναι προορισμένο για να φυλαχθεί σε χρυσελεφάντινους πύργους. Αντιθέτως στόχος κάθε ιστορικού έργου είναι η ανακοίνωσή του στην κοινότητα των ειδικών και στο ευρύτερο κοινό, ο ανοιχτός διάλογος και η κριτική. Σε κάθε άλλη περίπτωση η Ιστορία γίνεται δόγμα, κανόνας, χωρίς αμφισβήτηση και κριτική. Η άνθηση της ιστορικής επιστήμης απαιτεί την ελευθερία της σκέψης και την κριτική, έχει ως προαπαιτούμενο τη δημοκρατία.

«Να αφουγκραζόμαστε σημαίνει να συγκεντρώσουμε την προσοχή μας στους μακρινούς ήχους, όπως όταν βάζουμε στο αυτί μας τα κοχύλια και κρατώντας την αναπνοή μας προσπαθούμε να ακούσουμε τον ήχο της θάλασσας. Τι σημαίνει αυτό:

1. Ότι δεν επιβάλλουμε στις πηγές τις δικές μας προτεραιότητες. Προσέχουμε αν έχουν κάτι διαφορετικό να μας πουν, πέρα από αυτά για τα οποία ενδιαφερόμαστε.
3. Το να αφουγκραζόμαστε σημαίνει ότι προσπαθούμε να ακούσουμε μηνύματα που δεν ανταποκρίνονται στα νοήματα που έχουμε. Μηνύματα, δηλαδή, που δεν τα καταλαβαίνουμε και γι' αυτό δεν τα προσέχουμε. Και δεν τα καταλαβαίνουμε, επειδή βρίσκονται έξω από τον νοητικό ορίζοντα της εποχής.
4. Σημαίνει ότι μπορούμε να ακούσουμε πολλές φωνές αντί για μια. Γιατί αν ακούμε μια φωνή, αυτή συνήθως είναι ο αντίλαλος της δικής μας. Και πολλές φωνές σημαίνει να είμαστε σε θέση να αποδίδουμε την πολυφωνία, αντί της δικής μας μοναδικής αλήθειας». Αντώνης Λιάκος, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία;*, Πόλις, Αθήνα 2007

6. Ο ιστορικός χρόνος

Ο φυσικός χρόνος

Ο **μυθικός χρόνος**, ο χρόνος των μεγάλων αρχέγονων μύθων

Ο μετρήσιμος χρόνος

Η συνείδηση του χρόνου από τον άνθρωπο

Η απόσπαση του χρόνου από τα φυσικά φαινόμενα.

Η αναγνώριση της διαδοχής του χρόνου

Η μέτρηση του χρόνου συνδεδεμένη με την κοινωνία στην οποία αναφερόμαστε.

Διαφορετικά είδη μέτρησης από κοινωνία σε κοινωνία

Λ.χ. Η διαφορά της μέτρησης του χρόνου στις αγροτικές κοινωνίες από τις βιομηχανικές.

Η σημασία της Βιομηχανικής επανάστασης και της ανακάλυψης του ρολογιού. «Ο χρόνος είναι χρήμα».

Ο ιστορικός χρόνος

Ο χρόνος είναι μια υποκειμενική εμπειρία. Ως υποκειμενική εμπειρία (ατομική και συλλογική) άλλοτε είναι πυκνότερος και άλλοτε αραιότερος.

Οι διαφορές. Αν στο φυσικό χρόνο υπάρχει μια διαδοχή στιγμών από το παρελθόν προς το παρόν, στον ιστορικό χρόνο η πορεία είναι από το παρόν (η στιγμή της ιστορικής δραστηριότητας) προς το παρελθόν (η στιγμή των γεγονότων). Μελετάμε το παρελθόν εκ των υστέρων. Σκεφτόμαστε το παρελθόν από το παρόν. Το παρελθόν διαμορφώνει το παρόν (φυσική πορεία του χρόνου) το οποίο με τη σειρά του αντιλαμβάνεται και σημασιοδοτεί το παρελθόν. Κίνηση προς δύο κατευθύνσεις. Τα ίχνη του παρελθόντος στο παρόν, το παρόν ως παρατηρητήριο απ' όπου ατενίζουμε το παρελθόν.

Ο κυκλικός χρόνος: Οι άνθρωποι, στην αρχαιότητα, αντιλαμβάνονταν το χρόνο σαν κυκλικό, επαναλαμβανόμενο, όμοιο με αυτόν της φύσης.

Ο εσχατολογικός χρόνος. Μετά την επικράτηση του Χριστιανισμού κυριάρχησε η γραμμική αντίληψη του χρόνου. Ο χρόνος είναι συνεχής, ομοιογενής και γραμμικός. Είναι μια νοητή γραμμή που ξεκινάει από τη Γέννηση του κόσμου ως την Δευτέρα Παρουσία.

Οι διάρκειες.

Στον 20ό αιώνα η σχολή των *Annales*, ενός από τα πλέον σημαντικά περιοδικά, διεθνώς, των κοινωνικών επιστημών, μέσα από το έργο του πλέον σημαντικού εκπροσώπου τους, του Φερνάρντ Μπρωντέλ πρότεινε μια νέα περιοδολόγηση του ιστορικού χρόνου:

Ο χρόνος της Μεγάλης Διάρκειας: ο χρόνος που κυλά πολύ αργά, που αντιστοιχεί με το επίπεδο της δομής

Ο χρόνος της Μέσης Διάρκειας: αντιστοιχεί στη συγκυρία. Πολλά γεγονότα μαζί αποτελούν μια συγκυρία που διαρκεί κάποια χρόνια ή δεκαετίες. Τα αίτια της μεταβολής δεν συνδέονται με πρόσωπα.

Ο χρόνος της Μικρής Διάρκειας: ένας γοργός και σύντομος χρόνος που αντιστοιχεί στο ιστορικό γεγονός. Ένας πόλεμος, μια μάχη, μια επανάσταση, μια συνθήκη είναι ιστορικά γεγονότα που κυλούν γοργά, συνδέονται με πρόσωπα και μπορούμε να διακρίνουμε τα ορατά αίτια.

Παράδειγμα

Επανάσταση του 1821

Μεγάλη διάρκεια: Οθωμανική αυτοκρατορία, η ακμή και η παρακμή

Μέση διάρκεια: 1750-1821, οικονομική άνθηση και ανάδειξη της εθνικής ελληνικής συνείδησης

Μικρή διάρκεια: 1814-1821 Συγκρότηση και εξάπλωση της Φιλικής Εταιρείας

Οι μικρότεροι χρόνοι επικαλύπτονται από τους μεγαλύτερους και όλοι επιδρούν μεταξύ τους. Κάθε φαινόμενο έχει τον ιδιαίτερο χρόνο του και εγγράφεται σε μια συγκεκριμένη χρονική δομή.

Παράδειγμα μελέτης που περιλαμβάνει τους τρεις αυτούς χρόνους είναι το βιβλίο του Φερνάρντ Μπρωντέλ *Μεσόγειος* (1949).

Περιοδολόγηση.

Ο χωρισμός της ιστορίας σε ενότητες με ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Η περιοδολόγηση είναι συμβατική, συνδέεται με την αντίληψη για την ιστορία που υπάρχει για το χρόνο και την ιστορία και μεταβάλλεται με βάση τις αλλαγές σε αυτή την αντίληψη. Η περιοδολόγηση συνδέεται με τη λογική των συνεχειών και των τομών. Οι τομές σηματοδοτούν την αλλαγή των περιόδων. Οι τομές είναι συνδεδεμένες συνήθως με σημαντικά πολιτικά γεγονότα λ.χ. η Γαλλική Επανάσταση ή η Άλωση του 1453. Τα κοινωνικά και οικονομικά φαινόμενα δεν έχουν την ίδια διάρκεια και σπάνια εντάσσονται στα όρια που θέτει η πολιτική ιστορία.

Η τριμερής διάκριση της ιστορίας σε αρχαία, μέση και νεότερη εμφανίστηκε αρχικά με το έργο του Χριστόφορου Κελλάριου *Historia Universalis* (1688). Μετεξελίσσοντας τη χριστιανική οπτική, η οποία αντιμετώπιζε τον ιστορικό χρόνο ως διαδοχή παγκόσμιων βασιλείων προσδιορισμένων από τη θεϊκή εξουσία, η νέα αντίληψη εγκαθιστούσε τομές-ορόσημα στην εξέλιξη της παγκόσμιας ιστορίας, η οποία, όπως και η ανθρώπινη ύπαρξη, αναπτυσσόταν από τα νηπιακά χρόνια ως την ωριμότητα.

Η περιοδολόγηση είναι αναγκαία ως λειτουργία για την ανθρώπινη αντίληψη. Μας επιτρέπει να οριοθετούμε το χρόνο και παράλληλα αποτελεί και μια αξιολόγηση των όσων έχουν συμβεί, καθώς άλλες περίοδοι θεωρούνται σημαντικές και άλλες λιγότερο αξιόλογες.

Ο δυτικοκεντρικός χαρακτήρας της περιοδολόγησης (π.χ. το παράδειγμα της ανακάλυψης της Αμερικής ή της Γαλλικής Επανάστασης) στη διάκριση νεότερης και σύγχρονης εποχής.

Χρονολόγηση

Τα διάφορα γεγονότα, προσωπικά ή συλλογικά, δεν μπορούμε να τα κατανοήσουμε παρά μόνο εάν τα εντάξουμε στο χρόνο. Η τοποθέτηση στο χρόνο αναδεικνύει την αιτιακή σχέση (όχι πάντα αυτονόητη, ούτε υποχρεωτική) των γεγονότων μεταξύ τους. Λ.χ. είναι σημαντικό να γνωρίζουμε ότι η ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας έγινε το 1814, μετά τη Γαλλική Επανάσταση και πριν την Ελληνική.

Οι τρόποι χρονολόγησης μεταβλήθηκαν μέσα στο χρόνο, ενώ διαφορετικοί πολιτισμοί ανέπτυξαν το δικό τους σύστημα καταμέτρησης του χρόνου, συνδεδεμένο με θρησκευτικούς και άλλους λόγους.

Ιστορικότητα

Τα πράγματα έχουν ιστορία, δεν ήταν πάντα έτσι, άλλαξαν μέσα στον χρόνο. 150 χρόνια πριν οι φοιτητές εάν γύριζαν τα μάτια τους μέσα στην αίθουσα θα έβλεπαν

μόνο άντρες, η πρώτη γυναίκα φοιτήτρια εισήχθη μόλις στη δεκαετία του 1880. Τα πράγματα δεν είναι αυτονόητα. Δεν υπάρχουν πάντα. Δημιουργούνται κάποια στιγμή, στην πορεία αλλάζουν, αναδιαμορφώνονται. Και ο ιστορικός πρέπει να τα μελετήσει μέσα στο ιστορικό πλαίσιο που δημιουργήθηκαν, μέσα στις πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες που γεννήθηκαν.

7. Ο χώρος στην ιστορία

Η οργάνωση της ζωής του ανθρώπου εξαρτάται από τον τόπο που κατοικεί και κινείται, από τις φυσικές συνθήκες του περιβάλλοντός του. Το φυσικό περιβάλλον αλληλεπιδρά με τις ανθρώπινες κοινωνίες. Ο χώρος λειτουργεί καθοριστικά για τις συνθήκες ζωής και κυρίως τις ασχολίες ενός πληθυσμού. Λ.χ. η αγροτική ζωή, η κτηνοτροφία, η αλιεία αναπτύχθηκαν σε αντίστοιχους χώρους. Ο άνθρωπος παρεμβαίνει στο φυσικό του περιβάλλον και το μετατρέπει σε πολιτισμικό.

Η αίσθηση του χώρου είναι υποκειμενική, συνδεδεμένη με την κινητικότητα των ανθρώπων, όπως προκύπτει από τα μέσα μεταφοράς. Η ανάπτυξη των μέσων μεταφοράς επέδρασε καθοριστικά στην σχέση των ανθρώπων με το χώρο. Αλλιώς αισθάνεται τον χώρο ένας αγρότης του 18^{ου} αιώνα που παρέμεινε όλη του τη ζωή σε ένα μέρος και αλλιώς ένας ταξιδιώτης της εποχής που έστω με πρωτόγονα μέσα ταξιδεύει.

Η γνώση του χώρου είναι απαραίτητη για την ιστορική έρευνα. Τοποθετούμε τα γεγονότα στο χώρο, στο μέτρο όπου κάθε ιστορική πληροφορία αναφέρεται σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο. Η γνώση της χρήσης του χάρτη αποτελεί απαραίτητο εφόδιο για κάθε ιστορικό. Μελετάμε το γεγονός εντός του μικρού χώρου στο οποίο συντελέστηκε, εγγράφοντάς το όμως σε μια μεγαλύτερη γεωγραφικά περιοχή.

Ο χώρος αναπαρίσταται μέσω του χάρτη, του άτλαντα κλπ. Οι αναπαραστάσεις του χώρου υποκρύπτουν συγκεκριμένες επιλογές, τις οποίες ο ιστορικός πρέπει να λαμβάνει υπόψιν του. Λ.χ. και πέρα από τα προφανή όπως είναι τα ίδια τα κρατικά σύνορα, η επιλογή των τοπωνυμίων, οι χρωματισμοί των περιοχών εντός του χάρτη κ.ά. υποκρύπτουν διαφορετικές επιλογές και κάποτε επιδιώξεις. Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα κυκλοφορούσαν διάφοροι χάρτες των Βαλκανίων, στο πλαίσιο της διάλυσης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, οι οποίοι υπηρετούσαν διαφορετικές αλυτρωτικές πολιτικές.

Στην ανασύσταση του χώρου στο παρελθόν διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο η **ιστορική γεωγραφία**, η οποία προσπαθεί να ανασυνθέσει το γεωγραφικό παρελθόν να εξετάσει τις σχέσεις του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον στο χρόνο. Ασχολείται με την ταύτιση των τόπων, καθώς μέσα στο χρόνο τα τοπωνύμια έχουν αλλάξει με βάση πολιτικές και άλλες μεταβολές. Η μελέτη των τοπωνυμίων μπορεί να μας προσφέρει πολλές πληροφορίες για την εξέλιξη ενός τόπου. Παράλληλα, η

ιστορική δημογραφία, μας επιτρέπει με βάση τα στοιχεία που έχουμε να μελετήσουμε τη σύνθεση και την ταυτότητα ενός πληθυσμού σε μια συγκεκριμένη στιγμή στο παρελθόν.

Τις τελευταίες δεκαετίες και κυρίως μέσα από το έργο του γάλλου ιστορικού Φ. Μπρωντέλ για τη Μεσόγειο έχει δοθεί ιδιαίτερο βάρος στην μελέτη του φυσικού περιβάλλοντος ως καθοριστικού παράγοντα για τη διαμόρφωση των στάσεων και των νοοτροπιών των ανθρώπων, όχι πια σε ένα περιορισμένο χρονικό διάστημα, αλλά στη μακρά διάρκεια. Σε αυτού του είδους τη «γεωϊστορία», το περιβάλλον, το κλίμα, οι ορεινοί όγκοι, η θάλασσα καθορίζουν τους ανθρώπους, επιβάλλοντας τους δικούς τους ρυθμούς. Για πολλούς αιώνες οι τρόποι καλλιέργειας της γης ή οι τρόποι αλιείας παρέμειναν οι ίδιοι σε ένα περιβάλλον που δεν άλλαζε, επηρεάζοντας αντίστοιχα και τις συνθήκες ζωής και τις νοοτροπίες των κατοίκων του.

Τέλος, πρόσφατα σχετικά έχει αναπτυχθεί η «οικοϊστορία», η μελέτη της ενεργητικής δηλαδή σχέσης των ανθρώπων με το φυσικό περιβάλλον. Στην οικοϊστορία το θέμα δεν είναι μόνο το πώς το περιβάλλον επηρεάζει τη ζωή, τις σχέσεις, την οργάνωση μιας κοινωνίας. Αλλά και τον τρόπο που οι ανθρώπινες κοινωνίες επιδρούν στο ίδιο το περιβάλλον προκαλώντας σημαντικές επιπτώσεις. Λ.χ. οι συνεχώς εντεινόμενες οικολογικές καταστροφές τα τελευταία χρόνια λόγω άντλησης πετρελαίου, έχουν προκαλέσει μεγάλες ζημιές στο περιβάλλον και παράλληλα έχουν συντελέσει σε σημαντικές αλλαγές στη συγκεκριμένη βιομηχανία.

8. Μνήμη και ιστορία

Η **ατομική μνήμη**. Ο τρόπος με τον οποίον ανασυγκροτεί ένα υποκείμενο την ιστορία της ζωής του. Ο τρόπος αλλά και οι αναμνήσεις μεταβάλλονται με βάση το παρόν. Η μνήμη δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς τη **λήθη**. Οι δυο αλληλοσυμπληρώνονται, είναι οι δυο όψεις του ίδιου νομίσματος.

Η ατομική μνήμη συνδέεται αναπόδραστα με τη συλλογική. Οι άνθρωποι θυμούνται την ατομική τους διαδρομή πάντα ως μέλη μιας ευρύτερης ομάδας. Όπως υποστήριξε ο Maurice Halbwachs, ο διανοητής ο οποίος ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τη συλλογική φύση της μνήμης, η **συλλογική μνήμη** δεν είναι ενιαία, αλλά εξαρτάται από τα «κοινωνικά πλαίσια» εντός των οποίων παράγεται. Αλλιώς, θυμάται την παιδική του ηλικία ένας εργάτης και αλλιώς ένας αστός που έζησαν την ίδια περίοδο. Ουσιαστικά κάθε ατομική μνήμη είναι μια σκοπιά θεώρησης της συλλογικής μνήμης. Όπως και στην ιστορία οι άνθρωποι θυμούνται εκκινώντας από την παροντική τους κατάσταση. Η μνήμη δεν αποτελεί μηχανική καταγραφή αλλά «ανάπλαση» του παρελθόντος κάτω από το βάρος του παρόντος, ενεργητική διαδικασία ανακατασκευής με βάση τα ίχνη του παρελθόντος. Όταν θυμόμαστε επιχειρούμε να δημιουργήσουμε έναν συνεκτικό ιστό καλύπτοντας τα «κενά» της μνήμης.

Η **ιστορική μνήμη** περιλαμβάνει όσα θυμούνται οι άνθρωποι ως μέλη μιας κοινότητας ανεξάρτητα από το εάν τα έχουν ζήσει ή όχι. Δεν πρόκειται απαραίτητα για βιωμένη μνήμη, οι άνθρωποι μεταφέρουν και παράλληλα εκπαιδεύονται στη συλλογική μνήμη της κοινότητας. Σε αυτή τη διαδικασία καθοριστικό ρόλο διαδραματίζουν οι **τόποι μνήμης**, όπως τα μνημεία, τα μουσεία, τα αρχεία κ.ά.

Σύμφωνα με τον γάλλο ιστορικό Πιέρ Νορά τόπος μνήμης είναι οτιδήποτε (μνημείο, μουσείο ακόμη και αρχείο) που έχει αποκτήσει για την κοινότητα συμβολικό χαρακτήρα. Η λειτουργία του συνίσταται στο να διαμορφώσει τη μνήμη με τρόπο που να ανταποκρίνεται σε μια επιλεκτική και αναλλοίωτη (σταθερή) εκδοχή του παρελθόντος. Οι ανδριάντες του Ρήγα Φεραίου, του Ιωάννη Καποδίστρια, του Αδαμάντιου Κοραή, του Γρηγορίου του Ε' αποτελούν έναν τόπο μνήμης που αναδεικνύει μια συγκεκριμένη εικόνα για τους πρωταγωνιστές και την Επανάσταση του 1821 μπροστά στα εκατομμύρια περαστικούς που έχουν περάσει από μπροστά τους.

«Η μνήμη είναι η πρώτη ύλη της ιστορίας. Διανοητική, προφορική ή γραπτή, είναι η πηγή από την οποία αντλούν οι ιστορικοί. Επειδή, λειτουργεί συνήθως ασυνείδητα, η μνήμη είναι πιο επικίνδυνα εκτεθειμένη στις χειραγωγήσεις του χρόνου και των κοινωνιών απ' ό,τι η ίδια η ιστορική επιστήμη». Ζακ Λε Γκοφ

Οι σχέσεις της ιστορίας με την μνήμη είναι αλληλοσυμπληρωματικές, παρόλο που αποτελούν πεδία διακριτά. Η ιστορία, σύμφωνα με τον Αντώνη Λιάκο, «είναι μέρος της μνήμης (η γνώση της ιστορίας βοηθάει τη μνήμη) και η μνήμη μέρος της ιστορίας (ιστορία δεν είναι μόνο *τί* έγινε στο παρελθόν, αλλά και το *τί* θυμούνται οι άνθρωποι για ό,τι έγινε στο παρελθόν). Αν η ιστορία αποτελεί τη μνήμη μιας κοινωνίας, η μνήμη και η ιστορία δεν συμπίπτουν».

Η μνήμη μπορεί πιο εύκολα να γίνει αντικείμενο χειραγώγησης, επηρεάζεται πολύ περισσότερο από το συναίσθημα από ό,τι η ιστορία. Κάποτε οι μνήμες της κοινωνίας έρχονται σε αντιπαράθεση με την επιστημονική ιστορία, καθώς οι πρώτες μπορεί πιο εύκολα να εξυπηρετούν στοχεύσεις των ηγετικών στρωμάτων, που επιδιώκουν να ελέγξουν τη συλλογική μνήμη μέσα από τελετές, επετείους κλπ. Από την άλλη πλευρά η μνήμη μπορεί να διαφυλάξει τις μαρτυρίες καταπιεσμένων κοινωνικών ομάδων ή περιθωριοποιημένων μειονοτήτων, οι οποίες δεν έχουν πρόσβαση στην επίσημη ιστοριογραφία. Τα τελευταία χρόνια οι μνήμες, μέσω της προφορικής ιστορίας, αποτέλεσαν το κύριο όχημα για την ένταξη στην ιστορική αφήγηση ομάδων που ως τότε είχαν μείνει στο περιθώριο, όπως οι γυναίκες, οι μαύροι, οι ομοφυλόφιλοι κ.ά.

9. Έθνος, εθνική ιδεολογία και ιστορία

Οι άνθρωποι πάντα ενέτασσαν τους εαυτούς τους σε ομάδες με βάση διάφορα κριτήρια: θρησκευτικά, τοπικά, φυλετικά, επαγγελματικά-κοινωνικά. Οι ομάδες αυτές εγγράφονταν σε διαφορετικού τύπου κοινωνικές οργανώσεις, όπως ήταν οι πόλεις κράτη, οι νομαδικές φυλές, οι πολυεθνικές αυτοκρατορίες.

Από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα ο εθνικισμός αποτελεί την κυρίαρχη και καθοριστική ιδεολογία για τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε τον εαυτό μας και τον κόσμο. Η εθνική ταυτότητα αποτελεί τη βασική ταυτότητα του σημερινού ανθρώπου.

Οι περιπέτειες του έθνους και της εθνικής ιδεολογίας

Έθνος, έθνη στην Αρχαιότητα, στον Μεσαίωνα, στον ευρωπαϊκό και μη χώρο ως τον 19ο αιώνα. Οι διαφορετικές σημασίες μέσα στο χρόνο

- Οι μεγάλες κρατικές οντότητες της εποχής (Γαλλία, Αγγλία, Ισπανία) και η εθνοποίηση των πληθυσμών τους από τον 16ο αιώνα στη Δ. Ευρώπη.
- 1789: Γαλλική επανάσταση. Η ανάδυση του έθνους ως μιας ομοιογενούς συλλογικότητας. Το έθνος ως «συλλογική θέληση».
- 19^{ος} αιώνας. Ο αιώνας των εθνικισμών και των εθνών κρατών, δηλ. πολιτικές οντότητες οι οποίες ταυτίζονται με τα όρια διάχυσης του κυρίαρχου έθνους που περιλαμβάνεται εντός του κράτους, ή τείνουν προς την ταύτιση με διάφορους τρόπους όπως τους επεκτατικούς πολέμους, την εθνοποίηση μειονοτήτων που κατοικούν εντός των ορίων του κ.ά. Η εμφάνιση και ανάπτυξη του εθνικισμού συνδέεται με την ανάπτυξη της απολυταρχίας, την είσοδο των μαζών στο πολιτικό προσκήνιο, την ανάπτυξη του φιλελευθερισμού, της δημοκρατίας και της ιδεολογίας της αστικής τάξης, την εμπορική και, κυρίως, την βιομηχανική επανάσταση και την καπιταλιστική οικονομία.
- 1848: η ιδέα του δημοκρατικού φιλελεύθερου εθνικισμού. Ο φιλελεύθερος εθνικισμός: ατομικισμός, οικονομική πρόοδος, πολιτική αντιπροσώπευση, ελευθερία τύπου, κρατική γραφειοκρατία.
- Ο γερμανικός ρομαντισμός και η έννοια του πολιτισμικού έθνους. Έμφαση στην αναβίωση του παρελθόντος, λαογραφία και λαϊκός πολιτισμός. Συνδυασμός δημοκρατικών και αυταρχικών στοιχείων.

- Ο εθνικισμός στα τέλη του 19ου αι. Εθνικισμός ως ιδεολογία εθνικής συνοχής, κατάφασης κοινωνικής ιεραρχίας, επιθετικότητας απέναντι σε άλλα έθνη, κατάκτησης αποικιών. Εθνικισμός και φυλετισμός.
- 20^{ος} αιώνας: κυρίως μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, αντιαποικιακά κινήματα (κυρίως σε αποικίες της Ασίας και της Αφρικής). Δημιουργία πολλών νέων ανεξάρτητων κρατών.

Η εθνική ιστορία, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα, συνδέθηκε με την κυριαρχία των εθνών-κρατών στον 19^ο αιώνα. Ο γερμανικός **ιστορικισμός** (βλ. Ιστορία της Ιστοριογραφίας II) αποτέλεσε την κορυφαία στιγμή της σύνδεσης της ιστορίας με την εθνική ιδεολογία. Η ανάδειξη του εθνικού παρελθόντος αποτέλεσε συστατικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας. Το εθνικό παρελθόν αποτυπώθηκε στις μεγάλες αφηγήσεις του 19^{ου} αιώνα με πρωταγωνιστή το έθνος. Λ.χ. ιστορία του γερμανικού, του γαλλικού, του αγγλικού, του ελληνικού έθνους. Τα έθνη συνιστούν τα κύρια υποκείμενα – φορείς της ιστορικής εξέλιξης. Τα έθνη, σύμφωνα με τον εθνικισμό, είναι φυσικές και προαιώνιες οντότητες. Κάθε άνθρωπος οφείλει πρωταρχική αφοσίωση στο έθνος του. Ο στόχος κάθε έθνους είναι να καθίσταται πολιτικά αυτόνομο και να σχηματίζει κράτος. Το έθνος προχωρεί προς τα εμπρός, μετασχηματίζεται, ανασυγκροτείται, μεταβάλλει την εδαφική του επικράτεια, αλλά συνεχίζει την πορεία του. Κάθε έθνος έχει μια συγκεκριμένη αποστολή εντός της παγκόσμιας ιστορίας. Η τελευταία δεν αντιμετωπίζεται πλέον ως ενιαίο σύνολο, αλλά ως άθροισμα εθνικών ιστοριών.

Το παρελθόν αποτελεί το κοινό πεδίο ενδιαφέροντος, ανάμεσα στην ιστορία και στην εθνική ιδεολογία. Ο στόχος είναι η συγκρότηση ενός **ομοιογενούς και ευθύγραμμου χρόνου**, ο οποίος εκκινεί από τη δημιουργία του έθνους και φτάνει ως σήμερα. Η ιστορική αυτή συνέχεια εξασφαλίζει και αυτό που ονομάστηκε «εθνικά δίκαια» προβάλλοντας το παρελθόν στο παρόν.

Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης συνδέθηκε με τον 19^ο αιώνα με την εθνική ιδεολογία. Δημιουργήθηκαν οι θεσμοί, οι οποίοι ανέλαβαν την παραγωγή της ιστορικής γνώσης και τη διάχυσή της. Πρωταγωνιστικό ρόλο ανέλαβαν τα πανεπιστήμια, τα εθνικά πλέον **πανεπιστήμια**, όπως συγκροτήθηκαν με βάση κυρίως το παράδειγμα του Πανεπιστημίου του Βερολίνου (ίδρυση: 1810). Παράλληλα νέοι θεσμοί, όπως τα **αρχεία και οι βιβλιοθήκες** ανέλαβαν τη συγκρότηση και διαφύλαξη

αυτής της γνώσης. Η εθνική ιστορία, σε μεγάλο βαθμό, αναπτύχθηκε με βάση τις προτεραιότητες και τις ανάγκες του έθνους κράτους. Λ.χ. η ελληνική ιστοριογραφία στο β' μισό του 19^{ου} αιώνα έδωσε ιδιαίτερο βάρος στη Μακεδονία, ενισχύοντας την εικόνα της ελληνικότητας της περιοχής με βάση και τις επιδιώξεις του ελληνικού κράτους. Σε αυτή τη σχέση και το έθνος κράτος ενσωμάτωσε τα πορίσματα της ιστορικής έρευνας πλουτίζοντας την εθνική ταυτότητα.

Στον 19^ο αιώνα, η ιστορία υπήρξε βασικός συντελεστής της **πολιτιστικής ομογενοποίησης και «εθνοποίησης»** των πληθυσμών των νέων εθνών κρατών, μέσα στους οποίους περιλαμβάνονταν ισχυρές μειονότητες. Στο πέρασμα από τις παλιές αυτοκρατορίες, όπου οι άνθρωποι διακρίνονταν κυρίως θρησκευτικά, φυλετικά κ.ά., στα νέα έθνη κράτη, η ιστορία μαζί με τη γλώσσα και τη θρησκεία αποτέλεσαν θεμέλιους λίθους της ανάδειξης μιας ενιαίας εθνικής ταυτότητας. Θεσμοί όπως η **εκπαίδευση**, αλλά και **τα μνημεία, τα μουσεία, οι δημόσιες τελετές** ανέλαβαν τη διάχυση της ιστορικής γνώσης, και την πολιτισμική και ειδικότερα εθνική ομογενοποίηση των πολιτών. Το κοινό παρελθόν τους αφορούσε όλους.

Σε αυτό το πλαίσιο οι ιστορικοί διαδραμάτισαν έναν καθοριστικό ρόλο στη συγκρότηση της εθνικής ιστορίας και ιδεολογία έγιναν οι «οικοδόμοι του έθνους» (nation builders). Μέσα από την ιστορική μελέτη, την ανάδειξη νέων περιόδων, την τεκμηρίωση, την επανανάγνωση του παρελθόντος, συγκρότησαν το εθνικό παρελθόν, ενσωματώνοντας ή αποκλείοντας. Ο ιστορικός χρόνος πλέον έχανε τη θρησκευτική του διάσταση, εκκοσμικευόταν. Υπεύθυνη για την ιστορική εξέλιξη δεν ήταν πλέον η θεία πρόνοια, αλλά η βούληση και οι δράσεις των εθνών.

Σε έναν αιώνα ρομαντισμού, οι κάτοχοι της ιστορικής αλήθειας διαδραμάτισαν κεντρικό ρόλο στην υπεράσπιση των εθνικών ιδεωδών, αλλά και των τρεχουσών πολιτικών, εμπλεκόμενοι ενεργά στην πολιτική ζωή. Τα παραδείγματα είναι πολλά: αφενός ιστορικοί που κατέλαβαν υψηλά πολιτικά αξιώματα, όπως ο Γκιζό στη Γαλλία ή ο Μακώλεϋ στην Αγγλία, αφετέρου ιστορικοί που συμμετείχαν στη δημόσια ζωή, καθορίζοντας συχνά την κρατική πολιτική. Στην πρωσική σχολή, επιφανείς ιστορικοί όπως ο Ντρώζεν και ο Τράιτσκε «κατασκεύασαν» με το έργο τους το κοινό ιστορικό παρελθόν του νεαρού γερμανικού κράτους στηρίζοντας το απολυταρχικό καθεστώς του Μπίσμαρκ. Στη Γαλλία μετά την ήττα του 1871 οι θετικιστές ιστορικοί ανέλαβαν καθοριστικό ρόλο στη συγκρότηση της σχολικής εκπαίδευσης, επιχειρώντας να ενισχύσουν το εθνικό φρόνημα των μαθητών. Ο γάλλος ιστορικός Ερνέστ Λαβίς συνέγραψε εγχειρίδια ιστορίας για το δημοτικό, ενώ

υπήρξε ο εμπνευστής και συντάκτης των εκπαιδευτικών προγραμμάτων για την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Τα τελευταία χρόνια, κυρίως από το β' μισό του 20ού αιώνα, η ιστορία μέσω των διεθνών συνεδρίων, των εταιρειών, της ολοένα και μεγαλύτερης επικοινωνίας των ιστορικών, αναπτύχθηκε αποκτώντας διεθνή χαρακτηριστικά, υποβαθμίζοντας τις εθνικές ιδιαιτερότητες, αναδεικνύοντας τις κοινές συνισταμένες. Νέες συζητήσεις γύρω από τα έθνη απασχολούν την ιστορική επιστήμη. Το βασικό ερώτημα αφορά στη δημιουργία των εθνών, εάν δηλαδή τα έθνη αποτελούν «φυσικές» οντότητες, οι οποίες με διαφορετικούς τρόπους διατρέχουν την ιστορία του ανθρώπου ή αποτελούν «κατασκευές» συνδεδεμένες με τη νεωτερικότητα. Ποια είναι ακριβώς η σχέση της εθνικής ιδεολογίας και του έθνους, πώς ενεργοποιείται η εθνική ιδεολογία, προηγείται του έθνους; Πρόκειται για μια ανοιχτή συζήτηση με πολλές παραμέτρους, η οποία συνεχίζεται έως σήμερα, με ένα πλήθος συμβολών από ιστορικούς, φιλοσόφους, κοινωνικούς ανθρωπολόγους και άλλους επιστήμονες.

10. Ιστορία της ιστοριογραφίας I

Ιστοριογραφία: ετυμολογικά η γραφή της ιστορίας. Ιστοριογραφία είναι ακόμη η μελέτη της ιστορίας της ιστοριογραφίας και η ενασχόληση με θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα που σχετίζονται με την ιστοριογραφία. Η ιστοριογραφία εξετάζει όχι μόνο τους μεγάλους μα και τους άσημους ιστορικούς, το σύνολο της ιστορικής παραγωγής, ασχολείται με τους επαγγελματίες ιστορικούς αλλά και με τους ερασιτέχνες, με την παραγωγή της ιστορίας στα μεγάλα ερευνητικά κέντρα αλλά και στην περιφέρεια, με τα κυρίαρχα θέματα της ιστορικής έρευνας αλλά και με αυτά που χαίρουν λιγότερης προσοχής. Προσπαθεί να κατανοήσει το ρόλο των πνευματικών δικτύων, των επιστημονικών συσσωματώσεων, τη λειτουργία των θεσμών παραγωγής ιστορικής γνώσης, να μελετήσει εν τέλει την ιστοριογραφία **μέσα στα κοινωνικοπολιτικά και θεσμικά της συμφραζόμενα**. Δεν μπορούμε να κατανοήσουμε τη διεύρυνση της ιστορικής προοπτικής εάν την εξετάσουμε απλά με τους όρους της εσωτερικής ανάπτυξης κι εξέλιξης του γνωστικού κλάδου της ιστορίας, σαν να ακολουθούσε αυτός κάποια αυτόνομη πορεία. Οφείλουμε να διακρίνουμε τις επιδράσεις των συλλογικών εμπειριών. Δεν μπορούμε να απομονώσουμε την ιστορία από τη βάση της: από τις κοινωνικές δηλ. και πνευματικές πραγματικότητες και συγκρούσεις του εκάστοτε παρόντος.

Μέχρι το 19ο αι. η ιστορία δεν αποτελούσε ιδιαίτερο γνωστικό κλάδο - επιστήμη, διδάσκονταν επικουρικά με τα αρχαία ελληνικά και λατινικά με βάση τα αρχαία κείμενα. Η ιστορία θεωρούταν τέχνη, συνδεόταν με τη λογοτεχνία και την καλλιεργούσαν πολυμαθείς λόγιοι ερασιτέχνες. Μετά την Αναγέννηση και κυρίως μετά το 17ο αι., εμφανίστηκε και η **ιστοριοδιφία**, η ενασχόληση δηλ. με τη συγκέντρωση, ταξινόμηση και την κριτική των πηγών (γραπτών και υλικών), η οποία καλλιεργήθηκε παράλληλα και σχεδόν ανεξάρτητα από την ιστορία. Κατά το **19ο** όμως αι. η ιστορία αρχίζει να νοείται ως ιδιαίτερος γνωστικός κλάδος - **επιστήμη**, που έχει συνείδηση των μεθόδων του και της ανάγκης της μαθητείας σε αυτές. Η ιστορία οργανώθηκε λοιπόν ως ακαδημαϊκός ερευνητικός κλάδος από τότε, παρόλο που ακόμη και σήμερα ένα πολύ μεγάλο μέρος της ιστορικής παραγωγής συντελείται έξω από την ακαδημαϊκή παράδοση.

Δύο βασικές τάσεις χαρακτηρίζουν τη νεότερη δυτική ιστοριογραφία με ορόσημο τη Γαλλική Επανάσταση, στο πλαίσιο της εκκοσμίκευσης της σκέψης, της ανάπτυξης

της επιστήμης και αμφισβήτησης κάθε αιώνιας αλήθειας: η μετατροπή της ιστορίας σε ακαδημαϊκή γνώση (σε επιστημονικό κλάδο) και το αυξανόμενο κοινωνικό αίτημα για ιστορία.

Η νεότερη ιστοριογραφία γεννιέται με την Αναγέννηση, τον ουμανισμό και τη θρησκευτική μεταρρύθμιση. Χαρακτηριστικά: θαυμασμός για τους αρχαίους, συνειδητή προσπάθεια μίμησης και υιοθέτησής τους ως πρότυπα. Μεσαίωνας: περίοδος στασιμότητας και καταστροφής του αρχαίου πολιτισμού. Ενδιαφέρον για **νέους τομείς γνώσης** (φυσική, φιλολογία κλπ.), **ρήξη με τη χριστιανική παράδοση**. Μετατόπιση της προσοχής προς τα ανθρώπινα έργα (κείμενα, δίκαιο), **ενασχόληση με τον παρόντα κόσμο** επί της γης και την **πολιτική**, στροφή από μια θεοκεντρική σε μια **ανθρωποκεντρική αντίληψη**. Γέννηση της **φιλολογικής κριτικής μεθόδου**, η οποία περνάει γρήγορα από τα λογοτεχνικά έργα στην **Αγία Γραφή** από τη μία, και στα **κρατικά έγγραφα** από την άλλη. Ανακάλυψη τυπογραφίας (1440 μ.Χ.), διάδοση έργων αρχαιότητας, ενασχόληση με τα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος.

Η Ιστορία ως μέσο ηθικής και πολιτικής αγωγής, κλάδος της ρητορικής που διδάσκει τις αρχές της ηθικής φιλοσοφίας με τρόπο άμεσο, οδηγός συμπεριφοράς. Την ίδια εποχή γράφεται ακόμη ιστορία βασισμένη σε χρονικά, χωρίς τεκμηρίωση, με γλαφυρό ύφος. Κριτήριο αξιολόγησης ενός ιστορικού έργου η **ρητορική και λογοτεχνική του μορφή**.

Ουμανισμός

14ος αι. - Η ιστορία περιορίζεται σε **βιογραφίες** μεγάλων ανδρών της **αρχαιότητας**, ηθικός **φρονηματισμός**. Ξεκινά η διαδικασία **εκκοσμίκευσης της ιστορίας** εγκαταλείποντας την επικέντρωση στον χριστιανισμό.

15ος αι. – Η εκκοσμίκευση της ιστορίας προχωράει. Εγκαινιάζεται ένα είδος ιστορικής γραφής αποκομμένο από τη θεολογία, **απαλλαγμένο από τη Θεία Πρόνοια** και τα θαύματα που ερμηνεύει το παρελθόν βασισμένο αποκλειστικά στα **ανθρώπινα κίνητρα και τα φυσικά φαινόμενα**. Οι πηγές της ιστορίας (έγγραφα κλπ.) υφίστανται κριτική. Αρχίζει να ισχυροποιείται ένα πνεύμα **σκεπτικισμού** με τη διάδοση των θεωριών του Κοπέρνικου, το εμπόριο, τη διάδοση γνώσεων γεωγραφίας. Ισχυροποίηση απόλυτης μοναρχίας. Το ενδιαφέρον για την ιστορία εντείνεται με την αυξανόμενη **εμπλοκή των λογίων στη διακυβέρνηση** των πόλεων της Ιταλίας. Οι ιταλοί ιστορικοί δίνουν **έμφαση στο ρόλο του κράτους και του ηγεμόνα και αρχίζουν να συνδέουν την εσωτερική πολιτική με την εξωτερική**. Ο φιλολογικός

μετατρέπεται σε **πολιτικό ουμανισμό**. Ο ηθικοπλαστικός ρόλος της ιστορίας επικεντρώνεται σταδιακά στην πολιτική διατηρώντας την προσκόλλησή της στο ύφος των αρχαίων συγγραφέων, στη ρητορεία και το λογοτεχνικό χαρακτήρα της αφήγησης. Στοχεύει στη διαμόρφωση ηγεμόνων και πολιτικών ανδρών, στην καλλιέργεια του πατριωτισμού και στην αύξηση του κύρους του κράτους. Δεν δίνεται βάρος στη λεπτομερή τεκμηρίωση.

16ος αι. – Η ιστορία αρχίζει να γράφεται στις **σύγχρονες γλώσσες** και όχι πλέον στα λατινικά. Διαμορφώνεται η αντίληψη ότι ο **άνθρωπος δεν είναι απόλυτα κυρίαρχος της μοίρας του**, η δράση περιορίζεται από συγκυριακούς παράγοντες. Η εκτίμηση μιας πολιτικής πράξης μπορούσε να γίνει μόνο με ιστορικούς όρους. Κατά συνέπεια οι αρχές της ηθικής και πολιτικής φιλοσοφίας δεν μπορούσαν να εφαρμοστούν εάν δεν προηγείτο μια σωστή **κατανόηση των περιστάσεων**. Σταδιακά δίδεται **μεγαλύτερη προσοχή στη λεπτομέρεια και στην ακρίβεια**.

Δύο σημαντικές μορφές, πολιτικοί άνδρες και μετά ιστορικοί. Ο Νικολό Μακιαβέλι με το έργο του *Ο Ηγεμών* (1516) συγκροτεί έναν οδηγό για τον ηγεμόνα. Στη χάραξη της πολιτικής του ο ηγεμόνας έπρεπε να δέχεται τον άνθρωπο και τις καταστάσεις όπως πραγματικά τις έβρισκε, να είναι ρεαλιστής, και σε αυτόν τον τομέα εξαρτιόταν από τον ιστορικό. Το μόνο κριτήριό του για την υιοθέτηση μιας πολιτικής έπρεπε να είναι η αποτελεσματικότητα της στο παρελθόν. Ο ιστορικός παρείχε ένα ευρύ φάσμα παραδειγμάτων διαφόρων πολιτικών και των συνεπειών τους. Η αντίληψη του Μακιαβέλι και των συγχρόνων του προϋποθέτει ότι η ανθρώπινη φύση παραμένει ίδια ανά τους αιώνες. Η γνώση της αρχαιότητας χρησιμεύει για την άντληση πολιτικών διδαγμάτων, συνδυάζεται όμως με τις εμπειρίες των σύγχρονων πολιτικών υποθέσεων. Η ιστορία αποτελεί ένα σχολιασμό του παρόντος.

Ο Φραντσέσκο Γκουιτσιαρντίνι, υποστήριξε ότι ήταν αδύνατο να εξηγήσει την πρόσφατη ιστορία χωρίς να ανατρέξει σε παλαιότερες περιόδους. Έσπασε τη παράδοση των ιστοριών μεμονωμένων πόλεων και αφηγήθηκε την ιστορία της Ιταλίας, κάνοντας αναφορές και στην ιστορία της Ευρώπης και άλλων κόσμων. Θεωρούσε ότι η ιστορία δεν επαναλαμβάνεται. Υποστήριξε ότι η Ρώμη είχε αναπτυχθεί κάτω από τελείως διαφορετικούς όρους και ότι ήταν κατά συνέπεια ουτοπία να θεωρεί κανείς ότι η πολιτική ανανέωση στις αρχές του 16ου αι. θα μπορούσε να προέλθει από την εφαρμογή των διδαγμάτων της αρχαιότητας. Στόχος του ήταν να πετύχει μια πολιτική ανάλυση μέσω λεπτομερούς αφήγησης και όχι μέσω

θεωρητικών συλλογισμών. Καινοτόμησε και ως προς τη μέθοδο, καθώς μελετά και αρχειακές πηγές.

Οι αντιλήψεις των δύο πολιτικών ανδρών δεν έγιναν αποδεκτές στην εποχή τους λόγω του ότι απειλούσαν στοιχεία της χριστιανικής παράδοσης. Πιο μακροπρόθεσμα όμως συνέβαλαν στην καθιέρωση μιας νέας στάσης έναντι της ιστορίας που συνίστατο στην **απόρριψη κάθε άλλου κριτηρίου στην κατανόηση ενός γεγονότος του παρελθόντος πέρα από το ίδιο το γεγονός.**

16^{ος} αι. διαμόρφωση βασικών **εργαλείων ιστοριοδιφίας**, όπως η νομισματική, η χρονολόγηση η επιγραφική. Πληθαίνουν οι συλλογές χειρογράφων, νόμων, συνθηκών κλπ. Πρώτες βιβλιοθήκες: Βατικανό (1450), Βιέννη (1526). Κρατικά αρχεία: Ισπανία (1567). Η ιστορία μπορεί να έχει τη δική της **μέθοδο**. Εγχειρίδια ιστορικής μεθοδολογίας, όπου υποστηρίζεται η ανάγκη **σεβασμού της αλήθειας**. Η ιστορία πηγή παραδειγμάτων και ηθικών διδαγμάτων εφόσον αναπαριστά πιστά τα πράγματα. Παράλληλα ανάπτυξη **νομικής** επιστήμης, έμφαση της **σχέσης του δικαίου με την κοινωνία**, αυξανόμενο ενδιαφέρον για το **εθιμικό δίκαιο** παράλληλα με το ρωμαϊκό. Μέσω της νομικής μεθοδολογίας διεύρυνση της κριτικής σκέψης και σταδιακή αμφισβήτηση της αρχαιότητας ως **το αποκορύφωμα της τελειότητας**. Έμφαση στην έννοια της εξελικτικής προόδου.

Η **θρησκευτική μεταρρύθμιση** (16^{ος} αι.) άσκησε καθοριστική επίδραση στη σύλληψη της ιστορίας και των μεθόδων της. Η πολεμική και οι προσπάθειες για αποκατάσταση του χριστιανισμού στην αρχική του αγνότητα ενέτειναν το ενδιαφέρον για την ιστορία. Ο Λούθηρος περιέγραψε την πίστη και τις πρακτικές των πρώτων χριστιανικών κοινοτήτων για να στιγματίσει την παρακμή της σύγχρονης παπικής εκκλησίας. Επιδιώκοντας να αποδείξει ότι η Βίβλος εμπεριείχε όλη την ουσία του Χριστιανισμού, προώθησε τις μεθόδους αποκατάστασης των κειμένων και την κριτική τους. Η Βίβλος ως ιστορικό κείμενο, το χριστιανικό δόγμα στο πλαίσιο της ιστορίας, **διαχωρισμός της γνώσης από την πίστη**. Κατά τη διάρκεια αυτών των αιώνων λησμονείται σταδιακά το υπερφυσικό, η **πίστη αντικαθίσταται από τη λογική, και το επιχείρημα της αυθεντίας από την κριτική των κειμένων.**

Την ίδια εποχή καθοριστική υπήρξε η επίδραση των **θεωριών γύρω από τη γνώση και την επιστήμη** και την **ανάπτυξη των θετικών επιστημών** στην ιστορία. Η θεωρία του άγγλου φιλοσόφου Φράνσις Μπέικον ότι η **εμπειρία** αποτελούσε το θεμέλιο οποιασδήποτε γνώσης οδήγησε στη θεωρητική νομιμοποίηση της μελέτης της ιστορίας. Η γνώση κατακτιέται με τη συστηματική συσσώρευση εμπειρικών

λεπτομερειών και όχι με την εξαγωγή γενικών συμπερασμάτων από ανεπαρκή παραδείγματα. Η ιδιαιτερότητα της ιστορίας έγκειται στο ότι ασχολείται με συγκεκριμένα άτομα και όχι με αφηρημένες γενικεύσεις. Το καθήκον του ιστορικού ήταν να μελετήσει τα λεπτά σημεία της διακυβέρνησης των κρατών και όχι να διδάσκει ηθικές αρχές.

Η συσσώρευση της εμπειρικής γνώσης θεωρείτο το κλειδί της ανθρώπινης ευτυχίας έως τη στιγμή που εισήχθησαν τα **αφηρημένα μαθηματικά** με το έργο του γάλλου φιλόσοφου Ρενέ Ντεκάρτ. Η εισαγωγή τους έπληξε το σκεπτικισμό και την ιστορία δίνοντας έμφαση στη λογική. Η **ανθρώπινη λογική** είναι αυτή που ανακαλύπτει τους νόμους της φύσης και τη γνώση του σύμπαντος. Αυτό που ενδιαφέρει τον Ντεκάρτ είναι το **αιώνιο** δηλ. η φύση και το πνεύμα. Αντίθετα περιφρονεί την ιστορία που είναι, κατά την άποψή του, μια διαδοχή γεγονότων που δεν μπορούν να εξηγηθούν γιατί συμβαίνουν τυχαία. Η έννοια της ανάπτυξης, της αλλαγής, της ιστορίας του είναι ξένη.

Οι ιστορικοί της εκκλησίας προσπάθησαν να απαντήσουν στην απόρριψη της ιστορικής γνώσης από τον Ντεκάρτ αναπτύσσοντας ολοένα και περισσότερο αυστηρές αρχές κριτικής των πηγών. Την προσπάθεια αυτή ανέλαβαν διάφορα **μοναχικά τάγματα** όπως αυτό των Bollandistes που ασχολήθηκε με την αναλυτική ιστορία των αγίων. Τα τάγματα αυτά ήταν πλούσια και διέθεταν τα μέσα για τη μόρφωση και τη συντήρηση μοναχών αφιερωμένων αποκλειστικά στην ιστορική μελέτη, μεγάλες βιβλιοθήκες, συλλογές χειρογράφων κλπ, και πρόσβαση σε κρατικά και άλλα αρχεία. Σε ένα άλλο τάγμα, αυτό των Βενεδικτίνων, θεμελιώθηκαν, με το έργο του Mabillon, πολλές από τις βοηθητικές επιστήμες της ιστορίας και κυρίως η διπλωματική με την οποία εξακριβώνεται η γνησιότητα των εγγράφων. Η **Εκκλησία ήταν ταυτόχρονα τόπος παράδοσης και καινοτομίας.**

Ίδρυση εξειδικευμένων κέντρων λ.χ. η **Ακαδημία** Επιγραφών στη Γαλλία. Στη Γερμανία, όπου, λόγω της διάδοσης του προτεσταντισμού δεν υπήρχαν μοναχικά τάγματα, υιοθετήθηκε και αναπτύχθηκε το γαλλικό παράδειγμα των ακαδημιών και των επιστημονικών εταιρειών, που πλαισίωσαν τα πανεπιστήμια, δημιουργώντας μια τεράστια παράδοση ιστοριοδιφίας στη χώρα αυτή. Συλλογές χειρογράφων, λεξικά και κατάλογοι που μπορούσαν να χρησιμεύσουν ως εργαλεία για τον ιστορικό και αναπτύχθηκαν οι αρχές της ιστορικής κριτικής. Το 17ο και 18ο αι. η δημοσίευση των πηγών πυκνώνει. Παράλληλα, πολλοί από αυτούς που ενδιαφέρονταν για το παρελθόν έστρεψαν κατά το 17ο αι. την προσοχή τους και στη συλλογή μη γραπτών

τεκμηρίων (νομίσματα, έργα τέχνης κλπ.) που έφερναν στο φως οι πρώτες ανασκαφές. Εμφανίστηκε μια τάση να δίνουν μεγαλύτερη βάση στα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος παρά στα κείμενα, που κορυφώθηκε με την ανακάλυψη της Πομπηίας στις αρχές του 18ου αι.

Η ανάπτυξη της ιστοριοδιφίας ωστόσο δεν επηρέασε και τόσο την ιστορική αφήγηση. Εξακολουθούσαν να υπάρχουν δύο παραδόσεις, δύο τρόποι ενασχόλησης με το παρελθόν, αυτή της ιστοριοδιφίας και αυτή της ιστορίας. Η πρώτη ενδιέφερε μόνο τους ειδικούς ενώ η δεύτερη απευθύνονταν στους μορφωμένους της εποχής. Καλός ιστορικός εξακολουθούσε να θεωρείται αυτός που αφηγούνταν ευχάριστα και γλαφυρά, αυτός που ακολουθούσε και ως προς τη μορφή και ως προς το περιεχόμενο το παράδειγμα των μεγάλων αρχαίων ιστορικών. Τα εργαλεία της ιστορικής μεθοδολογίας αναπτύχθηκαν από τους ιστοριοδίφες και όχι από τους ιστορικούς.

Διαφωτισμός

Η κληρονομιά του 17ου αι. υπήρξε πολλαπλή: α. Γαλλία: **παρακαταθήκη της σκέψης του Ντεκάρτ.** Ο κόσμος όπως τον έφτιαξε ο Θεός συγκροτείται από 2 στοιχεία: την ύλη που υπόκειται σε αιώνιους νόμους και το πνεύμα που ακολουθεί μια παγκόσμια λογική κοινή σε όλους τους ανθρώπους. Η ύλη είναι υποταγμένη στους νόμους (ντετερμινισμός) ενώ το πνεύμα είναι ελεύθερο. Ανακαλύπτοντας τους νόμους με τη λογική, ο άνθρωπος δημιουργεί την επιστήμη η οποία του επιτρέπει να κυριαρχήσει στον κόσμο. β. Αγγλία **παρακαταθήκη του εμπειρισμού-αισθησιοκρατίας του Μπέικον** και των νόμων της βαρύτητας του Νεύτωνα. Η λογική δημιουργεί την επιστήμη αλλά μόνον εφόσον εφαρμόζεται στα γεγονότα που παρατηρούν οι αισθήσεις. Κατευθύνει την εμπειρία των αισθήσεων σύμφωνα με τους κανόνες του πειράματος: παρατήρηση, πείραμα, συλλογισμός πάνω σ' αυτά.

Εφόσον η γνώση θεμελιώνεται στην εμπειρία, η αξία μιας γενίκευσης στηριζόταν στο εύρος των παραδειγμάτων που τη θεμελιώναν. Ενίσχυση της περιέργειας για το παρελθόν και για τους άλλους πολιτισμούς, μέσα και από τις περιγραφές ξένων πολιτισμών που έκαναν οι δυτικοί περιηγητές προς τα τέλη του 17ου αι. Διεύρυνση των πνευματικών οριζόντων και **διεύρυνση του αντικειμένου της ιστορίας** προς θρησκευτικά και γενικότερα **πολιτισμικά** δεδομένα και προς **άλλους πολιτισμούς** και κοινωνίες. Η ιστορία γίνεται **παγκόσμια** και **κοσμοπολίτικη**, δεν την ενδιαφέρει μόνο η Ευρώπη, αλλά και ο υπόλοιπος κόσμος ενώ πληθαίνουν και οι σχετικές ιστορίες.

Η **σχέση της ιστορίας με τη φιλοσοφία** αποτελεί το χαρακτηριστικό του Διαφωτισμού. Ο Βολταίρος, ο σημαντικότερος ιστορικός του Διαφωτισμού, κατασκευάζει το 1765 το νεολογισμό "φιλοσοφία της ιστορίας". Η φιλοσοφία της ιστορίας αποβλέπει στην ανακάλυψη της γενικής αιτίας της ιστορικής εξέλιξης, προβληματίζεται πάνω στην εξέλιξη των ανθρώπινων κοινωνιών, στο ίδιο το αντικείμενο της ιστορίας, τη χρησιμότητα και τον τρόπο γραφής της. Επιδιώκει να επισημάνει τις μεγάλες ιστορικές περιόδους και να ερευνήσει τα αίτια που καθόρισαν την εξέλιξη της ανθρωπότητας. Στις αιτιολογήσεις δεν υπάρχουν αναφορές στη θεία πρόνοια αλλά μόνο σε φυσικές αιτίες, την τύχη και στα χαρακτηριστικά ή κίνητρα των μεγάλων ανδρών. Υπάρχει μια ανοδική πορεία της ανθρωπότητας προς μια ιδεώδη κατάσταση. Εμφανίζεται η ιδέα της προόδου, υπάρχει η αίσθηση ότι με τη διάδοση της λογικής θα καταστραφούν όλα τα κακώς κείμενα του παρελθόντος και ότι θα έρθει ένα καλύτερο μέλλον.

Η διεύρυνση της περιέργειας αντιστοιχεί σε αυξημένες απαιτήσεις κατανόησης. Δημιουργείται μία ερμηνευτική ιστορία που διερευνά το μηχανισμό των αιτιών. Αναζητείται μια ερμηνεία της γενικής εξέλιξης της ανθρωπότητας βασισμένης σε μία μοναδική αρχή. Κυριαρχεί σταδιακά μια μηχανιστική θεώρηση της ιστορίας όπου όλα τα γεγονότα και φαινόμενα θεωρούνται προϊόντα μιας ορισμένης σχέσης αιτίου αποτελέσματος. Η ανθρώπινη φύση θεωρείται παντού ίδια. Η διαφορά των ηθών και των εθίμων αντιμετωπίζεται ως αποτέλεσμα είτε μηχανικών αιτιών (κλίμα, πυκνότητα πληθυσμού, διατροφή, κλπ), είτε της συμπεριφοράς των ηγετών.

Ο Διαφωτισμός ασκεί κριτική στην ιστοριοδιφία επειδή δεν καταφέρνει να γενικεύει ή να καταλήγει σε χρήσιμα συμπεράσματα για την ανθρώπινη πορεία. Η γνώση αξίζει εφόσον διευρύνει τις πιθανότητες βελτίωσης των συνθηκών ζωής. Οι φυσικές και οι κοινωνικές επιστήμες αποτελούν μέρος μιας γενικότερης προσπάθειας βελτίωσης του κόσμου. Η ιστορική γνώση αποτελεί ένα όπλο στον πόλεμο εναντίον των παραδοσιακών στάσεων και απόψεων και μια πηγή πληροφοριών πάνω στις οποίες μπορούσαν να προβληματισθούν για να καταλήξουν σε γενικεύσεις. Ο άνθρωπος αποτελεί μέρος της φύσης, είναι μία από τις δυνάμεις της και μπορεί να ενεργήσει πάνω της. Ο κόσμος όπως είναι δεν είναι ικανοποιητικός. Μόνο με την ανακάλυψη των νόμων της ανθρώπινης συμπεριφοράς - αντίστοιχων με τους νόμους του Νεύτωνα για τη φύση - μπορεί η ιστορία να αποκτήσει τη πρακτική λειτουργία της γνώσης. Η ιστορική παρατήρηση οδηγούσε στην κατανόηση της ανθρωπότητας που με τη σειρά της οδηγούσε τον ιστορικό στη διάγνωση των απαραίτητων κοινωνικών

και πολιτικών ρυθμίσεων για την αύξηση της ανθρώπινης ευτυχίας. Η ιστορία λοιπόν μπορούσε να συμβάλλει στην πρόοδο του ανθρώπου, να τον σώσει από τον ανορθολογισμό και το φανατισμό. Η ιστορία γίνεται λοιπόν ένα είδος φιλοσοφίας που διδάσκει μέσω παραδειγμάτων. Η ιστορία της προόδου ταυτίζεται με εκείνη του ανθρωπίνου πνεύματος, και κυρίως της φιλοσοφίας.

Ρομαντισμός

Πρόδρομοι του ρομαντισμού δυο μεγάλοι ιστορικοί και φιλόσοφοι:

Τζιοβάνι Μπατίστα Βίκο ο Θεός δημιούργησε τον υλικό κόσμο και μόνο αυτός τον ξέρει. Η γνώση των φυσικών φαινομένων είναι σχετική και μερική. Αντίθετα, ο άνθρωπος δημιουργεί ο ίδιος την ιστορία, γι' αυτό μπορεί και να τη γνωρίσει. Ο Θεός καθοδηγεί βέβαια την ιστορία - όπως και τον υλικό κόσμο - αλλά μέσα από τα χαρίσματα που πρόσφερε στους ανθρώπους. Κάθε λαός ακολουθεί την ίδια πορεία, επιχειρώντας να καλυτερεύσει τη ζωή του, αλλά τα πάθη του επιφέρουν νομοτελειακά την παρακμή. Όταν παρακμάζει ένας πολιτισμός, εμφανίζεται ένας άλλος λαός να πάρει τη σκυτάλη της πνευματικής δημιουργίας. 3 στάδια – εποχές της ανάπτυξης του πνεύματος: θεϊκή εποχή, μυθική και ανθρώπινη. Κάθε στάδιο-εποχή, κάθε κύκλος, είναι ανώτερος από τον προηγούμενο. Η πρόοδος της ανθρωπότητας είναι σε σπирάλ.

Ο *Γιόχαν Γκόντφρηντ Χέρντερ* είναι ο δημιουργός της γερμανικής ιστοριογραφικής σχολής και ένας από τους θεμελιωτές της φιλοσοφίας της ιστορίας. Ισχυρίζεται ότι οι λαοί διαφέρουν μεταξύ τους, κάθε λαός έχει την ιδιοσυγκρασία του, αποτελεί ένα διακριτό και πρωτότυπο όλο. Η μοναδικότητα, η πρωτοτυπία κάθε λαού είναι εγγενής, δεν εξαρτάται δηλ. από τις περιστάσεις, το κλίμα κλπ. Ο λαός κινητοποιείται από μια εσωτερική δύναμη, το "πνεύμα του λαού", διαφορετικό στον καθένα, την οποία δημιουργεί ο Θεός. Ο Θεός παρεμβαίνει μέσω του πνεύματος κάθε λαού στον κόσμο (ντετερμινισμός). Το "πνεύμα" κάθε λαού είναι αυτό που του δίνει συνοχή και του προσδίδει την ατομικότητά του. Οι λαοί είναι σαν τους ζωντανούς οργανισμούς. Η ακμή και η παρακμή τους ακολουθούν τους φυσικούς νόμους της ανάπτυξης. Ολόκληρη η ανθρωπότητα εργάζεται συλλογικά για την πρόοδο. Η ιστορική εξέλιξη είναι το προϊόν των αλληλεπιδράσεων του φυσικού περιβάλλοντος και του πνεύματος του κάθε λαού. Η πρόοδος απορρέει από τη συντονισμένη δράση της φύσης και της θείας πρόνοιας. Παρ' όλο το ντετερμινισμό του όμως, ο Χέρντερ υποστηρίζει ότι με την παιδεία οι άνθρωποι μπορούν να δημιουργήσουν έναν παγκόσμιο πολιτισμό.

Ρομαντισμός (1815-1848): συνδεδεμένος με τη γερμανική σκέψη, αντίδραση στο Διαφωτισμό και στη Γαλλική Επανάσταση. Τα έθνη και οι πολιτισμοί διαφέρουν μεταξύ τους, ενδιαφέρον για το μοναδικό, το ιδιόμορφο και το τοπικό. Επικεντρώθηκε στην εθνική ιστορία και αναθεώρησε την αρνητική αντίληψη του Διαφωτισμού για το Μεσαίωνα. Αντιμετώπιση του έθνους ως ζωντανού οργανισμού, πίστη στη σταδιακή και ασυνείδητη φύση της πολιτισμικής εξέλιξης κάθε έθνους, στην οργανική ενότητα και στη μοναδική ανάπτυξη του εθνικού πολιτισμού. Έμφαση στην έννοια της εθνικής ομοιογένειας και συνέχειας στην ιστορική εξέλιξη. Το ρομαντικό κίνημα παρήγαγε κατ' εξοχήν εθνικιστικές ιστοριογραφίες. Τροφοδοτεί τα κράτη με την αίσθηση του μεγαλείου του εθνικού τους παρελθόντος και με μία ισχυρή εθνική συνείδηση χάρη στην έμφαση στη μοναδικότητα του κάθε έθνους. Ισχυρίζεται ότι το ζωτικό κριτήριο της εθνικής ιδιαιτερότητας είναι η γλώσσα, η οποία αποτελεί και τον κύριο δεσμό του έθνους. Ήρωας των ρομαντικών ιστορικών είναι ο λαός - το έθνος. Μέσω της έννοιας αυτής αντιπαρέρχονται των αντιφάσεων και των αντιθέσεων μεταξύ των τάξεων, των εθνοτήτων κλπ. Παρ' όλη όμως την αποθέωση του έθνους, τα ρομαντικά ιστορικά έργα συχνά είναι μια συλλογή βιογραφιών. Η ιστορία γίνεται ένα είδος συλλογικής βιογραφίας. Πέρα από το ενδιαφέρον τους για τη θρησκεία ως οικουμενικού θεσμού, για τη φιλοσοφία, τη τέχνη και τα γράμματα, ασχολούνται κυρίως με την πολιτική ιστορία.

Βιολογικοί και γεωγραφικοί παράγοντες αιτιολογούν την ιστορία και τις ιδιομορφίες των πολιτισμών σε συνδυασμό με τη δράση των μεγάλων προσωπικοτήτων. Αναπτύσσονται η ποίηση, η περιέργεια για το εξωτικό, η λατρεία του παρελθόντος. Είναι η εποχή των παραμυθιών και μύθων, της ανακάλυψης των τροβαδούρων κλπ, των ιστορικών μυθιστορημάτων και θεατρικών έργων.

11. Ιστορία της ιστοριογραφίας II

Στον 19^ο αιώνα κυρίαρχη ιδεολογία αναδεικνύεται ο εθνικισμός, ενώ παράλληλα εδραιώνεται η οικονομία του βιομηχανικού καπιταλισμού, και το πολιτικό σύστημα του αστικού φιλελευθερισμού. Στο πλαίσιο της ορθολογικής καπιταλιστικής ανάπτυξης, αλλά και της ανάπτυξης των φυσικών επιστημών, η ιστορία επιδιώκει να απαλλαγεί από τη φιλοσοφική της διάσταση να αναδειχθεί σε επιστήμη, ακολουθώντας το παράδειγμα των θετικών επιστημών, να θέσει συγκεκριμένους κανόνες έρευνας και μελέτης του παρελθόντος.

Γερμανική Ιστοριογραφία 18^ο-19^ο αι.

Στο τέλος του 18^{ου} αιώνα στο **Πανεπιστήμιο του Γκέτιγκεν**, αναπτύχθηκε ένα νέο ενδιαφέρον για την ιστορία, σηματοδοτώντας τη μετάβαση από την ιστορία ως ασχολία των πολυμαθών στην ιστορία με επιστημονικό προσανατολισμό: κριτική εξέταση μαρτυριών-ανασύνθεση γεγονότων μέσω της αφήγησης. Οι ιστορικοί του Πανεπιστημίου απηχούσαν το ενδιαφέρον του Διαφωτισμού για τη μελέτη της ανθρώπινης φύσης μέσα στα ιστορικά της συμφραζόμενα. Είχαν ενδιαφέρον για μια παγκόσμια, μια *καθολική* ιστορία, η οποία θα κάλυπτε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας στη διαχρονία.

Στην εδραίωση της εθνικής ιστορίας σημαντική ήταν η συμβολή του Γερμανού φιλοσόφου **Γιόχαν Γκόντφριντ Χέρντερ**, ο οποίος υποστήριξε ότι δεν υπάρχουν οικουμενικές αξίες και ότι η ηθική δεν βασίζεται στη λογική ή σε μία κοινή ανθρώπινη φύση. Όλες οι αξίες και οι γνώσεις είναι ιστορικές. Δεν υπάρχει αντικειμενικό κριτήριο αλήθειας. Η ιστορία μπορεί να κατανοηθεί μόνο μέσω της συμπάθειας. Δεν υπάρχει μία ευθύγραμμη πρόοδος, όπως υποστήριζαν οι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού, αντίθετα ό,τι έχει υπάρξει αποτελεί έκφραση της Θείας βούλησης στην ιστορία. Το νόημα της ιστορίας δεν βρίσκεται στην πορεία των γεγονότων προς ένα ορθολογικό στόχο, αλλά στην ποικιλία των τρόπων με τους οποίους το ανθρώπινο πνεύμα εκφράζεται στα διάφορα έθνη. Όλα τα έθνη αξίζουν και όλα συνεισφέρουν στον εμπλουτισμό του ανθρώπινου πνεύματος. Οι αξίες εκπορεύονται από το πνεύμα των εθνών.

Μετά τον Χέρντερ, η σύλληψη του έθνους άλλαξε ριζικά. Στα τέλη του 18ου αιώνα συντελείται το πέρασμα από τον κοσμοπολίτικο, πολιτισμικό εθνικισμό του Χέρντερ στην εθνικιστική και εξυμνητική της εξουσίας ιστοριογραφία. Το πέρασμα

αντανακλούσε τη γρήγορα μεταβαλλόμενη πολιτική ατμόσφαιρα της εποχής, από τις αυτοκρατορίες στη συγκρότηση των εθνικών κρατών. Ο εθνικισμός δεν ένωνε πλέον, αλλά διαιρούσε, ενώ το κράτος αποκτούσε πρωταρχικό ρόλο στη ζωή του έθνους και της κοινωνίας.

Το 1810 στο Βερολίνο, πρωτεύουσα της Πρωσίας ιδρύθηκε ένα νέο Πανεπιστήμιο, το πρώτο «εθνικό» πανεπιστήμιο, το οποίο στόχευε στη δημιουργία ενός σώματος δημοσίων υπαλλήλων που θα στελέχωνε την κρατική μηχανή και το οποίο θα κατείχε τη σύγχρονη ιστορία. Στο νέο Πανεπιστήμιο δίδαξαν μια σειρά σημαντικοί καθηγητές και ανάμεσα τους στην έδρα της Ιστορίας ο γνωστότερος Γερμανός ιστορικός του 19ου αιώνα, ο **Λέοπολντ φον Ράνκε**, ο πρώτος που στράφηκε συστηματικά προς τη μελέτη των νεότερων αρχείων. Μελετώντας την ιστορία των λατινικών και τευτονικών εθνών από το 1494 έως το 1514 ο Ράνκε χρησιμοποίησε ένα πλήθος πηγών, μέσα από τις οποίες επιχειρούσε να επισημάνει την ανάδειξη των συγχρόνων κρατών. Το καθήκον του ιστορικού, έγραψε ο Ράνκε είναι να ανασυνθέσει το παρελθόν, απαλλαγμένος από ηθικές κρίσεις, να το αφηγηθεί **όπως πραγματικά συνέβη**. Ο Ράνκε υπήρξε ο κύριος εκπρόσωπος του σημαντικότερου ιστοριογραφικού ρεύματος της εποχής, του ιστορισμού.

Ο ιστορισμός

Ο ιστορισμός, ο οποίος αναπτύχθηκε κυρίως στη Γερμανία, υπήρξε γέννημα των γερμανικών πολέμων για την αποτίναξη του γαλλικού ζυγού, αποτέλεσμα του ρομαντισμού και της αντίδρασης στη Γαλλική Επανάσταση. Ο ιστορισμός, απελευθέρωσε τη σκέψη από τη σύλληψη του κόσμου με όρους αιώνων και απόλυτων αληθειών, εισήγαγε την κατανόηση της διαφοράς των ανθρώπινων εμπειριών, εδραίωσε την ιστορία ως επιστήμη.

Πυρήνας ιστορισμού: **θεμελιώδης διαφορά μεταξύ φυσικών και ιστορικών φαινομένων**. Στη φύση υπάρχουν αιώνως επαναλαμβανόμενα φαινόμενα, ενώ στην ιστορία, αντίθετα, υπάρχουν μοναδικές και ανεπανάληπτες ανθρώπινες πράξεις. Δεν υπάρχει μια σταθερή ανθρώπινη φύση. Ο κόσμος μεταβάλλεται διαρκώς, η ιστορία αποτελεί τον μοναδικό οδηγό στην κατανόηση των ανθρώπινων φαινομένων. Η ιστορία μπορεί να εξυψωθεί στο επίπεδο των φυσικών επιστημών, εφόσον τα γεγονότα καταγραφούν οριστικά, με βάση τις γραπτές πηγές, ώστε να ξεπεραστεί η ιδεολογική περιχαράκωση και ο υποκειμενισμός των ιστορικών. Κατάλληλη μέθοδος, είναι η ορθή κατανόηση των πρωτογενών πηγών, στις οποίες περιλαμβάνονται τα

απομνημονεύματα, τα ημερολόγια, οι επιστολές, οι αναφορές πρέσβων και οι αυθεντικές διηγήσεις του αυτόπτη μάρτυρα. Για την εξακρίβωση της γνησιότητας αυτών των κειμένων είναι απαραίτητη η χρήση τεχνικών εσωτερικής και εξωτερικής κριτικής, κυρίως η ερμηνευτική-φιλολογική, που είχαν ήδη καλλιεργήσει οι ιστοριοδίφες. Σύμφωνα με τον Ράνκε η πηγή έπρεπε να αντιμετωπίζεται ως ιστορικό τεκμήριο που απεικονίζει το πνεύμα ενός έθνους.

Η κυριαρχία του εθνικισμού οδηγεί στη συγγραφή ιστοριών εθνών και όχι παγκόσμιας ιστορίας -η οποία πλέον θεωρείται ότι δεν μπορεί να τεκμηριωθεί άρα είναι αναξιόπιστη-, όπως παλαιότερα. Στο πλαίσιο του εθνικισμού και της προσπάθειας των εθνικών κρατών να υπερισχύσουν έναντι των άλλων εθνών αλλά και να εγχαράξουν την εθνική ταυτότητα στους πολίτες τους, οι ιστορικοί αναζητούν το σπουδαίο παρελθόν του έθνους τους. Ψάχνουν τις ρίζες των εθνών, αναδεικνύοντας το τριαδικό σχήμα: αρχαιότητα - μεσαιώνας - νεότερη εποχή. Γράφουν εθνική πολιτική-διπλωματική-στρατιωτική ιστορία των εθνών, επιμένοντας στις μεγάλες προσωπικότητες είτε της πολιτικής είτε του πολιτισμού. Πιστεύουν στο κράτος και θεωρούσαν ότι η οικονομική και κοινωνική πολιτική σχηματίζεται μέσω των πολιτικών αποφάσεων.

Ο επιστημονικός χαρακτήρας της ιστοριογραφίας στηρίχτηκε στην κριτική εξέταση των τεκμηρίων. Ξεπεράστηκε το χάσμα ανάμεσα στην ιστοριοδιφία και την ιστορική αφήγηση, οδηγώντας σε συνεκτικές ιστορικές αφηγήσεις. Η ιστορία δεν παρέχει "μαθήματα" και παραδείγματα αλλά αποτελεί κλειδί για την κατανόηση των ανθρωπίνων πραγμάτων στη διαφορετικότητά τους. Η κοινωνία, ο πολιτισμός αναπτύσσεται όπως οι ζωντανοί οργανισμοί.

Η επιστημονική μελέτη οδηγεί στην αντικειμενική γνώση της ιστορικής πραγματικότητας, άρα στην **επαγγελματοποίηση της ιστορικής έρευνας**, στην ανάπτυξη των κανόνων της ιστορικής κριτικής μεθόδου. Προνομιακό πεδίο για τη χρήση της αποτελούσε η **μεσαιωνική και νεότερη ιστορία**. Η στροφή προς τη μελέτη του Μεσαίωνα με βάση αρχειακά τεκμήρια, επεκτάθηκε σταδιακά σε όλη την Ευρώπη. Δημιουργία κατάλληλων υποδομών, χώρων συγκέντρωσης αρχείων και εργασίας, έκδοση πηγών: σημαντικότερες εξελίξεις για την ιστορική επιστήμη στον 19ο αιώνα, στενά συνδεδεμένες με τη δημιουργία των εθνών-κρατών και τη συγγραφή εθνικών ιστοριών. Η στροφή προς την μεσαιωνική και νεότερη ιστορία και η δημιουργία αυτόνομων εδρών για τη διδασκαλία συντελέστηκε παράλληλα με την αυτονόμηση της αρχαίας ιστορίας από τη φιλολογία.

Κύριος μοχλός για τη νέα αντίληψη της ιστορίας αποτέλεσε το **ιστορικό φροντιστήριο**, όπως σχεδιάστηκε από τον Ράνκε. Έως το 1848 το ιστορικό φροντιστήριο είχε καθιερωθεί σε όλα τα γερμανικά πανεπιστήμια. Αναγορεύτηκε σε χώρο εκπαίδευσης και απόκτησης των απαραίτητων γνώσεων, δεξιοτήτων και εξειδικευμένων τεχνικών που θα επέτρεπαν στους φοιτώντες την ένταξή τους σε μια κλειστή πλέον και ιεραρχημένη κοινότητα ειδημόνων. Αρχειακή εργασία, πρωτογενής έρευνα, βιβλιογραφική ενημέρωση, εκπόνηση ατομικών και συλλογικών εργασιών αποτελούσαν στοιχεία αυτής της ιστορικής εκπαίδευσης. Το γερμανικό μοντέλο, με κυρίαρχη την παρουσία του ιστορικού φροντιστηρίου, άσκησε ισχυρή ελκτική δύναμη στο εκπαιδευτικό σύστημα των άλλων χωρών. Η επαγγελματοποίηση των ιστορικών σπουδών συντελέστηκε στη Γερμανία μετά το 1848, ενώ στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, στις ΗΠΑ και στην Ιαπωνία μετά το 1870. Κάπως αργότερα έγινε στη Μεγάλη Βρετανία και στην Ολλανδία. Νέα περιοδικά, μετά το 1850, έδιναν έμφαση στα νεότερα χρόνια και στην ιστορική έρευνα, εκδόθηκαν εγχειρίδια με θέμα την ιστορική μέθοδο, με στόχο την εκπαίδευση των ιστορικών. Η ανάπτυξη της ιστορικής επιστήμης δεν υπήρξε η ίδια σε όλα τα κράτη, απηχούσε τα διαφορετικά πολιτικά συμφραζόμενα και τις ανόμοιες παραδόσεις των διαφορετικών περιβαλλόντων.

Ο ιστορισμός κυριάρχησε στη Γερμανία για πάνω από έναν αιώνα, έως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, απέκτησε εθνικιστικό χαρακτήρα, επέμενε στη δύναμη του κράτους, παρείχε τη θεωρητική βάση της καθεστηκυίας κοινωνικής και πολιτικής τάξης. Για τους γερμανούς ιστορικούς η ενοποίηση της Γερμανίας το 1871 αποτέλεσε το αποκορύφωμα και τη νομιμοποίηση της ιστορικής ανάπτυξης του έθνους.

Τα αξιώματα του ιστορισμού τέθηκαν υπό αμφισβήτηση κυρίως από φιλοσόφους και κοινωνικούς επιστήμονες πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι οποίοι υποστήριζαν ότι έπρεπε να αντικατασταθεί η πολιτική, διπλωματική, στρατιωτική ιστορία των κρατών-εθνών με μια άλλη κοινωνική, οικονομική, πολιτισμική ιστορία. Προς αυτή την κατεύθυνση ήταν καθοριστική και η επίδραση του **μαρξισμού**, καθώς, παρόλο που στο μαρξικό έργο δεν υπάρχει κάποια συγκροτημένη θεωρία για την ιστορία, επηρέασε όσο ελάχιστες θεωρήσεις την πρόσφατη ιστοριογραφία. Η μαρξιστική ιστοριογραφία πρωτοεμφανίστηκε στα μέσα του 19ου αι. ταυτόχρονα ως εξήγηση της ιστορίας, θεωρία της γνώσης και ιστορική μέθοδος. Διαδόθηκε σε όλο τον κόσμο μέσα από τις πολλαπλές ερμηνείες και προσαρμογές που δέχθηκε. Ο μαρξισμός ενστερνίστηκε τη βασική κατεύθυνση του 19ου αι. δηλ. την εξελικτική θεωρία με την

έννοια της προόδου που εμπεριέχει. Η ιστορία θα παράγει τελικά μια κοινωνία ειρήνης και αφθονίας. Όλη η ανθρώπινη διαδρομή είναι μια διαδοχή τρόπων παραγωγής: ασιατικός, αρχαίος (δουλεία), φεουδαρχικός (δουλοπαροικία), καπιταλιστικός (μισθοδοσία), η οποία θα καταλήξει στον κομμουνισμό. Ακρογωνιαίος λίθος του μαρξισμού είναι η έννοια της ταξικής πάλης. Η μαρξιστική ιστοριογραφία επηρέασε βαθιά και τους μη μαρξιστές ιστορικούς. Τους οδήγησε να προσέξουν το ρόλο των οικονομικών παραγόντων στην ιστορία, να μελετήσουν τις καταπιεσμένες κοινωνικές ομάδες.

Στον 20 αιώνα, κάτω από την επίδραση του μαρξισμού και του εργατικού κινήματος, αλλά και γενικότερα της εμπέδωσης της δημοκρατίας, η ιστοριογραφία άλλαξε σε σημαντικό βαθμό χαρακτηριστικά. Καταρχάς η ιστορία έγινε ενασχόληση επιστημόνων που έχουν περάσει από μια μακρόχρονη διαδικασία εκπαίδευσης και οι οποίοι απευθύνονται ολοένα και περισσότερο όχι σε ένα ευρύ μορφωμένο κοινό, αλλά σε ένα στενό κύκλο ειδημόνων. Η επαγγελματικοποίηση της ιστορίας και η επιδίωξη της επιστημονικής αυστηρότητας και εγκυρότητας χαρακτηρίσαν τις ιστορικές σπουδές. Οι ιστορικοί μεταθέτουν την οπτική τους από τα πρόσωπα στις κοινωνικές ομάδες και στις τάξεις, εγκαταλείπουν την διπλωματική στρατιωτική ιστορία και στρέφονται στην κοινωνική και οικονομική. Υποκείμενα πλέον της δράσης δεν είναι τα έθνη-κράτη και οι μεγάλοι άνδρες αλλά οι κοινωνικές τάξεις και άλλες συλλογικότητες. Εγκαταλείπεται σταδιακά η αναφορά στο γεγονός, ως το καθοριστικό στοιχείο της ιστορικής εξέλιξης και οι ιστορικοί στρέφονται προς τη μελέτη των μεγάλων κοινωνικο-οικονομικών συστημάτων, όπως είναι η φεουδαρχία ή ο καπιταλισμός, επιμένοντας κυρίως στις συνέχειες και όχι στις τομές.

Προς αυτή την κατεύθυνση υπήρξε καταλυτική η επιρροή του περιοδικού *Annales d'histoire économique et sociale* το 1929 στη Γαλλία. Το περιοδικό, το οποίο εξακολουθεί να κυκλοφορεί έως σήμερα, επηρέασε καθοριστικά τη διεθνή ιστοριογραφία, συγκροτώντας μια σχολή με σημαντικούς εκπροσώπους όπως τον Φερνάντ Μπρωντέλ, τον Λυσιέν Φεβρ, τον Μαρκ Μπλοχ, τον Ζακ Ντυμπύ κ.ά. Παρόλο που δεν υπάρχει μια συγκροτημένη θεωρητική παρέμβαση των *Annales* και υπάρχουν διαφορετικές προσεγγίσεις μέσα στο χρόνο, μπορούν να επισημανθούν ορισμένες κοινές κατευθύνσεις: η υποστήριξη της διεπιστημονικότητας, η επικέντρωση στην οικονομία, την κοινωνία, τον πολιτισμό, η αντιμετώπιση της ιστορίας ως κοινωνικής επιστήμης. Η νέα ιστορία που εισάγεται από τη σχολή των *Annales* προχωρά στην ανάλυση των νοοτροπιών: των δομών της σκέψης και της

γλώσσας με την οποία εκφράζονται οι ιδέες. Μία εποχή δεν διαμορφώνεται από κάποιον μεγάλο διανοητή αλλά από το κλίμα της κοινής γνώμης.

Η σχολή των *Annales* ασχολήθηκε με την διερεύνηση των σιωπηλών, απρόσωπων διαδικασιών, με τις δομές. Με το έργο του Μπρωντέλ η έννοια του ιστορικού χρόνου ορίζεται εκ νέου, απορρίπτεται ο γραμμικός ιστορικός χρόνος και εισάγεται το τριπλό σχήμα ανάγνωσής του (βλ. το σχετικό κεφάλαιο για το χρόνο). Στο σχήμα αυτό, που δίνει έμφαση στους σχεδόν ακίνητους ιστορικούς παράγοντες που περιορίζουν την ανθρώπινη ελευθερία και όπου ο άνθρωπος μοιάζει να είναι αντικείμενο και όχι υποκείμενο των ιστορικών διαδικασιών, οι πολιτικές δομές μπαίνουν στο περιθώριο της ιστορίας. Ο Μπρωντέλ τονίζει τον προεξάρχοντα ρόλο που παίζουν οι μεγάλες απρόσωπες δομές: η γεωγραφία, η βιολογία, η κοινωνία και η οικονομία.

Η τάση διερεύνησης των συνεχειών και η πεποίθηση ότι η ιστορία μπορεί να έχει επιστημονική δομή παρόμοια με τις θετικές επιστήμες, οδήγησαν στη συγκρότηση ενός καινούργιου κλάδου ιστορίας, της **ποσοτικής ιστορίας**. Οι ιστορικοί αυτού του κλάδου αντί για τις συνηθισμένες πηγές, συγκεντρώνουν, ταξινομούν και επεξεργάζονται στατιστικά, σειρές αριθμητικών στοιχείων που αφορούν ένα μεγάλο διάστημα χρόνου. Τη θέση των γεγονότων παίρνουν οι στατιστικές σειρές αριθμητικών δεδομένων που θεωρούνται αντικειμενικές. Π.χ. για να μελετήσουν ζητήματα ιστορίας του πολιτισμού σε μια ορισμένη περίοδο, δεν ασχολούνται με την ανάλυση λογοτεχνικών κειμένων αλλά συγκροτούν σειρές στοιχείων με όλα τα λογοτεχνικά βιβλία που εκδόθηκαν, τις τιμές πώλησης, το ύψος των πωλήσεων ανά βιβλίο και λογοτεχνικό είδος, τις περιοχές που πουλήθηκαν περισσότερο κλπ. Οι αριθμοί, σε αυτού του τύπου τις προσεγγίσεις, δεν μιλούν από μόνοι τους, αλλά είναι εργαλεία για την προσέγγιση και μελέτη των δομών, που επιτρέπουν την αποκωδικοποίηση των πολλαπλών στοιχείων που συγκροτούν μια κοινωνία.

Στα τέλη του 20^{ου} αιώνα η ιστοριογραφία επηρεάζεται από τις κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα από τη δεκαετία του 1970 κι εξής. Μια σειρά από παράγοντες, ανάμεσά τους τα κινήματα αμφισβήτησης στη Δύση, όπως εκφράστηκαν τον Μάη του 1968, η πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού και η κριτική προς τον μαρξισμό, έθεσαν σε κρίση τόσο την εμπιστοσύνη στην ανθρώπινη πρόοδο, όσο και την πίστη στην επιστημονικότητα και την αντικειμενικότητα της ιστορίας. Η μείωση της σημασίας του έθνους-κράτους, η αμφισβήτηση της αξίας του νεότερου πολιτισμού οδήγησαν πολλούς στοχαστές στην άποψη ότι η ιστορία δεν είχε ούτε δομή ούτε νόημα. Παράλληλα απομυθοποιήθηκαν οι ποσοτικές προσεγγίσεις,

αναζωπυρώθηκε το ενδιαφέρον για την αφήγηση και τη θεωρία των αφηγηματικών μορφών.

Η εμφάνιση νέων κοινωνικών κινημάτων, όπως του φεμινιστικού, του φοιτητικού, των κινημάτων των εγχρώμων, του οικολογικού, του ειρηνιστικού, του αντιπολεμικού δημιούργησαν νέα ενδιαφέροντα αναδεικνύοντας μια «**ιστορία από τα κάτω**», η οποία επιχείρησε να μιλήσει με νέους τρόπους, όπως την προφορική ιστορία. Νέα ζητήματα μπήκαν στο επίκεντρο όπως το θέμα των ταυτοτήτων, της κουλτούρας. Υποκείμενα της ιστορικής δράσης δεν είναι πλέον μόνον τα έθνη ή οι οικονομικές τάξεις, αλλά πολλαπλά υποκείμενα που μπορεί να διαπλέκονται μεταξύ τους, όπως οι γυναίκες, οι μαύροι, οι νέοι, δηλαδή κοινωνικές κατηγορίες που δεν διαμορφώνονται από τη θέση τους στην παραγωγή και από την οικονομική τους κατάσταση. Πλέον δεν θεωρείται ότι η ταυτότητα του καθενός προκύπτει μονοσήμαντα από την κοινωνικο-οικονομική του θέση, αλλά και από άλλα στοιχεία όπως το φύλο, η φυλή, η εθνότητα, η ηλικία κλπ. Σήμερα η ιστορία ασχολείται σχετικά λιγότερο με τις παραδοσιακές ελίτ και περισσότερο με όψεις της ζωής μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού, όχι μόνο με το λόγιο αλλά και με το λαϊκό πολιτισμό, τη σεξουαλικότητα, την οικογένεια, τον ελεύθερο χρόνο κλπ. Η ιστορία από τη μελέτη των κοινωνικών σχέσεων που βασίζονται πρωτίστως σε οικονομικούς παράγοντες, περνά στη διερεύνηση των συλλογικών ταυτοτήτων, των συλλογικών αναπαραστάσεων και των συμβόλων των πολλαπλών συλλογικών υποκειμένων. Οι εξελίξεις αυτές, όπως σχηματικά και περιοριστικά αποδόθηκαν, εξακολουθούν να κυριαρχούν στον 21^ο αιώνα αναδεικνύοντας την πολυσημία της ιστοριογραφίας, επιμένοντας παρά τις αμφισβητήσεις στον επιστημονικό χαρακτήρα της αλλά και τη σταθερή και αέναη σύνδεσή της με τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες.

12. Οι ιστορικές σπουδές στη νεότερη Ελλάδα

Έως τον 18^ο αιώνα η ιστορία ήταν ένα αντικείμενο νεωτερικό, που δεν είχε απασχολήσει ιδιαίτερα τους Έλληνες λογίους. Τα συναφή έργα που συγκροτούν ένα άξιο λόγου σώμα, την περίοδο 1453-1821, δεν ξεπερνούν τις δυο τρεις εκατοντάδες: μεταφράσεις, χρονογραφίες, «ενθυμήσεις», ιστορικά σημειώματα, βραχεία (σύντομα) χρονικά, τοπικές ιστορίες, απομνημονεύματα, «εφημερίδες», ιστορικές δηλαδή καταγραφές γεγονότων μέρα τη μέρα ή κατά μικρά χρονικά διαστήματα. Έως το 1750 τα είδη που κυριαρχούν είναι η εκκλησιαστική ιστορία και κυρίως οι χρονογραφίες. Περιλαμβάνουν γεγονότα από διαφορετικές πηγές, κυρίως εκκλησιαστικές, σημαντικά και ασήμαντα, τεκμηριωμένα και μη, όσα ο χρονογράφος θεωρεί ότι πρέπει να μείνουν στη μνήμη των αναγνωστών.

Από το 1750 και μετά αρχίζει μια σειρά από διαφορετικών ειδών συγγραφές, οι περισσότερες στο κλίμα του νεοελληνικού διαφωτισμού: κυρίως παγκόσμιες ιστορίες, μεταφράσεις ή ανθολογήσεις. Ενδιαφέρον για την ιστορία στο πλαίσιο της ανάδειξης της προγονικής σχέσης των νεότερων με τους αρχαίους Έλληνες.

Η πρώτη μνεία για τη διδασκαλία της ιστορίας ως αυτόνομου μαθήματος στην ελληνική σχολική εκπαίδευση έχει επισημανθεί από τον Χ. Γ. Πατρινέλλη στο 1776. Σταδιακά, επέκταση του σχολικού δικτύου και κυκλοφορία σχολικών εγχειριδίων

1832: Κωνσταντίνος Κούμας: *Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων* (12 τόμοι), το πλέον σημαντικό επίτευγμα της παγκόσμιας ιστορίας στα ελληνικά ενός από τους διαπρεπέστερους διαφωτιστές λόγιους. Παγκόσμια ιστορία, *ιστορία του ανθρωπίνου γένους εκθέτουσα την παιδεία και τους βαθμούς της τελειοποίησης των ψυχικών δυνάμεων του*, από τα αρχαία χρόνια έως τα πλέον σύγχρονα. Ολοκλήρωσε για πρώτη φορά με ένα κεφάλαιο αφιερωμένο στην ιστορία του ελληνικού έθνους. Παρά τη σημασία του, το πολύτομο έργο σήμαινε το τέλος της συγκεκριμένης ιστορικής γραφής στο ελληνικό βασίλειο, καθώς δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στις ιδεολογικές ανάγκες μιας κοινωνίας που οργανωνόταν σε εθνικό κράτος.

Η ίδρυση του ελληνικού κράτους διεύρυνε την αγορά του ιστορικού βιβλίου, προς τρεις τουλάχιστον κατευθύνσεις:

Α. Ο Αγώνας είχε οδηγήσει κάποιους από όσους είχαν συμμετάσχει σε αυτόν να γράψουν κυρίως απομνημονεύματα αλλά και ιστορίες και χρονικά, αιτώντας συνήθως την αποκατάσταση, τη δικαίωση, ή την προβολή των κατορθωμάτων τους.

Β. Η σχολική εκπαίδευση, η οποία απευθυνόταν σε ένα μεγάλο κοινό με πολλαπλές ανάγκες, δημιούργησε εξαρχής ένα «ευρύχωρο» τιτλολόγιο για το ιστορικό βιβλίο. Η συνηθέστερη πρακτική ήταν η μετάφραση αυτοτελών έργων ξένων ιστορικών ή πολύ συχνά ο ερανισμός από διάφορα εγχειρίδια και η έκδοση ενός νέου υπό το όνομα του Έλληνα συγγραφέα. Κύριο αντικείμενο ήταν η ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα.

Το 1837, ιδρύθηκε το Πανεπιστήμιο Αθηνών και στη Φιλοσοφική Σχολή του δημιουργήθηκε έδρα Ιστορίας, με στόχο να διδάσκεται η ιστορία από την αρχαιότητα έως τα σύγχρονα χρόνια. Όταν η έδρα αφιερώθηκε στην αρχαία, δημιουργήθηκε ακόμη μια έδρα Γενικής Ιστορίας, που αφορούσε όλη την παγκόσμια ιστορία.

Γ. Σημαντικός παράγων ήταν οι θεωρίες ενός Γερμανού ιστορικού που το όνομα του ταυτίστηκε τα επόμενα χρόνια με τους εχθρούς του ελληνισμού, του Jacob Phillip Fallmerayer (Φαλμεράιερ). Υποστήριξε, χρησιμοποιώντας κυρίως γλωσσολογικά επιχειρήματα, ότι επιδρομές σλαβικών φύλων από τον 6^ο αιώνα μ.Χ. στην Πελοπόννησο είχαν εξαφανίσει την ελληνική φυλή. Η Αττική και τα γύρω νησιά σε ένα δεύτερο κύμα επιδρομών είχαν εξαλβανιστεί. Οι θεωρίες του οδήγησαν στη συγγραφή ενός σημαντικού για τα μέτρα της εποχής, αριθμού αντιρρητικών δημοσιεύσεων από Έλληνες αλλά και ξένους λόγιους. Κύρια αποδεικτικά στοιχεία της συνέχειας του ελληνικού έθνους ήταν η γλώσσα και τα ήθη και έθιμα.

Στην ελληνική ιστοριογραφία της εποχής και στο πνεύμα του διαφωτισμού, το ελληνικό έθνος εμφανιζόταν, μετά την ένδοξη περίοδο της κλασικής αρχαιότητας, να υποδουλώνεται σε μια σειρά αλλοεθνείς κυριάρχους (Μακεδόνες, Ρωμαίους στους οποίους περιλαμβάνονται και οι συνεχιστές τους Βυζαντινοί που δεν διαφοροποιούνται από τους Ρωμαίους, και τέλος στους Οθωμανούς). Σχήμα της αναβίωσης: πολιτική ύπαρξη και ενεργός ιστορικός ρόλος στο ελληνικό έθνος μόνον στην αρχαιότητα και στην μετά το 1821 περίοδο. Με την Επανάσταση του 1821 το έθνος αφυπνίστηκε από τη μακρά νάρκη του και απέκτησε και πάλι ενεργητικό ρόλο στην ιστορική εξέλιξη. Τεράστια ενδιάμεση περίοδος (περ. 2100 χρόνια), όπου το ελληνικό έθνος παρουσιαζόταν ως ανενεργό. Αρκετά γρήγορα το μεγάλο αυτό διάστημα άρχισε να διασπάται σε μικρότερες περιόδους οι οποίες σταδιακά ενσωματώθηκαν, όχι πάντα ευθύγραμμα και κάποτε και με ισχυρές αντιδράσεις, στον κορμό της εθνικής ιστορίας. Η μακεδονική-ελληνιστική περίοδος ήταν η πρώτη που ενσωματώθηκε, μεταβάλλοντας την καθιερωμένη αντίληψη των Μακεδόνων ως κατακτητών. Στην ενσωμάτωση αυτή διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο η σύγχρονη ευρωπαϊκή ιστοριογραφία και ιδιαίτερα το έργο του Johann Gustav Droysen, ο οποίος

σε μεγάλο βαθμό αποκατέστησε τη συνέχεια από την αρχαία Ελλάδα στα μακεδονικά χρόνια και από εκεί στο χριστιανισμό και στη σύζευξή τους

Κατά την περίοδο αυτή το Βυζάντιο, στη δυτική σκέψη καταγράφεται ως εποχή αμάθειας και σκοταδισμού. Η εθνική ιστοριογραφία δεν μπορούσε να προσφύγει στην αντίστοιχη ευρωπαϊκή για να το ενσωματώσει, έπρεπε να στηριχτεί στις δικές της δυνάμεις ώστε να δημιουργήσει τους όρους ενσωμάτωσής του. Η πρώτη σημαντική απόπειρα προήλθε από τον Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο στα 1852. Στην εισαγωγή του στα *Άσματα Δημοτικά της Ελλάδος* η οποία καταλαμβάνει έκταση 600 σελίδων, ο Ζαμπέλιος αναβαθμίζει την ορθοδοξία σε κεντρικό συστατικό στοιχείο της ελληνικής ταυτότητας διατυπώνοντας για πρώτη φορά με σαφήνεια τη σύνδεση ελληνισμού-χριστιανισμού. Εντοπίζοντας δημοτικά και μάλιστα κλέφτικα τραγούδια στην ύστερη βυζαντινή περίοδο και αποδίδοντας ιδιαίτερη σημασία στην αντίθεση ορθόδοξου βυζαντινού λαού εναντίον Λατίνων κυριάρχων της Κωνσταντινούπολης, αναδεικνύει ως απολύτως ελληνική την αυτοκρατορία και προσδιορίζει τη γέννηση της νεοελληνικής εθνότητας στο ύστερο Βυζάντιο.

Το 1853 πιο σημαντικός Έλληνας ιστορικός του 19^{ου} αιώνα, ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος δημοσιεύει την πρώτη μικρή *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* για να ακολουθήσει από το 1860 η πολύτομη έκδοσή της. Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας ο Παπαρρηγόπουλος εργάστηκε για τη δημιουργία μιας ενιαίας πολιτικής ιστορίας, η οποία θα αποδείκνυε τη συνέχεια του έθνους, με κεντρικό όχημα την έννοια του ελληνισμού. Ο Παπαρρηγόπουλος συγκρότησε μια ιστορία, όπου καθώς ο ένας ελληνισμός διαδεχόταν τον άλλο (αρχαίος, βυζαντινός, νεότερος) αναδεικνυόταν η συνεχής και ενιαία πορεία του ελληνικού έθνους στο χρόνο. Η ενσωμάτωση του Βυζαντίου συνδεόταν με το πολίτευμα και το θρήσκευμα, δηλαδή τη μοναρχία και την ορθοδοξία. Η βυζαντινή περίοδος, έστω και με συγκατάβαση, αποκτούσε με τον Παπαρρηγόπουλο τη θέση της δίπλα στην κυρίαρχη αρχαία ελληνική ιστορία. Παρόλα αυτά το σχήμα του γνώρισε μεγάλη αντίδραση κυρίως από εκείνους που υπεράσπιζαν την πρωτεύουσα θέση της αρχαίας Ελλάδας στην εθνική συνείδηση.

Στο ελληνικό κράτος αναπτύσσεται σταδιακά το ενδιαφέρον για τη συγκέντρωση και δημοσίευση ιστορικών πηγών. Πρώτες δημοσιεύσεις βυζαντινών και νεότερων πηγών από το Βυζάντιο στο πρώτο ιστορικό περιοδικό *Ελληνομνημών ή Σύμμικτα Ελληνικά* του Ανδρέα Μουστοξύδη, το οποίο κυκλοφόρησε στην Κέρκυρα, (1843-1853). Το δεύτερο ελληνικό ιστορικό περιοδικό, ο *Φιλίστωρ* (1861-62)

στάθηκε δύσπιστο απέναντι στο Βυζάντιο, καθώς άλλωστε οι εκδότες του, επιφανείς λόγιοι της εποχής, ήταν αντίπαλοι του Παπαρρηγόπουλου.

Οι πρώτες αρχειακές συλλογές, κυρίως χειρόγραφα, δημιουργήθηκαν από Έλληνες και ξένους ερευνητές και επικεντρώθηκαν κατά κύριο λόγο στην Επανάσταση του 1821, το πιο ένδοξο και σημαντικό γεγονός για το νέο κράτος. Στη δεκαετία του 1840, η Βουλή των Ελλήνων οργάνωσε και εμπλούτισε τα σχετικά αρχεία της με πρωτοβουλία του Γεωργίου Τερτσέτη, ενώ το 1857 εξέδωσε τον πρώτο τόμο της σειράς *Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, την πρώτη έκδοση συλλογής αρχείων που χρηματοδότησε η πολιτεία.

Η έξωση του Όθωνα, η αλλαγή του Συντάγματος το 1864 και η δυνατότητα δημιουργίας συλλόγων οδήγησαν σε έναν εξαιρετικά υψηλό αριθμό συλλογικοτήτων στο ελληνικό κράτος, αλλά και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, με βάση αντίστοιχες νομοθετικές μεταβολές. Οι περισσότεροι από τους συλλόγους ήταν πολιτιστικοί, με ιδιαίτερη έμφαση στην εθνική ιστορία ως κεντρικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας.

1882: σύσταση της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας (ΙΕΕΕ) του πρώτου στο ελληνικό κράτος συλλόγου λογίων και ιστοριοδιφών με αντικείμενο την ιστορία των βυζαντινών και νεότερων χρόνων. Εξέδωσε το *Δελτίο*, το πρώτο περιοδικό αφιερωμένο αποκλειστικά στα βυζαντινά και νεότερα χρόνια. Στα ιδρυτικά της μέλη συγκαταλέγονταν γνωστοί πανεπιστημιακοί λόγιοι, λογοτέχνες, επαγγελματίες και ερασιτέχνες, εκπρόσωποι μιας νεότερης γενιάς, η οποία στράφηκε στη μελέτη της ενιαίας και συνεχούς εθνικής ιστορίας σε όλες της τις εκφάνσεις. Η λογοτεχνία, οι εικαστικές τέχνες, νέοι επιστημονικοί κλάδοι όπως η λαογραφία και η γλωσσολογία «ανακάλυψαν» ως πεδίο μελέτης και έμπνευσης την υπόλοιπη, πλην αρχαιότητας, ελληνική ιστορία, αντιμετωπίζοντάς την κυρίως ως εθνική, προγονική κληρονομιά.

Ένας από τους ιδρυτές της ΙΕΕΕ ήταν ο Σπυρίδων Λάμπρος καθηγητής της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και εισηγητής της φροντιστηριακής ιστορικής διδασκαλίας στην ανώτατη εκπαίδευση. Οι ιστορικές σπουδές, με την επιρροή κυρίως του γαλλικού θετικισμού και με προεξάρχοντα τον Σπ. Λάμπρο, συγκροτήθηκαν στο τέλος του 19ου αιώνα στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας στο πλαίσιο ευρύτερων εξελίξεων στον χώρο της ιστοριογραφίας: δημιουργία ιστορικών αρχείων, βιβλιοθήκες, εξειδικευμένα περιοδικά, επιστημονικά συγγράμματα, εγχειρίδια για τη μεθοδολογία της ιστορικής εργασίας. Στοιχεία που οδηγούσαν στη συγκρότηση ενός επιστημονικού λόγου πυκνού και με συγκεκριμένα εννοιολογικά εργαλεία, διευρύνοντας σταδιακά την απόσταση ανάμεσα στον εξειδικευμένο ιστορικό και στον

φιλόστορα. Πρόκειται για επιστημονικές εξελίξεις που σε μεγάλο βαθμό μετέφεραν τα αντίστοιχα σχήματα που είχαν διαμορφωθεί στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Ο Λάμπρος εξέδωσε το περιοδικό *Νέος Ελληνομνήμων* (1904-1927), στο οποίο δημοσίευσε πλήθος πηγών για τη μεσαιωνική και νεότερη ελληνική ιστορία.

Μεσοπόλεμος: πλήρης ενσωμάτωση του Βυζαντίου στην ελληνική ιστορία: νέες έδρες βυζαντινολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, νέες εταιρείες, περιοδικά, μουσεία. Εταιρείες, όπως η Βυζαντιολογική Εταιρεία, με το περιοδικό *Βυζαντίς* (1909-1912), η Εταιρεία Βυζαντινών σπουδών με την *Επετηρίδα Βυζαντινών Σπουδών* (1924 έως σήμερα) αλλά και το διεθνές περιοδικό του καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Νίκου Βέη *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher (BNJ)*. Δύο νέα μουσεία ιδρύθηκαν στην Αθήνα επικεντρωμένα στο Βυζάντιο και στη Νεότερη Ελλάδα. το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο (1914) και το Μουσείο Μπενάκη (1930). Το ενδιαφέρον του ελληνικού αλλά και των άλλων βαλκανικών κρατών για το Βυζάντιο συνδεόταν με τους ανταγωνισμούς και τις εδαφικές διεκδικήσεις σε μια περίοδο μεταβολής των κρατικών συνόρων.

Το 1926 η χώρα απέκτησε το δεύτερο πανεπιστήμιό της, εκείνο της Θεσσαλονίκης. Στη Φιλοσοφική Σχολή, όπου το βάρος δόθηκε κυρίως στα βαλκανικά και νεότερα χρόνια, θεσμοθετήθηκε για πρώτη φορά ξεχωριστό πτυχίο Ιστορίας και Αρχαιολογίας, το οποίο καθιερώθηκε και στη Φιλοσοφική της Αθήνας το 1932. Εκτός από τα πανεπιστήμια δημιουργήθηκαν μια σειρά από νέοι κρατικοί θεσμοί: τα Γενικά Αρχεία του Κράτους, (1914), η Ακαδημία Αθηνών (1926) με το Μεσαιωνικό και το Λαογραφικό Αρχείο, το Ιστορικό Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας κ.ά. Σκοπός τους ήταν η συναγωγή γλωσσικού, λαογραφικού και ιστορικού υλικού και η εκπόνηση έργων υποδομής για την έρευνα. Είχαν ιστορικο-φιλολογικό χαρακτήρα, καθώς και σε αντίθεση με προηγούμενες απόπειρες, αυστηρή μεθοδολογία. Το 1928 οι μαθητές του Λάμπρου Σωκράτης Κουγέας και Κωνσταντίνος Άμαντος εξέδωσαν το περιοδικό *Ελληνικά*, με αντίστοιχη θεματολογία με εκείνη του περιοδικού του δασκάλου τους. Το 1933 η ίδρυση του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών (ΚΜΣ) είχε ως στόχο, μετά την τραγική εμπειρία της Μικρασιατικής Καταστροφής, τη μελέτη του πολιτισμού των ελληνικών πληθυσμών που είχαν ζήσει στο χώρο της Μικράς Ασίας.

Στον 20ό αιώνα η είσοδος των σοσιαλιστικών και κομμουνιστικών ιδεών δημιούργησε μια σημαντική τομή στην ελληνική ιστοριογραφία. Το 1907 ο Γ. Σκλήρως εισήγαγε τον ιστορικό υλισμό στην ελληνική ιστορία με το βιβλίο του *Το*

κοινωνικό μας ζήτημα, ενώ το 1924 το βιβλίο του Γιάννη Κορδάτου *Η κοινωνική σημασία της Ελληνικής Επανάστασης* μετέφερε μια νέα προβληματική για τη σημαντικότερη στιγμή της πρόσφατης ελληνικής ιστορίας, συνδέοντάς την με τον «υλιστικό παράγοντα» και με τις μαρξιστικές ιδέες, αναδεικνύοντας έτσι την κοινωνική και ταξική διάστασή της. Το βιβλίο προκάλεσε μεγάλες αντιδράσεις. Από τη δημοσίευσή του και μετά θα μπορούσε να μιλήσει κανείς για τη συγκρότηση δυο ιστοριογραφικών παραδόσεων στην Ελλάδα. Από τη μια, μια «επίσημη» ακαδημαϊκή ιστοριογραφία, σε μεγάλο βαθμό με αντικομμουνιστικό χαρακτήρα, η οποία κινήθηκε στη λογική της εθνικής συνέχειας. Από την άλλη πλευρά, μια μαρξιστική ή μαρξίζουσα ιστοριογραφία συνδεδεμένη κατά κύριο λόγο με την Αριστερά στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, η οποία λόγω και των πολιτικών γεγονότων βρέθηκε εκτός ακαδημαϊκών θεσμών. Η έλλειψη επαφής ανάμεσα στις δυο παραδόσεις τουλάχιστον έως τη Μεταπολίτευση συνδέεται με τις πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες που επικράτησαν στη χώρα κυρίως από τη δεκαετία του 1940 και μετά.

Η δεκαετία του 1940 ήταν εύλογα μια περίοδο στασιμότητας για τις ιστορικές σπουδές. Μόλις στις δεκαετίες του 1950 και 1960 δημιουργήθηκαν νέοι θεσμοί για την ιστορική έρευνα και τη διδασκαλία. Στην περίπτωση της Βενετοκρατίας, η ίδρυση του Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών, η έκδοση της περιοδικής του έκδοσης *Θησαυρίσματα*, αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για τη συστηματοποίηση και ανάδειξη της μελέτης της περιόδου σε συγκροτημένο επιστημονικό αντικείμενο. Παράλληλα, η περίοδος της Τουρκοκρατίας αποτέλεσε αντικείμενο συστηματικής μελέτης νέων ιστορικών οι οποίοι εκπόνησαν σχετικές διδακτορικές διατριβές: εντοπίστηκαν και εκδόθηκαν πηγές, δημοσιεύθηκαν μελέτες που πρόσφεραν νέο πραγματολογικό υλικό, διευρύνθηκε η θεματολογία, εγκαινιάστηκαν καινούργιες οπτικές στο πλαίσιο, πάντα, των βασικών παραδοχών της έως τότε ακαδημαϊκής ιστοριογραφίας. Η σημαντικότερη συμβολή ήταν του Απόστολου Βακαλόπουλου. Από τους κύριους θιασώτες της συνέχειας του ελληνισμού, ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ενδυνάμωσε τη θέση αυτή επιχειρηματολογώντας, στον πρώτο τόμο της *Ιστορίας του Νέου Ελληνισμού* για τη γέννηση της νεοελληνικής εθνικής συνείδησης το 1204.

Η περίοδος της Τουρκοκρατίας, όμως, αναδείχθηκε και μέσα από έναν άλλο δρόμο, εκείνον της μελέτης του νεοελληνικού διαφωτισμού, όπως ορίστηκε από τον Κ. Θ. Δημαρά και τους συνεργάτες του στη δεκαετία του 1960. Στην περίοδο που

αναφερόμαστε εμφανίζεται δυναμικά η «σχολή» του μέσω της δημιουργίας του Ομίλου Μελέτης Ελληνικού Διαφωτισμού (ΟΜΕΔ). Ο Δημαράς έδωσε τον τόνο και καθόρισε τους στόχους του, που ήταν η προκοπή της νεοελληνικής φιλολογίας, η κατάκτηση της εθνικής αυτογνωσίας. Ο σκοπός αποτυπώθηκε και στο πρώτο τεύχος του *Ερανιστή*, του περιοδικού του ΟΜΕΔ, όπου επρόκειτο να δημοσιευθούν πλήθος μελέτες για τον ελληνικό διαφωτισμό, βασισμένες στην αξιοποίηση νέων πηγών ή στην εκ νέου επεξεργασία παλαιότερων.

Η απογραφή των εθνικών δυνάμεων, σε συνδυασμό με την ενίσχυση της «εθνικής αυτογνωσίας» αποτέλεσε και το πρόγραμμα του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών (ΚΝΕ), του πρώτου κρατικού κέντρου ιστορικής έρευνας των νεότερων χρόνων που δημιουργήθηκε μεταπολεμικά στην Ελλάδα στο πλαίσιο του Βασιλικού, μετέπειτα Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, και αυτό με τη σφραγίδα του Δημαρά. Ο χρονικός ορίζοντας στον οποίο κινήθηκε το Κέντρο ήταν η Τουρκοκρατία και ο 19^{ος} αιώνας.

Η πρόσφατη ιστορία δεν αποτέλεσε, τουλάχιστον έως και τη δεκαετία του 1960, αντικείμενο της ακαδημαϊκής ιστοριογραφίας. Εξάιρεση αποτέλεσε ένα τμήμα της αρθρογραφίας του περιοδικού *Balkan Studies*, καθώς και αρκετές από τις αυτοτελείς εκδόσεις του. Το περιοδικό αποτέλεσε έκδοση του Ιδρύματος Χερσονήσου του Αίμου (ΙΜΧΑ), το οποίο άρχισε τη λειτουργία του το 1953 ως παράρτημα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών. Η ύλη του εκτεινόταν σε όλο το χρονικό εύρος του ελληνισμού, από την αρχαιότητα έως τα σύγχρονα χρόνια και απευθυνόταν, -είναι το πρώτο ελληνικό αγγλόφωνο ιστορικό περιοδικό-, σε ένα διεθνές κοινό με κύριο σκοπό τη στήριξη της ελληνικής πολιτικής στα Βαλκάνια.

Σε αντίθεση με τα παραπάνω, η ιστορία της δεκαετίας 1940-1950 και ιδιαίτερα η περίοδος της Εθνικής Αντίστασης (1941-1945) αποτέλεσε κεντρικό ζητούμενο ιστορικών μελετών συγγραφέων που ανήκαν στην Αριστερά, όπως αποτυπώθηκε σε μονογραφίες, συλλογικούς τόμους και άρθρα που δημοσιεύθηκαν στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Η ιστορία της δεκαετίας του 1940 ενσωματώθηκε και στη σύντομη *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας* του Νίκου Σβορώνου, του σημαντικότερου μαζί με τον Κ. Θ. Δημαρά, Έλληνα ιστορικού του 20ού αιώνα. Ο Σβορώνος, από την οπτική πλέον της Αριστεράς, επιχείρησε να ξαναδιαβάσει το θέμα της συνέχειας του ελληνικού έθνους εστιάζοντας στον αντιστασιακό χαρακτήρα του ως διαχρονικό στοιχείο της πορείας του. Την ίδια περίοδο και κυρίως μετά την εμπειρία του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, μια μικρή αλλά κρίσιμη μάζα μελετών για τη νεότερη

Ελληνική Ιστορία δημιουργήθηκε από ξένους ιστορικούς και κοινωνικούς επιστήμονες που ζούσαν κατά κύριο λόγο στην Αγγλία, τη Γαλλία και στις ΗΠΑ.

Το 1967 η δικτατορία ανάγκασε πολλούς νέους ιστορικούς να καταφύγουν στο εξωτερικό. Το 1974 η επιστροφή τους συνδυάστηκε με το αίτημα «να ξαναγραφτεί η ιστορία», στο κλίμα που δημιουργούσε η πτώση της δικτατορίας και η έντονη πολιτικοποίηση. Η επιστημονική τους συγκρότηση και ο διάλογος τους με την ευρωπαϊκή και αμερικάνικη κυρίως ιστοριογραφία συντέλεσε στη σύνδεση της ελληνικής ιστορίας με ένα διεθνές πλαίσιο αναφοράς. Σε λίγα χρόνια η δημιουργία των περιφερειακών πανεπιστημίων επέτρεψε την απορρόφηση των περισσοτέρων από αυτούς στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και την ανάληψη σημαντικών θέσεων σε ένα νέο θεσμικό πλαίσιο, το οποίο εμπλούτισε η θεσμοθέτηση των μεταπτυχιακών σπουδών. Η αυτονόμηση της ιστορίας από την φιλολογία και η θεσμική σύνδεσή της με άλλες επιστήμες όπως τις πολιτικές επιστήμες ή την κοινωνική ανθρωπολογία, η δημιουργία δημόσιων και ιδιωτικών ιδρυμάτων (ερευνητικών κέντρων, μορφωτικών ιδρυμάτων, αρχείων κ.ά.) ενίσχυσαν την ιστορική παραγωγή. Πρωτότυπες αυτόνομες μελέτες, μεταφράσεις αλλά και ένας μεγάλος αριθμός άρθρων φιλοξενήθηκαν τόσο σε έντυπα γενικότερου ενδιαφέροντος, όσο και σε ειδικά ιστορικά περιοδικά, που εκδόθηκαν την περίοδο αυτή. Στο πλαίσιο αυτό πραγματοποιήθηκαν μελέτες γύρω από ανεξερεύνητες μέχρι τότε περιοχές της ιστοριογραφίας, όπως η συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους το 19^ο αιώνα, ο Μεσοπόλεμος και η περίοδος της Κατοχής και πρόσφατα του Εμφυλίου. Παράλληλα μεταφράστηκαν στα ελληνικά έργα ελλήνων κυρίως ιστορικών που παρήχθησαν από τη δεκαετία του '60 στο δυτικό κόσμο.

Το αναπτυσσόμενο ενδιαφέρον για την ιστορία υπηρετήθηκε και από ένα σημαντικό αριθμό συλλογικοτήτων από νέους κατά κύριο λόγο ιστορικούς που ασχολήθηκαν με νέες θεματικές όπως την εργατική ιστορία, την ιστορία των γυναικών, την προφορική ιστορία. Μια από τις πιο γνωστές από αυτές τις εταιρείες είναι η Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, η οποία εκδίδει από το 1971 το περιοδικό *Μνήμων*. Στο περιοδικό έχουν φιλοξενηθεί μια σειρά από άρθρα που εγγράφονται σε αυτό που ονομάστηκε «νέα ιστορία», μια ιστορία επηρεασμένη κατά κύριο λόγο από τη σχολή του γαλλικού περιοδικού *Annales*. Μεθοδολογικά η ιστοριογραφία που παρήχθη ενσωμάτωνε τους προβληματισμούς της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας της εποχής με κύρια έμφαση τον ελληνικό χώρο. Οι νέες θεματικές και οι νέοι τρόποι προσέγγισης που αναδείχθηκαν πρότειναν μια διαφορετική ανάγνωση της νεότερης ελληνικής ιστορίας με έμφαση στην διερεύνηση

μικρότερων χρονικά περιόδων και την ανάδειξη συλλογικών υποκειμένων ως φορέων ιστορικής δράσης. Τα έργα αυτά έδωσαν νέα ώθηση στην ελληνική ιστοριογραφία και κατεύθυναν τη συζήτηση σε άλλους χώρους από εκείνους που μέχρι τότε την περιόριζε η κυρίαρχη πολιτική ιστορία. Η «νέα ιστορία» υπηρετήθηκε ακόμη περισσότερο με την έκδοση του περιοδικού *Τα Ιστορικά*, το 1983, με εκδότες 3 από τους πιο σημαντικούς Έλληνες ιστορικούς (Σπύρος Ασδραχάς, Φίλιππος Ηλιού, Βασίλης Παναγιωτόπουλος). Στη δεκαετία του 1990 δυο νέα περιοδικά το αγγλόφωνο *Ιστορείν* και ο *Ιστορ* αναδεικνύουν νέους προβληματισμούς και ένα έντονο ενδιαφέρον για τη θεωρία της ιστορίας.

Πέρα από την σημαντική αύξηση των θέσεων εργασίας για επαγγελματίες ιστορικούς στο χώρο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης υπήρξε και μια σημαντική δυνατότητα απορρόφησης σε δημόσια, δημοτικά και ιδιωτικά ιδρύματα. Την ίδια περίοδο νέοι θεσμοί ιστορικής έρευνας συγκροτήθηκαν όπως μουσεία, ερευνητικά κέντρα και αρχεία. Ανάμεσά τους το Εβραϊκό Μουσείο και το Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα στη Θεσσαλονίκη. Παλαιότεροι θεσμοί όπως το ΚΜΣ, τα ερευνητικά κέντρα της Ακαδημίας Αθηνών και του ΕΙΕ συνέχισαν τη λειτουργία τους. Τη δεκαετία του 1980 οι σημαντικότερες ελληνικές τράπεζες ίδρυσαν αρχεία και πολιτιστικά κέντρα δίνοντας ώθηση στη μελέτη της οικονομικής ιστορίας. Το Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ) και τα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), αφιερωμένα στον 20ό αιώνα, δημιουργήθηκαν αυτή την περίοδο. Συγκροτήθηκαν επίσης ιδρύματα και αρχεία αφιερωμένα σε εξέχοντες Έλληνες πολιτικούς, ή όπως ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, ο Γεώργιος Παπανδρέου, ο Ανδρέας Παπανδρέου, ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, ο Χαρίλαος Φλωράκης. Ερευνητικά κέντρα, μορφωτικά ιδρύματα των τραπεζών, αρχεία δημιούργησαν μια σημαντική υποδομή για την έρευνα, ενώ συγχρόνως προσέφεραν σε επαγγελματίες ιστορικούς έναν πρωτοφανή για τα έως τότε δεδομένα αριθμό θέσεων.

14.Ενδεικτική βιβλιογραφία

- Αβδελά Έφη, *Ιστορία και σχολείο*, Αθήνα, Νήσος, 1998.
- Burke Peter, *Τι είναι πολιτισμική ιστορία;*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2008.
- Υγκερς Γκέοργκ, *Η Ιστοριογραφία στον 20^ο αιώνα. Από την επιστημονική αντικειμενικότητα στην πρόκληση του μεταμοντερνισμού*, Αθήνα, Νεφέλη, 1999.
- Καραμανωλάκης Βαγγέλης, *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837-1932)*, Αθήνα, ΙΑΕΝ-ΙΝΕ/ΕΙΕ, 2006.
- Καρρ Ε. Χ., *Τι είναι η ιστορία;*, Αθήνα, Πλανήτης, 1984.
- Κόκκινος Γιώργος, *Από την Ιστορία στις Ιστορίες. Προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη διδακτική της ιστορίας*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1998.
- Λε Γκοφ Ζακ - Νορά Πιέρ, *Το έργο της ιστορίας*, 3 τόμοι, Αθήνα, Εκδόσεις Ράππα, 1975.
- Λέκκας Παντελής Ε., *Η Εθνικιστική Ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Αθήνα, Κατάρτι, 1996 [2η έκδοση].
- Λιάκος Αντώνης, *Εισαγωγή στις ιστορικές σπουδές. Διάγραμμα μαθημάτων*, Αθήνα 2002.
- , *Πως το παρελθόν γίνεται ιστορία;*, Αθήνα, Πόλις, 2007.
- Μπενβενίστε Ρίκα- Παραδέλλης Θεόδωρος (επιμ.), *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Αθήνα, Πανεπιστήμιο του Αιγαίου-Αλεξάνδρεια, 1999.
- Τσίχλη Αρώνη-Καίτη, *Ιστορικές σχολές και μέθοδοι. Εισαγωγή στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2008.
- Woolf Stuart, *Ο εθνικισμός στην Ευρώπη*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1995.